

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Diplomová práce

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

**Cukrovarnické dělnictvo ve světle historie cukrovarů
v Kopidlně a Českém Meziříčí (1918-1945)**
Diplomová práce

Autor: Bc. Michaela Nezdarová
Studijní program: N0222A120001 Historie
Studijní obor: Historie
Forma studia: kombinovaná
Vedoucí práce: PhDr. Vlastimil Havlík, Ph. D.

Hradec Králové, 2022

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Michaela Nezdarová

Studium: F19NK0027

Studijní program: N0222A120001 Historie

Studijní obor:

Název diplomové práce: **Cukrovarnické dělnictvo ve světle historie cukrovarů v Kopidlně a Českém Meziříčí (1918-1945)**

Název diplomové práce AJ: A historical view on workers in sugar industry in Kopidlno and České Meziříčí (1918-1945)

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

V diplomové práci se pokusím o porovnání pracovních a mzdových podmínek cukrovarnických dělníků, úrovně jejich organizovanosti na pozadí historického vývoje dvou významných cukrovarů - Kopidlno a Českého Meziříčí. Práce si klade za cíl potvrdit předpoklad, že se rozdílná situace v uvedených cukrovarech v oblasti jejich vlastnictví, vedení, v pracovněprávní oblasti odrazila v situaci dělníků příslušných cukrovarů. Informace pro práci budu čerpat zejména z archivních fondů deponovaných v SOkA Hradec Králové, SOkA Jičín, SOkA Rychnov nad Kněžnou a z odborné literatury.

Archivní fondy: OkA Hradec Králové, Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871-1947); SOkA Jičín, Archiv města Kopidlno (1514-1945); SOkA Hradec Králové, Cukrovar a rafinerie, České Meziříčí (1877-1947); SOkA Rychnov nad Kněžnou, Archiv obce České Meziříčí (1784-1945)

Literatura: ANTONÍN, Luboš. *Bílé zlato: historie cukru v kostce*. Nymburk, 2006. ISBN 80-86757-24-2. ČAPKA, František. K bojům cukrovarů s řepaří o ceny cukrovky na Moravě a ve Slezsku v prvním desetiletí Československé republiky. *Listy cukrovarnické a řepařské* 129, 2013, č. 5-6, s. 197-201. DUDEK, František. *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha, 1985. bez ISBN. DUDEK, František. *Počátky řepného cukrovarnictví v Čechách*. Poděbrady, 1975. bez ISBN. DUDEK, František. *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*. Praha, 1979. bez ISBN. DRÁBEK, Jakub - TÓTH, Andrej - SKŘIVAN, Aleš (edd.). *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*. České Budějovice, 2017. ISBN 978-80-87082-37-9. FRONĚK Daniel - JÁKL, Pavel - STAREC, Martin. *Pivo & cukr. Bilance mizející průmyslové éry II*. Kostelec nad Černými lesy, 2011. ISBN 978-80-01-04717-0. GEBLER, Jaroslav - FRONĚK, Daniel - MAREK, Blahoslav. Cukrovarnický průmysl na území České republiky. Historický přehled - 220 let výroby cukru: 1787-2007. *Listy cukrovarnické a řepařské* 123, 2007, č. 7-8, s. 252-258. HORÁČEK, Cyril (st.). *Počátky českého hnutí dělnického*. Praha, 1896. bez ISBN. JAKUBEC, Ivan - JINDRA, Zdeněk a kol. *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha, 2006. ISBN 80-246-1035-3. JANČÍK, Drahomír - Kubů, Eduard. *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6. KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. Praha, 1999. ISBN 80-7079-311-2. KŘEPELÁKOVÁ, Vlastimila. *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914*. Praha, 1974. bez ISBN. LACINA, Vlastislav. *Zlatá léta československého hospodářství 1918-1929*. Praha, 2000. ISBN 80-7286-000-3. NEUMANN, C. Karel. *Nástin dějin průmyslu*

cukrovarnického v Čechách: Období první 1787-1830. Praha, 1891. bez ISBN. PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992.* I. Díl Období 1918-1945. Brno, Doplněk 2004. PRŮCHA, Václav. Vývoj reálné mzdy průmyslového dělníka v předmnichovském Československu. *Revue dějin socialismu* 9, 1969, s. 529-558. PTÁČEK, Josef. *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostelecku a Královéhradecku)*, Dobruška, 1996. bez ISBN. RÁKOSNÍK, Jakub. Odvrácená tvář meziválečné prosperity - nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938. Praha, 2008. ISBN 978-80-246-1429-8. ŘÍHA, Oldřich. *Počátky českého cukrovarnictví.* Praha, 1976. bez ISBN. ŘÍHA, Oldřich. *Hospodářský a sociálně-politický vývoj Československa 1790-1945.* Praha, 1946. ŠOLLE, Zdeněk. *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století.* Praha, 1960.

Garantující
pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Oponent: doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 27.11.2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala (pod vedením PhDr. Vlastimila Havlíka, Ph.D.) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 4. března 2022

Bc. Michaela Nezdarová

ANOTACE

NEZDAROVÁ, Michaela, *Cukrovarnické dělnictvo ve světle historie cukrovarů v Kopidlně a Českém Meziříčí (1918-1945)*, 133 s., Hradec Králové, 2022. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav. Diplomová práce.

Diplomová práce pojednává o doposud opomíjené problematice dělnictva v cukrovarnickém průmyslu. Na pozadí historického vývoje cukrovarů Kopidlna a České Meziříčí mezi lety 1918–1945 je věnována pracovnímu prostředí, pracovnímu režimu, mzdě, jistotě zaměstnání a politické situaci a jejím dopadům na dělnictvo ve zmíněném časovém období. V práci je také vymezen prostor krátkému a přehlednému historickému exkurzu do proměn cukrovarnického průmyslu, tzn. od jeho počátků až do konce druhé světové války, bez kterého by pochopení problematiky cukrovarnického dělnictva nebylo úplné. Nedílnou součástí diplomové práce je také obrazová příloha, která vedle dobových fotografií exteriérů a interiérů jednotlivých cukrovarů obsahuje novinové výstřižky, dobové inzeráty, či text cukrovarnické písně z roku 1935.

Klíčová slova: cukr, cukrovar, cukrovarnický průmysl, cukrovarnické dělnictvo, Schlikové, Oskar Bondy

ANNOTATION

NEZDAROVÁ, Michaela. *Sugar industry in the light of the history of sugar factories in Kopidlno and České Meziříčí (1918-1945)*, 133 pp., Hradec Králové, 2022. The University of Hradec Králové, Philosophical Faculty, Institute of History. Diploma thesis.

The diploma thesis deals with so far neglected employment agenda of workers in the sugar industry. Background of the historical development of the sugar factories of the Kopidlno and České Meziříčí between 1918 and 1945 it acquaints readers with the working environment, working regime, payments, job security and political situation and its effects on workers in the mentioned period. The work is also devoted to a short and clear historical excursion into the changes of the sugar industry, that is from its beginnings to the end of World War II without which the understanding of the sugar industry would not be complete. An integral part of the diploma thesis is also a pictorial attachment, which in addition to period photographs of the exteriors and interiors of individual sugar factories contains newspaper clipping, period advertisements or the text of a sugar factory song from 1935.

Keywords: sugar, sugar factory, sugar industry, sugar workers, Schlick, Oskar Bondy

Poděkování

Chtěla bych poděkovat především PhDr. Vlastimilovi Havlíkovi, Ph.D. za jeho cenné rady, připomínky a za jeho čas, který mi věnoval při psaní mé diplomové práce. Dále pak všem pracovníkům odborných institucí, kteří byli všichni velmi vstřícní a často přispěli i dobrou radou. Toto poděkování tak směřuji k zaměstnancům SOkA Hradec Králové, SOkA Jičín, SOkA Rychnov nad Kněžnou, Dobrovickým muzeím, Regionálnímu muzeu a galerii v Jičíně, Kulturnímu a informačnímu centru v Kopidlně a obecnímu úřadu v Českém Meziříčí. Velmi děkuji i panu Vítězslavu Němečkovi, za poskytnutí obrazového materiálu a Ing. Danielovi Froňkovi, který mě nasměroval na dobová cukrovarnická periodika v Národní knihovně.

Závěrem bych chtěla poděkovat rodině a přátelům, kteří pro mě byli po celou dobu studia úžasnou oporou a drželi mi v mém výzkumu palce.

OBSAH

ÚVOD.....	11
1. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY	13
2. Z HISTORIE CUKROVARNICVÍ	16
2. 1 Obecný vývoj cukrovarnictví ve středoevropském kontextu.....	16
do roku 1945.....	16
2. 1. 1 Historie cukru.....	16
2. 1. 2 Počátek řepného cukrovarnictví	18
2. 1. 3 Vývoj cukrovarnictví v „dlouhém“ století	20
2. 1. 4 Cukrovarnictví v první polovině 20. století	22
2. 2 Historie cukrovarnictví v českých zemích do roku 1945	25
2. 2. 1 Počátky rafinace třtinového cukru v českých zemích.....	25
2. 2. 2 Javorový cukr	26
2. 2. 3 Zrod řepného cukrovarnictví v českých zemích.....	27
2. 2. 4 První fáze zakladatelského období	28
2. 2. 5 Druhá fáze zakladatelského období	31
2. 2. 6 Významná 60. léta 19. století	32
2. 2. 7 Poslední desetiletí 19. století.....	34
2. 2. 8 Cukrovarnictví mezi světovými válkami	37
2. 3 Cukrovarničtí zaměstnanci a provoz cukrovarů.....	40
2. 3. 1 Cukrovarničtí zaměstnanci.....	40
2. 3. 2 Obstarávání zaměstnanců.....	41
2. 3. 3 Od manufaktury k tovární výrobě	45
3. HISTORIE CUKROVARŮ V KOPIDLNĚ A ČESKÉM MEZIŘÍČÍ.....	52
3. 1 Cukrovar Kopidlna.....	52
3. 1. 1 Schlikové a jejich příchod do Kopidlna.....	52
3. 1. 2 Založení a výstavba cukrovaru.....	53
3. 1. 3 Ervín Schlik a jeho odkaz v cukrovaru v Kopidlně	55
3. 1. 4 Cukrovar a jeho fungování v období první světové války	57
3. 1. 5 Cukrovar v éře první republiky	58
3. 1. 6 Nástup okupace a druhá světová válka	59
3. 2 Cukrovar České Meziříčí.....	61
3. 2. 1 Založení a výstavba cukrovaru.....	61
3. 2. 2 Rozšíření cukrovaru a příčiny úpadku	63
3. 2. 3 Cukrovar na počátku 20. století.....	65

3. 2. 4 Cukrovar v éře první republiky	67
3. 2. 5 Cukrovar v době okupace a druhé světové války	69
4. CUKROVARNICKÉ DĚLNICTVO V CUKROVARECH KOPIDLNO A ČESKÉ MEZIŘÍČÍ	71
4.1 Kolektivní smlouvy	71
4. 2 Pracovní prostředí	72
4. 2. 1 Zázemí cukrovarnických zaměstnanců	74
4.3 Pracovní režim a pracovní doba.....	76
4.3.1 Dovolená.....	79
4.4 Mzda.....	80
4. 4. 1 Rozložení platů.....	82
4. 4. 2 Zaměstnanecké výhody.....	84
4. 5 Jistota zaměstnání.....	86
4. 5. 1 Sociální jistoty.....	88
4. 5. 2 Odměny za odvedenou práci.....	90
4. 6 Politická situace a její dopad na dělnictvo.....	91
ZÁVĚR	96
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	99
PŘÍLOHY	105

ÚVOD

Ve své diplomové práci se snažím zjistit, jaké byly pracovní podmínky cukrovarnických dělníků, a to především na pozadí historického vývoje cukrovarů Kopidlno a České Meziříčí. Mezi společné znaky těchto cukrovarů nepatří pouze to, že oba příslušely do stejného, Královéhradeckého kraje, ale také to, že oba byly založeny původně jako rolnické cukrovary a vystavěny byly ve stejném roce, roku 1871. Na základě tohoto je umožněno kontinuálně sledovat vývoj obou závodů a hledat, sledovat či zkoumat stejné faktory, které jejich existenci ovlivňovaly, ať to byly například politická ovzduší konkrétního časového období či aktivity dělnictva. Na základě prostudování pramenů z příslušných fondů je práce zaměřena především na časové období 1918-1945. Pro toto období je k dispozici značné množství archiválií, dochovala se i dobová periodika, ve kterých byla dělnická otázka cukrovarnických dělníků často rozebírána a zmiňována, což by mělo tuto práci obohatit a umožnit jí širší záběr sledované problematiky.

V první části své práce v kapitole č. 2 shrnuji a vymezuji důležité historické mezníky v cukrovarnickém průmyslu. Rozdělují ji na tři podkapitoly. První pojednává o obecném vývoji tohoto odvětví s přihlédnutím ke středoevropskému kontextu, což je pro uvedení do historie cukrovarnického průmyslu nezbytné. Druhá podkapitola se zabývá již konkrétně vývojem v českých zemích. Ačkoli je práce zaměřena na rozvoj řepného cukrovarnictví, vedle toho neopomím přiblížit i výrobu např. javorového cukru, což byl po mnoho let jeden z nedůležitějších výrobních cukrovarnických procesů v českých zemích. Třetí podkapitolu věnuji obecnému pojednání o cukrovarnických zaměstnancích. Zejména zde uvádím, do jakých kategorií byli cukrovarničtí zaměstnanci rozdělováni či jakými způsoby bylo možné získat v cukrovaru pracovní místo.

Druhá část kapitola č. 3 je věnována historii cukrovarů Kopidlno a České Meziříčí, okolnostem jejich vzniku a jejich fungování až do r. 1945. Tato část je rozdělena na dvě podkapitoly věnované uvedeným cukrovarům. U obou jsou vyzdvíženy podstatné historické události, které utvářely tyto závody. Například je zde jako klíčová událost zmíněna změna majitele cukrovaru v Kopidlně. Původně rolnický cukrovar odkoupili Schlikové, kteří z prodělečného cukrovaru vytvořili jeden z nejlépe prosperujících závodů v českých zemích. U Českého Meziříčí pak byl významný okamžik, kdy v cukrovaru pracovali váleční zajatci, kteří díky pracovnímu nasazení během let první světové války zabránili úpadku cukrovaru, a tak zajistili další existenci závodu.

Třetí a zároveň stěžejní část práce kapitola č. 4 je zaměřena na cukrovarnické dělnictvo. Na základě pramenů se pokouším interpretovat a popsat pracovní prostředí, pracovní dobu, mzdu, jistotu zaměstnání a vliv politické situace na cukrovarnické dělnictvo ve zmíněných cukrovarech. Výše zmíněné je pro lepší přehlednost rozděleno do příslušných podkapitol, které shrnují podstatné a společně pak přispívají k poznání okolností spjatých s cukrovarnickými dělníky v Kopidlně a Českém Meziříčí.

Pro získání kvalitní představy o poměrech cukrovarnického dělnictva jsou důležité i příslušné položky obrazové přílohy. Vedle četných dobových fotografií cukrovarů s dělnictvem jsou zde ukázky dobových inzerátů, týkajících se hledání pracovníků pro cukrovary, či například text cukrovarnické písně, již složil „vaříč“ z břeclavského cukrovaru v roce 1935, a která výstižným způsobem přibližuje dobovou náladu, která v těchto časech panovala mezi pracovníky většiny cukrovarů.

Hlavním cílem diplomové práce je objasnění okolností, které se dotýkaly cukrovarnického dělnictva. Věnuji se tomu, jak vypadalo a bylo utvářeno pracovní prostředí, jaký vliv a dopad měl zákon o osmihodinové pracovní době na cukrovarnické dělnictvo, z jakých složek se skládala jeho mzda, jak se projevovala politická situace mezi cukrovarnickým dělnictvem aj. Pokouším se také porovnat pracovní podmínky dělnictva potažmo zřízenectva jednotlivých cukrovarů a ukázat, že správa jednotlivých závodů měla na jejich utváření značný vliv.

Pro uskutečnění vytyčeného cíle byla nutná nejen důkladná analýza pramenů z příslušných archivních fondů a dobových periodik, ale taktéž i práce s literaturou, s jejíž pomocí jsem se snažila interpretovat některé aspekty, které dopomohou vytvořit celistvý obraz o cukrovarnickém dělnictvu v období 1918-1945.

Ve své práci pracuji s několika metodami. V první části, které se dotýká historie cukrovarnictví, je využita především kompilační metoda na základě prostudování příslušné literatury. Pro druhou a třetí část vycházím hlavně z analýzy archiválií a článků v dobových periodikách, které na základě progresivní a v některých částech i komparativní metody syntetizují.

Věřím, že se mi podařilo přispět k poznání tématu spjatého s problematikou dělnictva cukrovarů v Kopidlně a Českém Meziříčí v letech 1918–1945.

1. ROZBOR PRAMENŮ A LITERATURY

Pramenná základna pro zpracování tématu cukrovarnických dělníků na příkladu cukrovarů v Českém Meziříčí a v Kopidlně je dostatečná, vyhovující.

Písemné prameny archivní povahy dochované ve fondu *Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno* a *Cukrovar a rafinerie v Českém Meziříčí* jsou značně rozsáhlé. Vedle obecně platných dokumentů, smluv a četné korespondence jsou ve fondech obsaženy soubory, které se dotýkají zaměstnanecké agendy. Oba fondy jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Hradci Králové.¹ Má diplomová práce vedle těchto fondů pracuje i s *fondem města Kopidlno a obce České Meziříčí*. Fond města Kopidlno je uložen ve Státním okresním archivu v Jičíně a obsahuje cenné materiály, jako je například složka obsahující dokumenty týkající se nezaměstnanosti a také pamětní knihu, díky které se lze dozvědět o cukrovaru mnoho zajímavých informací.² Pamětní kniha, která popisuje události v meziříčském cukrovaru je obsažena i ve fondu obce Českého Meziříčí, který je deponovaný ve statním okresním archivu v Rychnově nad Kněžnou. Zde je uložen také fond *Četnické stanice České Meziříčí*, který jsem taktéž využila pro získání přesnějších informací, týkajících se poměrů, událostí v obci souvisejících s děním v cukrovaru.³

Pro diplomovou práci jsem využila také tištěné prameny. Především odborný časopis *Listy cukrovarnické*⁴, který je k dispozici v odborné knihovně Výzkumného ústavu cukrovarnického⁵ a časopisy *Cukrovarnický zřízenec*, *Věstník zaměstnanců cukrovarnických* a *Cukrovarnický zaměstnanec*, které jsou uloženy v Národní knihovně⁶.

¹ SOkA Hradec Králové, fond Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871–1947) a fond Cukrovar a rafinerie v Českém Meziříčí (1887–1947).

² SOaK Jičín, fond Archiv města Kopidlno (1514–1945), *Pamětní kniha města Kopidlno 1921–1947*.

³ SOkA Rychnov nad Kněžnou, fond Archiv obce České Meziříčí, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945* a SOkA RnK, f. Četnická stanice České Meziříčí (1883–1945).

⁴ U zrodu tohoto časopisu stál profesor České polytechniky v Praze Karel Preis, který vlastním nákladem začal časopis vydávat v roce 1882. Původně byl časopis koncipován jako měsíčník, od ročníku 1893/94 vycházel již třikrát za měsíc. Na počátku první republiky se těšil již takové oblibě, že bylo rozhodnuto, aby nové číslo vycházelo každý týden a bylo obohaceno několika přílohami, mezi které například patřil tzv. „Zpravodaj“, který rozebíral obchodní a hospodářské otázky. Blíže *Z historie listů cukrovarnických*, dostupné online (<http://www.cukr-listy.cz/lc-historie.html>), [citováno k 19. 11. 2021]. Tento časopis stále vychází. Dnes pod názvem *Listy cukrovarnické a řepařské* a stejně tak jako v minulosti *Listy cukrovarnické* nabízí i odborné články věnované mnoha tématům, které se specifickým způsobem dotýkají problematiky řepařství či cukrovarnictví. Ve své diplomové práci taktéž některé tyto odborné články využívám.

⁵ Veškerý inventář odborné knihovny Výzkumného ústavu cukrovarnického byl přesunut v r. 2010 z Prahy do nově vzniklého areálu Dobrovických muzeí, kde byl nově zkatologizován a roztríděn. Tato odborná knihovna není veřejnosti přístupná a slouží pro vědecké pracovníky či badatele, kteří se při svých výzkumech dotýkají cukrovarnického, popř. řepařského či lihovarnického průmyslu.

⁶ V případě těchto tří časopisů se jednalo vždy o stejný časopis, který byl v průběhu let vydáván pouze pod jinými názvy. O jeho vydávání a šíření se starala Organizace zaměstnanectva cukrovarnického v Československé republice se sídlem v Praze a v Národní knihovně je dochován od r. 1921 do r. 1935. Původní název časopisu byl „*Cukrovarnický zřízenec*“ a v Národní knihovně je pod tímto názvem dochován rok 1921. Na konci roku 1921 se organizace dohodla o přejmenování svého časopisu, a tak od roku 1922 až do roku 1930 byl časopis vydáván

Důležitým tištěným pramenem je také *Neumannův cukrovarnický kalendář*, který vycházel každoročně a který obsahoval chemické tabulky, současná vládní nařízení, různé odborné články a rozbor, které byly pro cukrovarníky a obzvláště cukrovarnické úřednictvo důležité. Pro potřeby této práce využívám především ročník 1926, který obsahoval plné znění kolektivní smlouvy určené pro dělnictvo.⁷

Velkou část dobových fotografií, které do své práce zařazuji, byly v případě cukrovaru Kopidlno poskytnuty Regionálním muzeem a galerií v Jičíně, fotografie náležející cukrovaru České Meziříčí panem Vítězslavem Němečkem z Dobrušky. Ostatní obrazové přílohy byly ve většině případů získány v průběhu výzkumu v jednotlivých archivních fondech a v dobových periodikách.

Pracovními podmínkami cukrovarnických dělníků se doposud nikdo podrobněji nezabýval. Jedinou výjimku tvoří částečně publikace Františka Dudka *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*⁸. V této publikaci jsou obsaženy vedle historických mezníků cukrovarnického průmyslu také statistická data, která uvádějí počty dělnictva v určitých časových obdobích či výši jejich průměrného platu. Dudek ve své knize popisuje také dobový pracovní postup prvních pokusů ve výrobě řepného cukru, který ale převzal od K.C. Neumanna, který toto již popsal v *Listech cukrovarnických* v roce 1897.⁹ Na základě tohoto dochovaného popisu si lze vytvořit představu o tom, jakým způsobem byla prováděna dělba práce mezi cukrovarnickými zaměstnanci. Významným článkem, který se jako jediný dotýká zaměstnanecké agendy cukrovarů, je *Mzdová politika v prvorepublikovém cukrovarnictví*, který napsal Jan Hladík.¹⁰

Odborná literatura mi při psaní mé diplomové práce především pomohla pochopit a popsat historii cukrovarnického průmyslu. V první části své práce věnované historii cukrovarnického průmyslu využívám vedle prací českých autorů i publikace zahraničních odborníků. Jako stěžejní vnímám především zahraniční práce *Dzieje cukrownictwa w Polsce*¹¹ a *Dejiny cukrovarnického priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800-1918)*¹².

jako „*Věstník zaměstnanců cukrovarnických*“. V roce 1931 se název opět změnil a to na „*Cukrovarnický zaměstnanec*“.

⁷ Neumannovy cukrovarnické kalendáře jsou uloženy v odborné knihovně Výzkumného ústavu cukrovarnického v Dobrovických muzeích.

⁸ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979.

⁹ *Listy cukrovarnické*, Praha, XVI., 1897-1898, s. 374–376.

¹⁰ Jan HLADÍK, *Mzdová politika v prvorepublikovém cukrovarnictví*, *Listy cukrovarnické a řeparské* 134, 2018, s. 159–161.

¹¹ Czesław ŁUCZAK (ed), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznaň 1981.

¹² Katerína VADKERTYOVÁ, *Dejiny cukrovarnického priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800-1918)*, Bratislava 1972.

Mezi přínosné české publikace, které jsou věnovány historii cukrovarnického průmyslu, řadím především *Počátky českého cukrovarnictví*¹³ Oldřicha Říhy, *Monopolizaci cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*¹⁴ Františka Dudka a společnou publikaci Jakuba Drábka, Andreje Tótha a Aleše Skřivana *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*¹⁵.

Pro diplomovou práci jsem využila také publikace věnované regionální historii. Práci Pavla Berného *Kopidlno: Drahoraz, Ledkov, Mlýnec, Pševy*¹⁶ a *Historii cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kosteletku a Králověhradecku)*¹⁷ Josefa Ptáčka.

Na závěr bych ráda vyzdvihla ojedinělý sborník, který vydalo ve spolupráci Národní zemědělské muzeum ve spolupráci s Národním technickým muzeem. Sborník *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci: Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*¹⁸ obsahuje mnoho odborných studií, které se věnují tématům cukrovarnického průmyslu.

Při svém výzkumu jsem však zažila také četná zklamání. S vidinou získání poznatků o spolupráci králověhradecké obchodní a živnostenské komory s vybranými cukrovary jsem pátrala v archivním fondu *Obchodní a živnostenské komory v Hradci Králové*, který je uložen ve Státním okresním archivu v Hradci Králové.¹⁹ Bohužel jsem v něm však neobjevila žádný dokument, který by se alespoň vzdáleně dotýkal cukrovarů Kopidlno a České Meziříčí. Doufala jsem rovněž, že se mi podaří práci obohatit informacemi, získanými prostřednictvím orální historie, to se mi však nepodařilo.²⁰

¹³ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976.

¹⁴ František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985.

¹⁵ Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017.

¹⁶ Pavel BERNÝ, *Kopidlno: Drahoraz, Ledkov, Mlýnec, Pševy*, Nymburk 2014.

¹⁷ Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kosteletku a Králověhradecku)*, Dobruška 1996.

¹⁸ Hynek STRÍTESKÝ (ed.), *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci: Fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*, Praha 2011.

¹⁹ SOKA Hradec Králové, fond Obchodní a živnostenská komora v Hradci Králové (1907–1949).

²⁰ Díky vstřícnosti *Kulturního a vzdělávacího centra a knihovny Kopidlno* mi bylo umožněno nechat otisknout výzvu v časopisu *Kopidlenské listy*, která vyzývala místní i okolní obyvatele ke zprostředkování vzpomínek pamětníky či potomky cukrovarnických zaměstnanců. I když výzva byla opakovaně vydávána v několika číslech neznamenala patřičnou slibovanou odezvu. V případě Českého Meziříčí jsem jednala s místním odborníkem p. Vítězslavem Němečkem, který se již léta o historii cukrovarů zajímá a ten mi bohužel s lítostí sdělil, že nedávno zemřela jedna pamětnice, která pracovala v období první republiky v meziříčském cukrovaru, jinou bývalou pracovníci či pracovníka a o nikom dalším bohužel nevěděl.

2. Z HISTORIE CUKROVARNICVÍ

2. 1 Obecný vývoj cukrovarnictví ve středoevropském kontextu do roku 1945

2. 1. 1 Historie cukru

Za pravlast výroby cukru bývá označována Asie. Pěstování cukrové třtiny se rozšířilo už před deseti tisíci lety z Nové Guiney a první zmínky o výrobě cukru se datují do Indie 4. století př.n.l., kde se s touto plodinou setkal i generál Alexandra Velikého, Nearchos.

Do Evropy třtinový cukr pronikl až v průběhu středověku, hlavně díky expanzi Arabů, kteří cukrovou třtinu začali pěstovat na Sicílii, Kypru a ve Valencii. Pěstování třtiny se na Kypru později na konci 13. století ujali křižáci a roku 1479, který je pro historii třtinového cukru klíčový, se Kypru zmocnili Benátčané, kteří cukr rozšířili díky obchodům dále do Evropy.²¹

První de facto evropskou zemí, kde se sladilo cukrem, bylo Španělsko. Cukrová třtina zde byla pěstována od příchodu Maurů v 8. století n.l., ale cukr byl používán většinou výhradně jako prostředek pro dochucení léčivých sirupů a léčebných tinktur, méně se pak používal k dochucení samotných pokrmů. Byl velmi drahou a luxusní komoditou, takže jeho masové používání nepřicházelo v této době vůbec v úvahu.²²

Později se cukrová třtina začala pěstovat i na nově objevených územích v Atlantiku – na Kanárských a Azorských ostrovech, na Madeiře atd. V roce 1493 díky druhé plavbě Kryštofa Kolumba se rozšířila i na Hispaniolu. Pozdější španělští kolonisté začali pěstovat třtinu i na Jamajce, Portoriku, Kubě a Portugalci ji vysadili v Brazílii. První zásilky cukru pak začaly odcházet do Evropy ze zmíněných ostrovů kolem roku 1516. V průběhu 17. století se pěstování cukrové třtiny rozšířilo ve velkém do dalších amerických kolonií (Holandánie – Guyana, Britové – Barbados, Francouzi – Martinik aj.). Na počátku 18. století byla třtina vysazena díky francouzským správcům a jezuitům na území severoamerického kontinentu, konkrétněji v oblasti tehdejší Louisiany. Významným faktorem, který se podílel na hospodářském růstu Británie a Francie během následujících let, byla masová produkce cukrové třtiny právě z oblastí Nového světa. Tyto státy, jejichž kontrola nad mezikontinentálními plavbami vedla k

²¹ Eubomír LUPTÁK – Vladimír NAXERA, *Role cukrové třtiny při formování moderního světového systému*, Listy cukrovarnické a řepařské 3, 2013, s. 111.

²² Magdalena BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a středověku*, Praha 2005, s. 196.

neustálému tvrdému mocenskému soupeření, si soustavně v tomto sektoru konkurovaly až do počátků evropského pěstování cukrové řepy.²³

V 16. století bylo nejdůležitější spojnici mezi americkými koloniemi město Lisabon a po třicetileté válce pak Amsterdam. V Holandsku pak díky této skutečnosti, v průběhu 17. století, vznikají závody na rafinování zámořského cukru, které si po celé století dokázaly udržet na cukerním trhu monopolní postavení. Teprve ke konci století jim začaly konkurovat nově vznikající rafinérie v Anglii, Francii a výrazně později i v habsburské monarchii.²⁴

Z hlediska středoevropského prostoru byly v německých zemích, habsburské monarchii a polských zemích postupně budovány rafinérie třtinového cukru. Až do počátku 19. století bylo jako hlavní a přední dodavatel rafinovaného cukru pro severní, střední a východní Evropu, německé přístavní město, Hamburk.²⁵

Rafinérie třtinového cukru byly v německých zemích zakládány již od 16. století. V roce 1573 v Aušpurku, 1587 v Drážďanech, 1591 v Nambergu, 1592 v Lipsku a 1600 konečně i v Hamburku, kde se rafinérie cukru dostala do roku 1750 na takovou úroveň, že stala centrem rafinace ve střední Evropě.²⁶

V habsburské monarchii už v roce 1719 udělí císař Karel VI. Východoindické společnosti dvacetileté privilegium k výstavbě rafinérií cukru v korunních zemích, ale až v roce 1750 byla postavena první rafinérie třtinového cukru v Rijece. V Rakousku byla první rafinérie zřízena až v roce 1785 v Klosterneuburgu nedaleko Vídně.²⁷ V českých zemích v roce 1787 také na Zbraslavi, na panství bývalého zrušeného cisterciáckého kláštera. Rakouské rafinérie zpracovávaly většinou brazilskou cukrovou mouku, z menší části mouku havanskou. Vídeň a jižní země monarchie byly zásobovány především z Terstu, kam se surovina dovážela buď přímo z brazilského Ria de Janeiro, či z Lisabonu nebo Londýna. Severní země monarchie, tedy hlavně Čechy, byly zásobovány surovinou z již zmíněného Hamburku.²⁸

²³ Eubomír LUPTÁK – Vladimír NAXERA, *Role cukrové třtiny při formování moderního světového systému*, Listy cukrovarnické a řepařské 3, 2013, s. 112–115.

²⁴ K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787-1830*, Praha 1891, s. 1.

²⁵ *Tamtéž*.

²⁶ Tobias KUSTER, *500 Jahre kolonialer Rohrzucker — 250 Jahre europäischer Rübenzucker*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 85, 1998, s. 483.

²⁷ Tomáš SADÍLEK – Dana ZADRAŽILOVÁ, *Historie a současný stav cukrovarnictví v Rakousku*, Listy cukrovarnické a řepařské 12, 2015, s. 392.

²⁸ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 16–36.

I na území dnešního Polska vznikaly první rafinérie třtinového cukru. V roce 1774 ji založili bratři Schickielovi v Bydhošti a dokázali vyrobit až 250 tun cukru ročně. Cukr byl pak prodáván v Poznani, Varšavě a ve všech městech na řece Visle.²⁹

2. 1. 2 Počátek řepného cukrovarnictví

I přes rozsáhlé budování rafinérií na zpracování třtinového cukru, zůstával cukr luxusním zbožím a dovolit si ho pro své potřeby mohl jen málokdo. Proto byla hledána další rostlina, která by mohla být pěstována i ve vnitrozemském podnebí, byla levnější a která by tak cukrovou třtinu mohla plně nahradit.

Předci v minulosti používali jako oblíbené sladidlo vedle včelího medu také sladkou mízu ze stromů. Ve střední Evropě byly nejvhodnějšími stromy javor a bříza.³⁰ Březová šťáva sloužila spíše jako nápoj a často se nechala i zkvasit a poté se pila. Z roku 1781 se dochoval doklad, že se také z březové šťávy mohl vařit sirup nebo cukr.³¹

Cukernatost řepy objevil zahradník francouzského krále Jindřicha IV. **Ollivier de Serres** už v roce 1605 a svůj objev v tom samém roce publikoval v *Traité d'agriculture*. Bohužel se tento objev výrazně, během následujících let, nikterak více neprosadil. Až v roce 1747 berlínský lékárník **Andreas Sigismund Marggraf** (1709-1782) zjistil, zcela nezávisle na prvním objeviteli, obsah cukru v řepě.³² Na Marggrafovy výzkumy navázal plynule jeho žák německý chemik **François Charles Achard** (1753-1821), který byl ředitelem Královské pruské akademie a který několik let experimentoval s řepou, kterou na svém statku nedaleko Vratislavi pěstoval. Do konce 18. století vypracoval teoretické pojednání o procesu výroby cukru z řepy a v roce 1802 ve Slezsku na statku Kunry³³ založil první řepný cukrovar. I když jeho cukrovar po pěti letech vyhořel, postavil si, díky podpoře od pruského krále Fridricha Viléma III., nový. Stal se vzorem pro všechny řepné cukrovary a sám Achard objížděl mnohé cukrovary ve střední Evropě a poskytoval jim své odborné rady.³⁴

Rozmach řepného cukrovarnictví nastal poté, co v roce 1806 Napoleon vyhlásil kontinentální blokádu. Pro české země, jako vůbec pro celou střední Evropu, znamenalo vyhlášení hospodářské blokády začátek hospodářské konjunktury. Snaha o trvalé uzavření

²⁹ Czesław ŁUCZAK (ed.), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznań 1981, s. 15.

³⁰ O „javorovém“ cukrovarnictví blíže kapitola 2.2.2 *Javorový cukr*, s. 26.

³¹ Magdalena BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a středověku*, Praha 2005, s. 202.

³² Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 43.

³³ Takto „počeštěný“ název místa uvádí ve své publikaci Luboš ANTONÍN, *Bílé zlato: Historie cukru v kostce*, Nymburk 2006, s. 69. V polské odborné literatuře je místo označováno jako Konary event. v Konarach. Srov. Czesław ŁUCZAK (ed.), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznań 1981, s. 15.

³⁴ Luboš ANTONÍN, *Bílé zlato: Historie cukru v kostce*, Nymburk 2006, s. 69.

pevniny pro anglické zboží zapříčinil vznik závodů, které vyráběly náhražkové zboží. Tato snaha se aspoň z počátku setkávala s úspěchem tam, kde se sám stát staral o podporu a udržení nových továren, jako tomu bylo ve Francii. Bohužel tyto okolnosti v Rakousku komplikovalo špatné státní hospodářství, které skončilo bankrotem roku 1811. Finanční nejistota, kdy ceny zboží stále stoupały a cena peněz rychle klesala, nezůstávala samozřejmě bez vlivu i na průmyslové podnikání.³⁵

Na území dnešního Polska bylo uděleno, v období kontinentální blokády, na pět set licencí pro zřízení řepných cukrovarů. Zakládány byly cukrovary především v části německého Slezska a západního Pomořanska. Významným šlechticem, který v tomto období působil v okolí Krakova, byl baron **Freiherm von Kopy**, který na svém panství prováděl pokusy a hledal výrobní postupy pro efektivnější zisk cukru z cukrové řepy.³⁶

Kromě závodů ve Slezsku, Bavorsku a Porýní byly zřízeny i cukrovary také v Sasku – zejména v oblasti Magdeburgu. Tam v roce 1811 založil **Johann Wilhelm Placke** podle Achardova příkladu největší cukrovar v Evropě. Později konec kontinentální blokády zapříčinil, že cukrovar se přeorientoval na pěstování řepného semene a dovážel ho do celé Evropy.³⁷

V Uhersku jako první začal vyrábět řepný cukr lékárník **Ján Samuel Gertinger**. Řepný cukr vařil již od roku 1801. Byl přesvědčený, že tato výroba bude mít velkou budoucnost a v roce 1803 pořádal o audienci u palatýna v Prešově. Odevzdal mu k ochutnání cukr vlastní výroby a požádal ho o jeho podporu. Palatýn sice písemně nařídil magistrátu města Prešova, aby podporoval Gertingerovy plány, ale toho se on sám nikdy nedočkal. Proto nakonec v roce 1811 buduje cukrovar z vlastních prostředků a začal produkovat jak řepný, tak i javorový cukr.³⁸

Když byla zrušena kontinentální blokáda a ze zámoří byl opět na evropský trh dovážen třtinový cukr, většina cukrovarů nedokázala čelit jeho silné konkurenci (drahá výroba řepného cukru, třtinový cukr byl oproti řepnému levnější aj.) a s výjimkou Francie se většina evropských států postupem vzdala dalšího rozsáhlého zakládání řepných cukrovarů. Tak skončila první epocha budování řepného cukrovarnictví v Evropě. Druhá epocha, kterou můžeme ohraničit

³⁵ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 49.

³⁶ Czesław ŁUCZAK (ed.), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznań 1981, s. 16.

³⁷ Tobias KUSTER, *500 Jahre kolonialer Rohrzucker — 250 Jahre europäischer Rübenzucker*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 85, 1998, s. 502.

³⁸ Katerína VADKERTYOVÁ, *Dejiny cukrovarnického priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800-1918)*, Bratislava 1972, s. 24.

roky 1829–1850, přímo souvisela s pokrokem v zemědělské technice a se zvyšující se poptávkou po cukru.³⁹

2. 1. 3 Vývoj cukrovarnictví v „dlouhém“ století

V německých zemích se ve třicátých letech začala pěstovat řepa a vyrábět řepný cukr po francouzském vzoru. V řepném cukrovarnictví v období první poloviny 19. století nadále vedla Francie. Cukrovary se zde udržely i po napoleonských válkách. Byly lépe technicky vybaveny a dospěly postupně k lepším výrobním postupům a nadále je finančně podporoval stát. Staly se vzorem pro všechny evropské státy.

Bavorsko a Slezsko byla dvě ohniska v Německu, kde se houževnatě prováděly další pokusy s výrobou řepného cukru. V Bavorsku se řepné cukrovarnictví ujalo velmi záhy, poněvadž vzdálenost od moře a celní systém komplikovalo dovážení cukru. Cukrovar v Obergiesingu pracoval pravděpodobně od dob kontinentálního systému a byl jedním z důležitých podniků, které v této době figurovaly.

V Haliči založil roku 1830 **František Mrozowicky** cukrovary v březenském kraji na panství Sokolowka a v stanislawském kraji v obci Puzniki. Zemské gubernium na úřední výzvu zjišťovalo údaje o výrobě řepného cukru v Haliči a zjistilo, že cukr také vyráběl **hrabě Fresnel** a **hrabě Potocký** zamýšlel založit cukrovar a rafinérii ve Zbaraszi.⁴⁰

V českých zemích výrazně řepné cukrovarnictví v tomto období ovlivnila osoba **Karla Weinricha**. V příloze časopisu *Allgemeine Zeitung* vyšel v roce 1830 článek, v němž Weinrich čtenáře podrobně seznamoval s pokroky v cukrovarnictví ve Francii, uváděl propočty výrobních nákladů a zisku a nabízel „sdělit obšírné popsání této výroby“.⁴¹ Proto byl pozván do českých zemí.

Evropské řepné cukrovarnictví v druhé polovině 19. století zaznamenalo výrazný posun kupředu. Došlo k zániku nebo k rekonstrukci malých výroben, rozšiřovala se výrobní kapacita cukrovarů, vzrostla výroba a spotřeba cukru, rostl význam strojírenství a také se rozšířila dopravní síť. Důležitým faktorem, který podněcoval vznik či naopak zánik již fungujících

³⁹ Tato poptávka byla zapříčiněna popularizací kávy, která během první poloviny 18. století v měšťanských vrstvách postupně vytlačila oblíbenou čokoládu. Také nový nápoj, který se tehdy v Čechách začal vařit jako exotikum, čaj, podporoval ve vyšších vrstvách vyšší spotřebu cukru. Blíže Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 88.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 87–91.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 95.

cukrovarů, bylo postupné zavádění daně ze zpracování cukrové řepy ve všech státech střeoevropského prostoru.⁴²

Rozvoj cukrovarnictví byl také podmíněn vývojem nových zemědělských metod – cukrová řepa nově zapadala do nového systému střídání plodin a pomocí umělého hnojení bylo možno dosáhnout uspokojivých výsledků i na půdách méně bohatých na živiny.⁴³ Během druhé poloviny 19. století došlo ke změně poměrů mezi třtinovým a řepným cukrem, a to ve prospěch řepného. Stimulace výroby byla důsledkem vůle státu produkovat danou komoditu svépomocí a zbavit se tak závislosti na dovozu. Nad 50% podíl se řepný cukr vyšplhal až koncem osmdesátých let 19. století, ale již v polovině devadesátých let byl tento podíl ve srovnání se třtinovým cukrem 60 %. Řepný cukr tak do konce století zaujal nadpoloviční podíl z pohledu celosvětové výroby.⁴⁴

Rozvoj uherského cukrovarnictví byl od šedesátých let 19. století velmi dynamický. Do první světové války vzrostl počet moderně vybavených cukrovarů na 31. Tento počet sice nebyl ve srovnání s celým Rakouskem-Uherskem nikterak závratný, ale uherské závody však patřily z hlediska jejich kapacit k největším v celé monarchii. Výrazně narostl i export uherského cukru, který se vyvážel do balkánských zemí a Turecka, ale i do zemí ležících západně od rakousko-uherských hranic.⁴⁵

Od roku 1864 prakticky ustal dovoz třtinového cukru do Rakouska-Uherska a vývoz se začal prudce zvyšovat za pomoci nepřímých státních přemíí ve formě daňových restitucí. Od sedmdesátých let se Rakousko-Uhersko nacházelo mezi největšími výrobci a vývozci řepného cukru v Evropě spolu s Německem a Francií. Hospodářská krize v sedmdesátých letech, která se projevila v kampaních 1873/74 až 1874/75 poklesem počtů cukrovarů, cen cukru, osevů cukrovky a omezením vývozu byla brzy překonána díky státní podpoře. Vývoz pak během osmdesátých let směřoval do Velké Británie, Francie, Holandska, Švýcarska, Itálie, USA, Německa. V mezinárodní soutěži se výrazně uplatňovala technická vyspělost a výrobnost českého cukrovarnictví, z tohoto důvodu český cukr postupně vytlačil ze zahraničních trhů cukr

⁴² Státy byly nuceny postupně zavést daň ze zpracování cukrové řepy, protože tím, že byl ponížen dovoz koloniálního třtinového cukru, ucházel tak státům zisk, který putoval do státních pokladen díky clům. Ve Velkopolsku došlo k zavedení daně již v roce 1840, v Polském království 1849, v německých státech v roce 1841 a v Rakousku v roce 1849.

⁴³ Tobias KUSTER, *500 Jahre kolonialer Rohrzucker — 250 Jahre europäischer Rübenzucker*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 85, 1998, s. 505–506.

⁴⁴ Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 22–23.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 26–27.

francouzský. Nejvíce cukru v Rakousku-Uhersku bylo vyvezeno z Čech. Morava zásobila především Dolní Rakousy s Vídní.⁴⁶

Německá říše se během druhé poloviny 19. století vyvinula v největší zemi na výrobu řepného cukru na světě. Během kampaně 1851/52 zde fungovalo 215 cukrovarů. Plocha pro pěstování cukrové řepy se léty neustále zvyšovala, a proto byly samozřejmě nadále budovány či modernizovány další cukrovary.⁴⁷ V roce 1871, kdy bylo oficiálně založeno Německé císařství, fungovalo v nově vzniklém státním útvaru cukrovarů 300 a do konce století jich bylo přes 400, což z Německa vytvořilo cukrovarnického giganta.⁴⁸

2. 1. 4 Cukrovarnictví v první polovině 20. století

Klidný vývoj cukrovarnictví na počátku 20. století byl ve všech evropských státech přerušen první světovou válkou. Válka rozrušila strukturu světové výroby a světového obchodu s cukrem. V Evropě byla nejvíce poškozena část francouzského, belgického a ruského cukrovarnického průmyslu, a to kvůli válečným střetům na jejich území. V Rakousku-Uhersku a Německu, byla plocha, jindy věnovaná pěstování řepy, zase omezena na úkor produkce obilí. Válkou tak došlo k pozměnění výrobního poměru mezi výrobou řepného a třtinového cukru. Podíl řepného cukru na světové výrobě klesl ze 45 % v kampani 1913/14 na 20 % 1919/20.⁴⁹

Pokles produkce řepného cukru v Německu byl zapříčiněn z velké části převedením majetkových práv na produkci cukrové řepy na stát.⁵⁰

V Uhersku se zhoršily podmínky pro pěstování cukrové řepy, snížil se počet dělníků a doprava byla výrazně oslabena. V lednu v roce 1915 uherská vláda vydala zákaz o vývozu cukru a určila množství povinného kontingentu cukru určeného pro armádu a veřejné zásobování. Později téhož roku určila vláda i maximální cenu cukru. Rozlohu půdy pro zasetí cukrové řepy určovalo každý rok vládní nařízení.⁵¹

Po konci první světové války došlo k rozpadu Rakouska-Uherska a ke vzniku nových nástupnických států. Situace v cukrovarnictví v poválečných letech ve všech státech střední Evropy nebyla vůbec jednoduchá. Byla nutná investice do poškozených cukrovarů, či nutná

⁴⁶ František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 28–31.

⁴⁷ Pro lepší představu v polovině 19. století plocha pro pěstování cukrové řepy činila přibližně 65 000 ha a do konce století vzrostla na 400 000 ha. Blíže Tobias KUSTER, *500 Jahre kolonialer Rohrzucker — 250 Jahre europäischer Rübenzucker*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 85, 1998, s. 509.

⁴⁸ *Tamtéž*.

⁴⁹ Karel ČÍŽ a kol., *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, Praha 1981, s. 37–38.

⁵⁰ Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (ed.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 46.

⁵¹ Karel ČÍŽ a kol., *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, Praha 1981, s. 122.

výstavba nových. Nejlépe na poválečnou situaci zareagovalo nově vzniklé Československo, kde vláda postupně cukrovarnictví stabilizovala.⁵²

Bohužel s koncem války skončil i zdárně se rozvíjející uherský cukrovarnický průmysl. Průmyslová struktura poválečného Maďarska byla poznamenána ztrátou až dvou třetin území bývalého Uherska. Z celkového počtu 31 cukrovarů jich na území poválečného Maďarska zůstalo pouze 12. Za hranicemi se také ocitlo množství půdy, na které byla pěstována cukrová řepa, a to vedlo k tomu, že cukrovary, které byly za standardních podmínek zvyklé přijímat velké množství řepy, neměly k dispozici dostatečné množství suroviny, ze které by cukr mohly vyrábět. I tak maďarská vláda dokázala postupem času nastartovat novou éru cukrovarnického průmyslu na svém území a stát se významným „hráčem“ v mezinárodním obchodu.⁵³

Nejvíce bylo ze středoevropských států poškozeno Polsko. Nejen že přišlo také o území, kde se dříve provádělo pro dané spádové oblasti pěstování cukrové řepy, ale mnoho cukrovarů bylo silně poškozeno či přímo zdevastováno. Rekonstrukce cukrovarnického polského průmyslu proběhla hlavně ze zdrojů samotných akcionářů, kteří se vzdali části svých akcií ve prospěch bank nebo finančních skupin, které pokrývaly nové emise akcií. Došlo k rozsáhlé modernizaci přeživších závodů a zvyšování jejich výrobní kapacity.⁵⁴

Nejen ve středoevropském prostoru, ale i v ostatních částech Evropy státy postupně budovaly síť národního cukrovarnického průmyslu. Hlavními vývozci řepného cukru byly Německo, Francie, Československo, Polsko a Maďarsko. Vedle toho řada evropských zemí (Itálie, Rakousko, Jugoslávie, Bulharsko, Rumunsko, Velká Británie) se stávala v produkci cukru soběstačnými, v menších případech dovážely jen surovinu, kterou zpracovaly ve svých vlastních rafinériích. Některé z těchto států byly dokonce schopny část vyrobeného cukru vyvážet. V polovině dvacátých let 20. století ale došlo k nasycení světového trhu s řepným cukrem, následně klesala i cena této komodity. Poté byly za dumpingové ceny do Evropy dováženy přebytky třtinového cukru z Kuby a z Jávy a nastala léta světové cukerní krize. Došlo k několika mezinárodním jednáním, jak tuto nastalou situaci řešit. Nejvýznamnější byla mezinárodní konference v Bruselu v roce 1929. Zástupci jednotlivých států utvořili dohodu o stabilizaci dosavadního vývozu předních exportérů cukru na základě stanovených kontingentů, později se sešli znovu i v roce 1931 a znovu projednali snížení exportu cukru. Jáva i Kuba však ani k jedné dohodě nepřistoupily. Pro světovou cukerní výrobu nastal obrat k lepšímu až v roce

⁵² Blíže kapitola 2.2.8 *Cukrovarnictví mezi světovými válkami*, s. 37.

⁵³ Blíže Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 66–75.

⁵⁴ Czesław ŁUCZAK (ed.), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznaň 1981, s. 132–133.

1934. Zdůvodňován byl poklesem výroby a následnou zvýšenou spotřebou. Od roku 1936 tedy došlo k vzrůstající výrobě cukru v celé Evropě.⁵⁵

I když cukrovarny začaly hospodářskou krizi pomalu překonávat, přišla druhé světová válka a vývoj a výroba se obrátily jiným směrem.

Agresivita nacistického Německa proti Polsku v roce 1939 a následující okupace zahájily nové období ekonomiky dobyté země. Cukrovarnický průmysl měl za úkol maximalizovat produkci a dodávat cukr nejen domácímu obyvatelstvu, ale také divizím wehrmachtu, nacistickým policejním silám aj. „Germanizace“ polského cukrovarnického průmyslu začala na konci října 1939, kdy byli polští ředitelé odvoláni ze všech cukrovarů na územích začleněných do Říše a nahrazeni německými správci – *treuhändery*.⁵⁶ Osudy jednotlivých cukrovarů se lišily v závislosti na okupační politice v daných regionech. U všech cukrovarů ale postupně klesaly denní výkony, narůstal počet poruch a kromě běžného opotřebením zařízení a špatně prováděných oprav se stále častěji začaly odehrávat sabotážní operace organizované polským hnutím odporu.⁵⁷

Pro nacistické hospodářství byly, s ohledem na očekávané potravinové zásoby, důležité právě okupované oblasti, jako bylo Polsko, Dánsko či Francie. Protektorát Čechy a Morava v jejich hospodářské politice zaujímal zvláštní místo. Charakter okupační správy a místní podmínky hrály významnou roli v ekonomické oblasti nacistického hospodářství. Proto bylo Německo nuceno vystavět systém válečného řízeného hospodářství. Tento proces byl velmi pozvolný, protože byl ovlivněn celou řadou faktorů (např. míra možné germanizace, národohospodářský význam odvětví, aj.).⁵⁸ Samotné německé cukrovarny na svém vlastním území postupně během let války snížily produkci o třetinu a byly častým terčem leteckých útoků. Díky postupu spojeneckých vojsk na západě v roce 1944 byly zanechány v Porýní nejdůležitější závody v Elsdorfu a Euskirchenu, což zabránilo probíhajícímu sklizení a zpracování cukrové řepy. Počátkem roku 1945 byly následně některé cukrovarny zničeny spojeneckými jednotkami. Ať už pozemně nebo vzdušně.⁵⁹

S koncem druhé světové války docházelo v evropských zemích k postupné obnově jednotlivých cukrovarů, a to jak po technologické stránce, tak i po té personální. Léta, která

⁵⁵ František ČAPKA, *Řepařství a cukrovarnictví v Československu v letech velké hospodářské krize ve třicátých letech 20. století*, Listy cukrovarnické a řepařské 5–6, 2017, s. 203–205.

⁵⁶ Blíže Czesław ŁUCZAK (ed.), *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznaň 1981, s. 200–214.

⁵⁷ Wojciech GÓRALCZYK a kol., *150 lat polskiego przemysłu cukrowniczego*, Warszawa 1975, s. 24.

⁵⁸ Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 216–217.

⁵⁹ Dorothea MELCHER, *Die zuckerindustrie im Rheinland*, Mérida 2003, s. 10, dostupné online (https://industriemuseum.lvr.de/media/imus/museum/mediencenter/sol_3/sondersammlung_bibliothek/Melcher_Die_Zuckerindustrie_im_Rheinland_2003.pdf) [citováno k 9. 10. 2020].

následovala velmi ovlivnila chod tohoto důležitého potravinářského odvětví a položila další základy pro současný stav cukrovarnického průmyslu.

2. 2 Historie cukrovarnictví v českých zemích do roku 1945

2. 2. 1 Počátky rafinace třtinového cukru v českých zemích

Jak již bylo zmíněno v první kapitole, tak vůbec prvním cukrovarem, přesněji řečeno, rafinérií třtinového cukru, která fungovala v českých zemích byla rafinérie na Zbraslavi nedaleko Prahy. Rafinérie zde vznikla v prostorách bývalého cisterciáckého kláštera a Neumann ve srovnání s rafinérií v Klosterneuburgu nedaleko Vídně o ní píše: „*Lépe dařilo se rafinérii ve Zbraslavi v Čechách, jež založena byvši r. 1787 od zvláštní akciové společnosti, pracovala nepřetržitě 14 let. Aby vyráběti mohla cukr se zdarem, obnovil Josef II. záповěď Marie Teresie na dovoz cizozemského rafinovaného cukru do Čech, ba udělil továrně zbraslavské i dovolení ku prodeji homolového cukru ve veřejných skladištích hlavních měst, totiž v Praze, Brně, Linci, Vídni a Lvově. Leč později následkem nepříznivé soutěže a snad i pro primitivní, řemeslné zařízení doznal i závod zbraslavský tak velkých hmotných ztát, že musel svou práci roku 1802 zastaviti*“.⁶⁰ Činnost zbraslavské rafinérie tedy po 14 letech tvrdé práce skončila, ale i tak nebylo jejím dnům konec. Závod byl obnoven o 10 let později, tedy v roce 1812, kdy ho výhodně zakoupil pražský podnikatel Antonín Richter. S pomocí profesora Jana Kristiána Mikana z pražské univerzity prováděl Richter první pokusy s výrobou javorového a řepného cukru. Výroba tak byla postupně rozšířena o zpracování cukrové řepy, surového řepného cukru a sirobů.⁶¹

V Čechách během první poloviny 19. století byly zakládány i další rafinérie, které zpracovávaly třtinový cukr. V roce 1823 byla založena rafinérie v Praze Jindřichem E. Herzem a v roce 1832 vznikla rafinérie v Bezděkově u Klatov, na panství hraběte Vincence Strahlendorfa. První moravskou rafinérii založil František Grabner v Dačicích také v roce 1832. Tyto dvě poslední zmíněné rafinérie, tedy v Bezděkově a v Dačicích, byly rafinérie, které nezpracovávaly pouze koloniální surovinu, nýbrž započaly také čistit a vyrábět surový řepný cukr.⁶²

⁶⁰ K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891, s. 2.

⁶¹ Blíže Daniel FRONĚK, *Výroba cukru na Zbraslavi – kolébka českého cukrovarnictví*, Listy cukrovarnické a řepařské 7–8, 2008, s. 232–236.

⁶² Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 30–31.

2. 2. 2 Javorový cukr

Díky Napoleonovi a jeho kontinentální blokádě byl načas omezen evropský obchod s Anglií, která byla mj. hlavním dovozcem surového třtinového cukru. Proto byla hledána rostlina, která by dokázala cukrovou třtinu plně nahradit. V českých zemích se dostaly do popředí vedle cukrové řepy také javorové stromy.

K navrtávání javorů docházelo v českých zemích již v dobách před Napoleonem. Neumann píše: „*Na Chrudimsku bylo krajským hejtmanem Jahnem úředně vyšetřeno, že asi od r. 1770 navrtával v Libáni jakýsi Burgon a po něm jeho syn u Peklovského mlýna jakýsi Wurzinger javorové stromy; sladká šťáva byla beze všeho předchozího čištění a zahušťování buď co taková nebo po zkvašení, jakožto nápoj, používána*“.⁶³

Až v době kontinentální blokády se výrazněji o výrobu cukru z javorové mízy začaly zajímat nejvyšší místa státní správy. V létě v roce 1808 byl požádán profesor chemie a botaniky Jacquin, aby podal „dobrozdání“ o výrobě javorového cukru. Jacquin výrobu plně doporučil, a proto císař nařídil konat soustavné pokusy a podávat o nich zprávy. Hledal se ten nejlepší způsob výroby. V roce 1810 bylo nařízeno zemskému guberniu, aby všemožně výrobu javorového cukru podpořilo a staralo se o novou výsadbu javorů. Mělo taktéž pobízet obyvatelstvo, aby dobrovolně na svých pozemcích tyto stromy vysazovalo. Vhodné k odběru mízy byly totiž stromy starší třiceti let a těch na našem území nebylo tolik, aby pokryly veškerou cukerní spotřebu v českých zemích.⁶⁴

V roce 1810 také zemské gubernium obdrželo zásilku přibližně 40 kg surového javorového cukru od **Karla Böhringera**. Tento muž byl lesmistrem knížete Karla Viléma Auersperga a na podnět knížete od roku 1807 prováděl soustavné pokusy s výrobou javorového cukru. Jeho výkon oslnil i vídeňský dvůr a byl vyzván dvorní komorou, aby své zkušenosti o výrobě javorového cukru sepsal. Během uplynutí několika týdnů tiskem vyšel Böhringerův spis „*Über die Zucker-Erzeugung aus dem Safte des Ahornbaumes in den k. k. österreichischen Staaten*.“ (1810). Böhringer zde odpověděl na velmi důležitou otázku, zdali navrtání javorovým stromům uškodí či ne. Odkázal na zprávy a zkušenosti ze Severní Ameriky, dle nich javorové stromy navrtáváním poškozovány nejsou a odebrání jejich mízy nebrání tak jejich dalšímu růstu.⁶⁵

⁶³ K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891, s. 64.

⁶⁴ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 52–53.

⁶⁵ Blíže K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891, s. 65–66.

Jedním z předních českých cukrovarů, který se soustředil na výrobu javorového cukru byl cukrovar v Dobříši, který byl založen v roce 1812. Pracovní postup výroby javorového cukru byl celkem jednotný a zaváděl se s větším, častěji však s menším zdarem na různých místech, tam, kde k tomu byly podmínky. Bohužel tento způsob výroby cukru se ukázal časem jako velmi problematický. A problémem byl hlavně samotný způsob získání základní suroviny. Přestože byla prováděna na mnoha místech až radikální výsadba⁶⁶, stále byl nedostatek dostatečně starých stromů vhodných k navrtání. Nejisté bylo také odhadnout správně dobu návrtu a nikdy nebylo možné určit, jak bude velké množství vytěžené šťávy.⁶⁷ Čas tedy nakonec ukázal, že daleko efektivnější bylo získávat cukr z cukrové řepy a stát, který byl nejdříve věrným sympatizantem javorového cukru, své stanovisko přehodnotil a začal odvětví řepného cukrovarnictví plně podporovat.

2. 2. 3 Zrod řepného cukrovarnictví v českých zemích

Prvním řepným cukrovarem, který zahájil kampaň v českých zemích byl cukrovar v Žákách u Čáslavi v roce 1810. Nacházel se na panství hraběte Pöttinga a spravoval ho správce žákského hospodářství Ludvík Fischer. Druhý cukrovar založil v témže roce v Liběchově u Mělníka na svém panství zbohatlý tkadlec **Jakub Veith**.⁶⁸ Ten propojil výrobu cukru i s výrobou lihovin a krmení pro dobytek. V roce 1832 založil svůj druhý cukrovar v Želízech u Liběchova. Za jeho zásluhy v rozvoji řepného cukrovarnictví mu bylo dokonce dekretem 9. září 1812 uděleno nejvyšší uznání dvorské komory a v roce 1814 mu bylo vysloveno spokojení Jeho Veličenstvem.⁶⁹ Během roku 1811 se připojily další lokality, kde byly cukrovary hojně zakládány, a to například Čáslav, Kbel, Křesetice, Semily, Žleby a další. Na řadě dalších míst

⁶⁶ Na počátku 19. století bylo na Moravě na lichtenštejnském panství v Lednici kvůli výrobě javorového cukru vysázeno přes 30 000 javorů a kníže Karel Vilém Auersperg na svém panství v Čechách nechal vysázet v roce 1810 62 000 javorů a v roce 1811 dalších 82 000! Tato šlechta věřila, že výroba cukru z javorové mízy je ten správný směr a neváhala zainvestovat do její výroby. Blíže K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891, s. 5 a Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 62.

⁶⁷ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 80–81.

⁶⁸ Jakub Veith se narodil v létě v roce 1758 ve Volarech, vyučil se tkalcovskému řemeslu a ve svých osmnácti letech odešel pracovat do tkalcovského velkozávodu do Vídně. Zde se mu velmi dařilo a po deseti letech práce a získávání zkušeností se s velkým jměním vrátil do svého rodiště. Oženil se s dcerou purkmistra Kohmanna a přesídlil, společně s manželkou, do Českých Budějovic, kde zahájil vlastní výrobu a obchod se sukrem. Zbohatl během napoleonských válek, díky dodávkám armádě a později i dodáváním stavebního materiálu při výstavbě pevnosti Terezín. Díky jeho podnikavému duchu velmi zbohatl a zakoupil celou řadu panství v Čechách například Semily, Jeseny, Jirnou, Nejděk, Červenou Lhotu. Veith byl muž velice schopného a podnikavého ducha. Průmyslové odvětví podporoval s plnou energií a nešetřil investicemi do různých odvětví a směrů. In K. C. NEUMANN, *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891, s. 16–17.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 15–17.

se jednalo jen o pokusy cukrovar založit a cukrovary neměly dlouhého trvání. Všechny postupně vlivem nepříznivých ekonomických podmínek a dovozem kvalitnějšího a levnějšího třtinového cukru zanikly. Zajímavostí zůstává, že na Moravě během této první vlny zakládání cukrovarů nebyl postaven žádný.

Cukrovary, které v této první vlně fungovaly, představovaly manufakturní typ výroby. Řepný cukr se zde vyráběl velice primitivně a jednalo se především o provozy závislé na empirii a odhadu personálu. Neexistovaly žádné jednotné pracovní postupy a vše se předávalo víceméně z člověka na člověka.⁷⁰

2. 2. 4 První fáze zakladatelského období

Samostatný průmyslový obor cukrovarnictví vznikl až během 30. a 40. let 19. století. V roce 1829 byl založen první průmyslový cukrovar u nás i v celém Rakousku, a to v Kostelním Vydří.

Zakladateli cukrovaru byli **bratři Grebnerové**. Z nich starší, František Grebner, byl penzionovaným armádním nadporučíkem a tehdy, jako osvědčený ekonom, plnomocníkem svobodného pána Karla Antona Dalberga na panství Dačice. Jeho mladší bratr, Tomáš Grebner, byl chemikem, který na přání bratra odjel v roce 1827 studovat do Francie, aby si doplnil teoretické vědomosti, které nabyt během studia na univerzitách. Zde se seznámil s „moderními“ francouzskými postupy pro výrobu cukru a ty, po svém návratu domů v roce 1828, se pokoušel s bratrem aplikovat konáním pokusů. V zimě roku 1828 podnikli bratři Grebnerové cestu do Bavor, aby si prohlédli „dobře zařízený a znalecky vedený cukrovar“ tajného rady Utschneidera v Obergiesingu u Mnichova.⁷¹ Cukrovar v Kostelním Vydří pracoval s relativně malými náklady, s jednoduchou technologií, ale jeho poloha nebyla vybrána příliš vhodně. Kolem se nacházel kopcovitý terén umístěný ve vysoké poloze, což znamenalo také chladnější počasí, a proto se zde cukrové řepě tolik nedařilo a cukernatost z ní byla žalostná. Z tohoto důvodu po třech kampaních byla část dačické provozovny přemístěna na Dalbergovo panství do Suchdolu u Kutné Hory v Čechách, kde byl téhož roku založen nový cukrovar (1833). František Grebner ale nadále působil v oblasti dačického panství. V roce 1832 zakoupil

⁷⁰ Blíže Daniel FRONĚK, *200 let řepného cukrovarnictví v České republice*, Listy cukrovarnické a řepařské 11, 2010, s. 358–359.

⁷¹ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví. Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 88–89.

v Dačicích dva domy, kde začal rafinovat tuzemský cukr společně se třtinovým. V roce 1833 získal pro svůj podnik zemské tovární oprávnění, díky kterému mohl svůj provoz rozšířit.⁷²

Podle vzoru cukrovaru v Kostelním Vydří byl založen cukrovar v Chocomyšli na chudenickém panství hraběte Evžena Černína. Na tomto panství se už od roku 1830 podnikaly zkoušky s pěstováním řepy a jejich příznivé výsledky rozhodly o založení cukrovaru v zámecké budově. Druhým cukrovarem založeným roku 1830 byl podnik v Bezděkově u Klatov. Založil jej Francouz Auguste Darripe, kterého povolal majitel panství hrabě Vincenc Strahlendorf a který se později v roce 1832, pro nedostatek řepné suroviny přeměnil pouze na rafinerii třtinového a řepného cukru.⁷³

Nový ruch do průmyslového podnikání v Čechách přinesl a trvalý základ řepnému cukrovarnictví položil až majitel panství Rechtenbach u Wetzlaru **Karel Weinrich**.⁷⁴ Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, díky publikaci jeho odborného článku věnovaného pokrokům v cukrovarnictví ve Francii, se stal velmi populárním. Dva majitelé panství se okamžitě rozhodli povolat Weinricha do Čech a pověřit ho zakládáním a vedením cukrovaru. Prvním byl kníže Karel Anselm Thurn-Taxis, druhým kníže Bedřich Oettingen-Wallerstein. Kníže Bedřich Oettingen-Wallerstein už od počátku roku 1831 uvažoval o založení cukrovaru v Komořanech, taktéž dle vzoru Kostelního Vydří. Výstavba se ale neuskutečnila a kníže se rozhodl pro nový návrh od Weinricha, Ten navrhoval zřídit cukrovar v Malé Chuchli a po poradě knížete s jeho nadlesním Rietschem a hospodářským inspektorem Nettwallem podepsal počátkem května 1831 smlouvu. Weinrich se smluvně zavazoval založit cukrovar a provádět pravidelnou inspekci nad jeho výrobou. Současně se stavbou cukrovaru v Malé Chuchli se stavěl cukrovar v Dobrovici, o jehož vybudování požádal Weinricha kníže Karel Anselm Thurn-Taxis. Weinrich tedy soustavně dohlížel na výstavbu dvou šlechtických cukrovarů. Ve srovnání s Malou Chuchlí byl cukrovar v Dobrovici čtyřikrát větší. Oba cukrovary byly na podzim dostavěny a zahájily své první kampaně.⁷⁵ V Malé Chuchli, Dobrovici a pak i v dalších

⁷² František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK, *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, Brno 2011, s. 21–22.

⁷³ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 94.

⁷⁴ Karel Weinrich se narodil 9. června roku 1800 v Rechtenbachu u Wetzladu, kde měl jeho otec, evangelický pastor, menší statek. Po absolvování gymnázia vstoupil Weinrich do učení ke knihkupci a nakladateli Heyerovi v Giessenu. Tam ale nebyl šťastný, a proto se rozhodl k dalšímu pokračování ve studiu. V roce 1822 se vrátil zpět na statek svého otce a začal provádět pokusy s výrobou bramborového cukru. O výsledcích svých pokusů vydal roku 1826 malý spisek *Die Stärke-Zucker-Bereitung*. Tato výroba mu ale nepřinášela tolik, co od ní očekával, a proto se pustil do pokusů s výrobou řepného cukru. V zimě 1828–1829 odcestoval do Francie a po návratu zřídil na otcově statku malou továrnu. Roku 1830 podnikl další návštěvu Francie a po návratu domů uveřejnil v různých německých časopisech úvahy o výhodách řepného cukrovarnictví, které ho přivedly do Čech. *Tamtéž*.

⁷⁵ *Tamtéž*, s. 95–97.

cukrovarech, které pomáhal Weinrich založit, uplatňoval tzv. *německou cukrovarnickou školu*. Dle ní k zařízení cukrovaru stačil malý kapitál, který měl být co nejdříve umořitelný. Weinrich často požadoval pro založení cukrovarů již existující budovy. Jejich technické vybavení mohlo být jednoduché a domácí výrobci ho mohli snadno vyrobit. Samotný dovoz strojů a aparatur ze zahraničí byl velmi nákladný a Weinrich tímto způsobem výrazně zakladatelům ušetřil.⁷⁶

V Čechách bylo do roku 1838 založeno 53 cukrovarů. Se zakládací horečkou však zároveň přicházela první kritická léta, z nichž vyšly vítězně jenom ty podniky, které měly podmínky ke zdárnému růstu. Nedokonalá výrobní technologie způsobovala novému průmyslovému odvětví značné obtíže. Některé závody byly také silně postiženy neúrodou řepy způsobenou několika suchými léty ke konci 50. let 19. století. Proto začalo v Čechách vznikat také nové cukrovarnické odvětví, které se spokojovalo pouze se zpracováním sirobu na cukr. Některé cukrovary se staly de facto pouze sirobárnami, kterým byl dodáván sirob od plně fungujících cukrovarů. Mezi hlavní důvody, které vedly k přeměně, patřil nedostatek řepné suroviny a díky tomu tak s tím spjaté finanční potíže. Dále by se jim tak nevyplatilo spustit výrobu na plný provoz, a proto se začaly specializovat tímto směrem. Sirob se v sirobárně zpracovával na surový cukr anebo se rafinoval.⁷⁷

Na Moravě nebyly po zániku výroby v Kostelním Vydří nové cukrovary zakládány. Pracovaly pouze rafinerie třtinového a řepného cukru v Dačicích a řepný cukrovar hraběte Larische v těšínské části Slezska. Až v letech 1837-1838 bylo založeno 12 řepných cukrovarů, a to většinou v okolí Brna.⁷⁸

Cukrovarnictví se vyvíjelo spolu s ostatními odvětvími potravinářského průmyslu, jako je lihovarnictví, pivovarnictví, mlynářství, škrobárenství aj. Nové průmyslové odvětví si muselo samo zajistit pěstování potřebných surovin. Pro počáteční období je charakteristické, že cukrovarnický podnikatel byl zároveň hlavním pěstitelem cukrové řepy a průkopníkem řepářství. Teprve zrušení roboty a postupné překonání nedůvěry rolníků v řepu a předsudků, že řepa ničí půdu a že se po ní již nic jiného neurodí, umožnilo plný rozvoj řepářství na českém venkově v 60. letech 19. století.⁷⁹

⁷⁶ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 31.

⁷⁷ Oldřich ŘÍHA, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976, s. 99–100.

⁷⁸ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 54–56.

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 52.

2. 2. 5 Druhá fáze zakladatelského období

Ve 40. letech byly udržovány v chodu pouze ty cukrovary, které byly založeny na půdách vhodných k pěstování řepy a které byly schopny se dostatečně řepou pro výrobu samy zásobit. Hlavně se udržovaly cukrovary, které upouštěly od Weinrichova požadavku na co největší jednoduchost technického vybavení a orientovaly se na vědecké prvky v technickém vybavení a technologii výroby. Pro toto období je typické postupné využití parního stroje a hlavně stoupající stupeň mechanizace a motorizace jednotlivých fází výroby v jednotlivých cukrovarech. Můžeme konstatovat, že kromě několika (Zbraslav, Bezděkov, Jirny) byla většina řepných cukrovarů v Čechách ve 30. a hlavně ve 40. letech vybavena technikou vyrobenou domácími strojníky a mechaniky. Až na některé složité agregáty byly domácí strojírní schopny vyrobit jakékoliv požadované cukrovarnické pracovní stroje a přístroje i stabilní parní stroje.⁸⁰

Během 50. let prochází cukrovarnictví v českých zemích výraznými změnami. Dochází k zániku nebo k rekonstrukci malých primitivně zařízených výroben, rozšiřuje se kapacita cukrovarů a samozřejmě i surovinová základna, vzrůstá výroba a spotřeba cukru a nastává pokles dovozu třtinové suroviny. Domácí výroba cukru se na konci 50. let dostává na takovou úroveň, že je schopna nejen plně pokrýt nepříliš vysokou spotřebu vlastních zemí, ale nastává v této době státem podporovaný vývoz cukru za hranice monarchie. Rozvíjí se také spolková činnost samotných cukrovarníků a do cukrovarů přicházejí první čeští odborníci. V těsné souvislosti s rozvojem cukrovarnictví postupuje intenzifikace zemědělské výroby, rozvoj domácích strojů a rozšiřování dopravní sítě a těžby uhlí.⁸¹

V roce 1849 byla v Rakousku-Uhersku zavedena daň ze zpracování cukrové řepy, a to vedlo mj. také k vzájemnému sdružování cukrovarníků. Iniciativa vzešla z Prahy, kde se na počátku 50. let utvořil výbor cukrovarníků, organizující petice pro výši a formu zaváděné daně. V Brně se cukrovarníci roku 1851 na podnět svých kolegů z Čech dohodli založit spolek celostátní působnosti, který by jednak hájil zájmy jeho členů proti vládě, jednak by vhodnou formou umožňoval nezbytnou výměnu cenných zkušeností a šířil vědecké poznatky. Vlivem nového spolčovacího zákona z roku 1852 se zakládací formality poněkud protáhly a spolek potvrdil císař až v srpnu 1854. K definitivnímu schválení stanov však došlo ministerským výnosem po delší přestávce, v březnu 1856, a první valná hromada **Spolku pro řepné cukrovarnictví v Rakouském císařství** (*Verein für Rübenzucker-Industrie im Kaiserthum Oesterreich*) se konala 29. června 1856 v Praze. Byla tak vytvořena stabilní základna, na níž se osobními kontakty cukrovarníků a výměnami názorů rychle šířily nové poznatky, které byly

⁸⁰ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 58–61.

⁸¹ *Tamtéž*, s. 77.

dříve zahalené rouškou tajemství. Tento spolek také umožnil styky cukrovarníků s předními hospodářskými a technickými odborníky. Spolek založil i výzkumnou laboratoř v roce 1859. Byla zřízena v rafinerii na Zbraslavi a Antonín Richter mladší pro ni zdarma propůjčil potřebné místnosti a vybavení. K úkolům této stanice nepatřilo jen řešení problémů chemické části výroby cukru, ale jako první úkol dostala zkoumat kvalitu řepy a řepných polí. Začalo se zjišťovat, které látky řepa půdě odebírá a jak je nejlépe možno tyto látky půdě vrátit.⁸² O činnost laboratoře projevovaly cukrovary značný zájem. Laboratoř se během let neustále přemísťovala na různá pracoviště. Ze Zbraslavi se stěhovala do Prahy (1864), potom přes Židlochovice do Vídně (1871) a po rozpadu Rakouska-Uherska přešla do Brna.⁸³

I když v 50. letech docházelo ke zvyšování počtů cukrovarů a navyšovala se jejich zpracovatelská kapacita, docházelo stále k dovozu třtinového cukru ze zahraničí. To mělo za následek první odbytovou krizi v letech 1858-1859. Tato krize zhoršila situaci nejzadluženějších cukrovarů a uspořádala pád některých z nich. Výsledkem krize byl nejen pokles dovozu třtinového cukru, ale historický začátek vývozu českého řepného cukru s podporou státu počínaje rokem 1860 za hranice monarchie.⁸⁴

2. 2. 6 Významná 60. léta 19. století

V první polovině 60. let 19. století dochází ve vývoji českého cukrovarnictví k důležitým obrátům. První obrat spočívá v objevení dvou důležitých chemicko-technologických procesů, difúze a saturace, které způsobily převrat v cukrovarnickém průmyslu. Difúzi vynalezl **Julius Robert** v Židlochovicích r. 1864.⁸⁵ Difúze byla v roce 1867 zavedena v 27 cukrovarech v českých zemích a zaváděna byla i ve Francii a Německu. Se saturací, tj. nasycením řepné šťávy kysličníkem uhličitým, je spojeno jméno českého chemika **Huga Jelínka**.⁸⁶ Nová metoda se rychle šířila a v roce 1867 byla saturace prováděna asi ve

⁸² František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 87–89.

⁸³ Karel DUFKEK, *Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, ed. Hynek Stříteský, Praha 2011, s. 237.

⁸⁴ Vlastimil MÁLEK, *Zakládání cukrovarů v Čechách po roce 1848 a problémy, s nimiž se musely závody vyrovnávat v padesátých letech 19. století*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, ed. Hynek Stříteský, Praha 2011, s. 440–441.

⁸⁵ Julius Robert byl synem zakladatele cukrovaru Florentina Roberta. Studoval ve 40. letech technické vědy ve Vídni a chemii v Paříži. Od r. 1848 pak působil v otcově cukrovaru. Po mnoha pokusech se mu povedlo roku 1864 zprovoznit první zkušební difúzní baterii a v samotném provozu byla baterie již v kampani 1865/66. Velice výhodnou byla Robertova spolupráce se strojírnou Bedřicha Wannicka, založenou r. 1864 v Brně. Robert totiž potřeboval k praktickému provedení difúze pomoc strojírenského odborníka a tato strojírna plně vycházela vstříc jeho přáním a požadavkům. Blíže František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 104–106.

⁸⁶ Hugo Jelínek vystudoval v letech 1851–55 pražskou polytechniku a nastoupil místo chemika do lobkovického cukrovaru v Křimicích na Plzeňsku. Roku 1858 mu Josef Pokorný, pověřený Komersem a Chotkem řízením cukrovaru v Úzicích, nabídl místo správce nově zřízené stanice a místo technického příručního v cukrovaru. V

třetině cukrovarů v Čechách. Saturace, na rozdíl od difúze, nevyžadovala tak rozsáhlé a hlavně nákladné změny ve výrobě, a proto mohla být používána v cukrovarech mnohem dříve.⁸⁷

Druhým obratem bylo rozsáhlé zakládání rolnických cukrovarů. Až do 60. let byly cukrovary po většinou záležitostí šlechty, podnikatelů, velkostatkářů a střední rolníci tuto skutečnost chtěli změnit. Rolníci si začali uvědomovat, že oproti majitelům cukrovarů mají omezené právní prostředí, že jsou cukrovarníkům povětšinou vydáni napospas a chtěli se přímo kapitálově účastnit na výnosném podnikání, jakým se cukrovarnictví stalo. Proto vznikaly za přispění rolníků akciové společnosti a v letech 1869-1873, v době hospodářské konjunktury, vyvíjelo v českých zemích činnost 77 rolnických cukrovarů (z toho 69 pouze v Čechách!). Prvotní nadšení spjaté se založením vlastního rolnického cukrovaru ale u všech takto vzniklých podniků nepřetrvalo dlouho. Většina z nich začínala s dluhy, protože složené peníze od „akcionářů“ často ani nestačily na samotnou výstavbu. Chyběli i zkušení a dostatečně schopní řídicí techničtí pracovníci a ne vždy bylo zajištěno potřebné množství cukrovky. České rolnické cukrovary měly ale vedle národohospodářského efektu nemalý význam i v rovině národnostní, protože se snažily o oslabení dosud převažujícího monopolu cukrovarů v německých rukou.⁸⁸

Pro představu, jak takové založení rolnického cukrovaru probíhalo, Dudek ve své monografii píše o prvním českém rolnickém cukrovaru v Lužci nad Vltavou: „*Již 19. září 1862 se v denních zprávách Národních listů objevuje informace, že v okrese Velvary bude zřízen akciový cukrovar a že akcionářem se může stát každý, kdo složí nejméně 1 000 zl.r.č. a zaváže se pěstovat řepu na 10 měřicích polí. Na první výzvu se přihlásilo 70 zájemců a 30. října se konala v Lužci porada, při níž bylo upsáno 147 akcií ze 150. I když šlo o první akciový cukrovar v českých zemích, jehož podílníci byli vázáni dodávkou určitého množství řepy, projevil se napoprvé zájem skutku nevidaný. Zároveň byl zvolen prozatímní výbor, který měl vypracovat stanovy a vyhledat a zakoupit příhodné místo pro stavbu. Jako jediný akcionář bez povinnosti dodávek řepy byl přizván zkušený cukrovarnický odborník a ředitel cukrovaru Úžice Josef Pokorný. Pokorný se zde uplatnil jako technický poradce... V lednu 1863 byly sestaveny stanovy a výbor požádal místodržitelství o jejich potvrzení a povolení ke stavbě. Josef Pokorný vypracoval plán cukrovaru a objednal u Ringhoffera vhodné zařízení. Cukrovar byl vystavěn v*

této pokusné stanici Jelínek zkoušel nové způsoby čištění řepné šťávy a zde objevil moc saturace. František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 107–108.

⁸⁷ V roce 1867 bylo na území českých zemí celkem 122 cukrovarů, 74 v Čechách, 38 na Moravě a 10 ve Slezsku. *Tamtéž*, s. 123.

⁸⁸ František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK, *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, Brno 2011, s. 44–45.

městysu Lužec nad Vltavou... V čele výboru stáli velkostatkáři, hospodářský rada Štencl a hrabě Defours... První kampaň zahájil cukrovar 10. listopadu 1863 po více jak roční přípravě“.⁸⁹

Mohutná zakladatelská horečka, jež zachvátila Rakousko-Uhersko v letech 1867-1872 skončila hlubokou hospodářskou krizí po krachu na vídeňské burze 9. května 1873. Cukrovarnická konjunktura byla r. 1867 podmíněna dvěma důležitými faktory. Byl to jednak nebývalý růst řepné produkce, který způsobil, že stávající cukrovary nestačily nabízenou řepu ani při prodloužené kampani zpracovat. Druhým popudem byly příznivé ceny cukru, které v letech 1865-1868 prudce stoupaly. Proto roku 1867 stoupá vývoz cukru z Rakouska-Uherska na téměř dvojnásobek proti roku předešlému. Během let 1870-71 je tedy v Čechách založeno 59 cukrovarů a na Moravě 8 v tomto samém časovém období. Ve Slezsku vzniká pouze jeden, a to v roce 1869. Na celkový vzrůst snah zakládat cukrovary a vzrůst vývozu cukru zapůsobily také události zvenčí. Válka mezi Francií a Pruskem vyřadila na čas tyto dvě cukrovarnické velmoci a uvolnila cestu českému cukru.⁹⁰

Na přelomu 60. a 70. let pokračuje snaha cukrovarníků o vzájemné sdružování. Majitel cukrovaru Pětipsy Gustav Hodek v roce 1868 založil **Spolek cukrovarníků severních Čech**. Podle jeho vzoru dochází v lednu r. 1869 v Praze k založení **Středočeského cukrovarnického spolku** z iniciativy Antonína Quoiky, ředitele cukrovaru v Dolních Beřkovicích a v roce 1869 byl založen v Kolíně i **Spolek cukrovarníků východních Čech** v čele s Josefem Pflögere. Dověřil to v roce 1870 pak samostatný na Vídní nezávislý **Spolek ku zvelebení průmyslu cukrovarnického v Čechách** v čele s F. Urbánkem.⁹¹ Svůj pomyslný vrchol v počtu fungujících cukrovarů dosáhly české země v roce 1873, kdy jich zde fungovalo celkem 214.⁹² Značná část cukrovarů, hlavně rolnických, ale nevydržela hospodářskou krizi po krachu na vídeňské burze roku 1873 a zanikla likvidací či konkursem. Značná část přešla po finančním úpadku koupí do rukou německých podnikatelů a bank.⁹³

2. 2. 7 Poslední desetiletí 19. století

Během 70. a 80. let byla metoda difúze jako základní výrobní proces plně propracována a zcela ve většině cukrovarů převládla. Nastupující technickovědecká revoluce se postupně projevovala využíváním elektromotorů k pohonu odstředivek a řezaček. Účinnější a úspornější

⁸⁹ Blíže František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 113.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 125–144.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 147.

⁹² Karel DUFFEK, *Zamyšlení: Český cukrovarnický průmysl – historie a současnost*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, ed. Hynek Střítecký, Praha 2011, s. 24.

⁹³ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 143–144.

elektromotory však v cukrovarech pouze doplňovaly rozsáhlý park pístových parních strojů, které zůstávaly spolu se zaváděnými výkonnými parními turbínami hlavními motory v tomto odvětví, v souvislosti s nezbytností udržovat v provozu velké kotelny pro speciální výrobní postupy. Od počátku 80. let bylo v mnoha cukrovarech také v souvislosti s nočním kampaňovým provozem zaváděno elektrické osvětlení oblokovkami a žárovkami, převážně od firmy Křižík.⁹⁴

Na konci 70. let byla také dokončena základní soustava železničních tratí, z toho důvodu nastalo období, kdy se soustava začala rozšiřovat na základě regionálních a místních potřeb. Zatímco doposavad výstavbu organizoval stát a velké železniční společnosti, kdy výběr trasování bylo určováno převážně politicko-ekonomickými zájmy nejvyšších míst ve snaze především získat co nejefektivněji potřebné suroviny pro bezproblémový rozvoj průmyslu a s tím spjatého obchodu, tak od 80. let iniciovaly stavbu mnoha železničních tratí menší soukromé společnosti, drobní koncesionáři, svépomocné spolky a sdružení měst. Budovány byly výrazně levnějším a jednodušším způsobem, než tomu bylo u hlavních železničních tratí. Významná byla v tomto období i velká tradiční společnost, která svou stavební aktivitu v 80. letech orientovala na přepravu pro cukrovary – **Rakouská (Rakousko-uherská) společnost státní dráhy**. Již před samotnou stavbou tratě uzavírala s jednotlivými cukrovary smlouvu, která garantovala přepravu určitého minimálního množství vozových zásilek za rok. Samozřejmě, že většina vybudovaných tratí nakonec sloužila i pro jiný způsob přepravy, ale významná část dodnes ukazuje na ryze cukrovarnický účel výstavby. Mezi takovéto řadíme zcela ojedinělý projekt speciálních úzkorozchodných řepářských drah. V českých zemích se začaly stavět na konci 19. století a ožívaly obvykle jen na několik podzimních měsíců cukrovarnické kampaně. Příkladem jsou například polabské řepářské drážky, jejichž celková délka dosáhla více než 130 kilometrů.⁹⁵

V posledních letech 19. století se začal větší důraz klást také na kvalitnější výrobu umělých hnojiv a rozvoj domácího šlechtění řepného semena. První šlechtitelskou stanicí založil Jan Zapotil ve Větrušicích roku 1885, následoval Josef Wohanka v Úholičkách roku 1889 a Josef Pflieger v Točníku roku 1894. To však byly pouze malé stanice, které nemohly zdaleka pokrýt prudce se zvyšující poptávku cukrovarů po kvalitním domácím osivu. Zahraniční německá semena byla velmi drahá, a přitom ne vždy spolehlivá. Společnou akci českého a ústředního vídeňského cukrovarnického spolku bylo založení **Společnosti pro**

⁹⁴ František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 37–38.

⁹⁵ Blíže Aleš VYSKOČIL, *Bílé zlato a budování železniční sítě*, Listy cukrovarnické a řepářské 9–10, 2010, s. 284–286.

pěstování řepného semene se sídlem v Praze roku 1912, která převzala od dobrovického cukrovaru knížete Thurn-Taxis malou semenářskou stanicí a při nedalekém dvoře v Semčících zřídila nový moderní šlechtitelský ústav.⁹⁶

V letech 1884-1888 proběhla první velká světová cukerní krize z nadvýroby. Ke krizi došlo díky prudkému zvýšení výroby třtinového cukru, spolu s rychlým rozvojem evropského řepného (hlavně německého) cukrovarnictví, podporovaného vysokými státními vývozními prémie. Evropská cukerní produkce poklesla zhruba o 20%. Těžce bylo postiženo Německo a Rakousko-Uhersko, kde hlavně v Čechách poklesla výroba cukru až o 43%. Tíživá cukerní krize byla na konci 80. let překonána pomocí státu. Velký význam měl nový zákon o dani z cukru z 20. června 1888, vyhlášený po více jak tříletém jednání mezi cukrovarníky a státní správou.⁹⁷

Dudek o vztahu mezi cukrovarníky a řepaři na přelomu století v návaznosti na výhody nového zákona o dani z roku 1888 uvádí: „*Cukrovarníci za vydatné podpory státu využívali celní ochrany a od počátku 90. let 19. století postupně monopolizovali nejen tuzemský cukerní trh, ale podobné snahy uplatňovali rovněž u nákupu cukrovky. Jejich nevybíravé snahy o monopolizování řepných obvodů a snižování výkupních cen cukrovky však od konce 19. století podněcovaly obranné aktivity českých řepařů. Jejich organizace se již na počátku 20. století pod vedením Antonína Švehly staly rozhodující částí českého agrárního politického hnutí a později i vlivné agrární strany*“.⁹⁸ V závěru prvního desetiletí 20. století vrcholil boj řepařského venkova proti zkartelovaným cukrovarům tím, že cukrovary nechtěly uznat, aby podmínky dodávky řepy a její cenu výlučně sjednávala řepařská organizace. Ministerstvo se v této situaci chovalo pasivně a žádným způsobem se nesnažilo vyvolat vládní rozhodnutí o zrušení kartelů. Řepaři se tak rozhodli stávkovat. V jejich případě to znamenalo omezit osev cukrové řepy. Stávka měla patřičný ohlas a byla uznána **Ústřední jednotou řepařů** jako výlučný reprezentant pěstitelů cukrové řepy.⁹⁹

⁹⁶ František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 40.

⁹⁷ Od roku 1849 platily cukrovary výdělkovou daň podle množství zpracované řepy a od roku 1860 dostávaly vysokou nepřímou vývozní prémie ve formě daňové restituce. Nová cukerní daň tak byla nepřímou spotřební daní, placenou sice cukrovarníky, ale převáděnou na tuzemské spotřebitele ve vyšší ceně cukru. Vývozní cukr byl prostý daně, a navíc nový zákon jako první v Evropě upravoval oficiálně prémiování vývozu cukru. Přímé vývozní prémie, tzv. bonifikace, sice představovaly asi šestinu původních restitucí, ale zato byly stabilní při osvobození vývozního cukru od daní. Nový zákon vyloučil zvýhodňování oblastí s kvalitnější cukrovkou, zaručoval stejné podmínky pro cukrovary a zavedl stálou finanční kontrolu se spolehlivou statistikou výroby, spotřeby a vývozu. Cukerní daň a bonifikace se staly důležitou vzpruhou a východiskem z krize, neboť podpořily růst vývozu. Zároveň došlo k růstu tuzemské spotřeby při poklesu cen cukru. Blíže *Tamtéž*, s. 45–46.

⁹⁸ František DUDEK, *Zamyšlení: Fenomén cukru jako „bílého zlata“ v českých zemích (do roku 1938)*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Stráiteský, Praha 2011, s. 22.

⁹⁹ Vladimír V. DOSTÁL, *Agrární strana: Její rozmach a zánik*, Brno 1998, s. 35.

Vznik cukrovarnických kartelů¹⁰⁰ a jejich působení na přelomu 19. a 20. století nebylo ničím nepřírodným. Kartely byly výsledkem moderního kapitalistického hospodářského vývoje. Samotná kartelizace byla počáteční fází nezvratného procesu monopolizace ekonomiky nejen v našich zemích, ale v celém průmyslovém světě. To velmi nahrávalo podnikatelům a v našem případě cukrovarníkům. Stejně tak byla přirozená i reakce řepářů pěstitelů řepy. Kartely jim škodily, omezovaly je v jejich právech, a proto mezi nimi neustále probíhal boj. Později díky tomu, že ve vedení řepářských jednot na všech úrovních byli převážně funkcionáři agrární strany, bylo rolníkům jasné, komu za prosazení výhodných podmínek mohou být vděční. Prostřednictvím jednoty řepářů začali agráři pronikat do srdce venkova a budovat zde základy své ekonomické a politické moci.¹⁰¹

2. 2. 8 Cukrovarnictví mezi světovými válkami

Cukrovarnický průmysl byl celosvětově významně poznamenán první světovou válkou. Z důvodu válečného konfliktu se zvýšily světové ceny cukru. Příčinou byl samozřejmě nedostatek cukru na světovém trhu, neboť mimoevropské státy produkující cukr z cukrové třtiny nedokázaly pokrýt výpadek výroby řepného cukru, který prakticky z celosvětového trhu během války vymizel. Cukrovarnictví bylo zasaženo strastmi válečné ekonomiky, jež byly doprovázeny státními zásahy a výraznými omezeními tržních principů. Vyjma státních zásahů došlo i k převzetí správy významných částí podniků armádou.¹⁰²

Na území nově vzniklého Československa zůstalo z bývalého Rakouska-Uherska 163 cukrovarů z celkového počtu 184 řepných cukrovarů monarchie.¹⁰³ Vývoj cukrovarnického průmyslu začala řešit československá vláda pružně, ještě koncem října 1918 byla ustanovena **Československá cukerní komise**.¹⁰⁴ Ke stabilizaci cukrovarnictví došlo velmi rychle. Už

¹⁰⁰ Cena cukru byla v Rakousku-Uhersku určována kartelovými dohodami, které se od roku 1897 uzavíraly mezi producenty surového cukru i rafinériemi. První společný kartel, do kterého vyjma dvou cukrovarnických podniků vstoupily všechny závody v monarchii, byl uzavřen na pět let. Cukrovary, které produkovaly surový cukr se zavázaly, že v rámci domácího odbytí budou surový cukr dodávat pouze kartelovým závodům a že samy nebudou cukr rafinovat. Stejně tak se rafinérie zavázaly k tomu, že budou odebírat surový cukr pouze od kartelových závodů a že nebudou za žádnou cenu produkovat vlastní surový cukr. Kartel byl zřízen společným správním výborem, který zasedal každý měsíc. Výbor stanovoval nejen ceny, ale rozděloval mezi jednotlivé závody i veškerou cukerní produkci. Blíže Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 43–44.

¹⁰¹ František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK, *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, Brno 2011, s. 89.

¹⁰² Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKŘIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 45–46.

¹⁰³ František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 76.

¹⁰⁴ Jednalo se o instituci sestavenou na přechodné období a do její kompetence patřilo vše, co se nějakým způsobem týkalo současné i budoucí produkce cukru. Ustanovení pak byla prováděna prostřednictvím vládních nařízení. *Tamtéž*, s. 51.

v roce 1919 bylo vládou dovoleno cukr exportovat. Cukerní komisi pak nahradil v roce 1921 **Cukrovarnický syndikát**.¹⁰⁵

Během 20. let procházelo cukrovarnické odvětví dalším vývojem. Byl založen například **Výzkumný ústav československého průmyslu cukrovarnického** se sídlem v Praze-Střešovicích. Situace na světovém trhu se stabilizovala a stále více zemědělců se orientovalo na pěstování řepy, které bylo v důsledku vývoje na trhu s cukrem velmi ziskové. Díky stabilitě a ziskovosti plynulo do řepářství a cukrovarnictví velké množství investic a význam toho odvětví ještě vzrostl. Pozitivní vývoj v obou odvětvích a ziskovost exportu československého cukru vedly k vytvoření známého pořekadla, že cukr se stal naším „*bílým zlatem*“.

Príznivá situace ale bohužel netrvala dlouho a v roce 1926 opět vzrostla nabídka cukru nad poptávkou. Československo, které během první poloviny 20. let každoročně vyváželo kolem dvou třetin z celkového objemu své produkce, bylo touto krizí citelně zasaženo. Krize se dotkla také i pěstitelů řepy. Ti si během první poloviny 20. let zvykli na vysoké výkupní ceny řepy, díky kterým řepu upřednostnili na svých polích před jinými plodinami a u nichž zisk z prodeje nebyl tak vysoký. Československá vláda se pokoušela krizi v odvětvích řepářství a cukrovarnictví řešit přímou intervencí, například se snažila odstranit dopady cukerní krize tím, že vyhlásila tříletý společný hospodářský a finanční plán na „ozdravení“ tuzemského řepářství a cukrovarnictví v roce 1928. Bohužel žádné vládní intervence nebyly úspěšné a negativní vývoj v obou odvětvích se do konce 20. let nepodařilo zvrátit, což jen více prohloubilo celkovou agrární krizi.¹⁰⁶

Po příchodu velké hospodářské krize v roce 1929 bylo několikrát evropskými i mimoevropskými státy projednáváno mj., jak vyřešit i oblast obchodu s cukrem. Největší dopad na Československo měla bruselská dohoda z května roku 1931 (tzv. *Charbournova*). Československo díky ní ztratilo prioritní postavení cukerní a řepářské velmoci. Ve smlouvě byly mj. stanoveny ceny cukru na domácích trzích. Dohoda ukládala Československu vedle přiděleného vývozního kontingentu povinnost uskladnit veškeré zásoby cukru z konce kampaně 1930/1931 a po jedné čtvrtině je postupně vyvážet během dalších kampaní (1931 až

¹⁰⁵ Základní myšlenkou bylo realizovat prodej cukru pro export a společný účet, kde by všechny cukrovary nesly zisky, či případné ztráty. Podpisem syndikátní smlouvy se cukrovary zavazovaly, že při výrobě a prodeji cukru se budou řídit pokyny Syndikátu. Blíže *Tamtéž*, s. 53–54.

¹⁰⁶ Jana BRHELOVÁ – Jakub DRÁBEK, „*Bílé zlato*“ a prosperita meziválečného Československa, *Listy cukrovarnické a řepářské* 1, 2017, s. 31–33.

1935).¹⁰⁷ Tato rozvleklá hospodářská krize se projevila i na počtu fungujících cukrovarů. V roce 1926 jich bylo v Československu 155 na konci roku 1937 už pouze 108.¹⁰⁸

Vývoj cukrovarnictví v Protektorátu Čechy a Morava byl do značné míry analogický s vývojem ostatního průmyslu na daném okupovaném území. V důsledku Mnichovské dohody bylo Německem zabráno v roce 1938 15 cukrovarů, přičemž 13 z nich zpracovávalo řepu. Další podstatnou redukcí výrobních prostředků bylo odtržení Slovenska, které v této době mělo na svém území 10 cukrovarů.¹⁰⁹

Československo historicky zaujímal jedno z čelních míst v evropské cukerní produkci a Říše chtěla tohoto náležitě využít. Pro novou administrativu okupovaného území bylo nejdůležitějším krokem zavedení řízeného hospodářství a s ním spojeného přidělového systému, což se velmi rychle projevilo i v cukrovarnickém odvětví. Říše se snažila, na rozdíl od svých záměrů v dalších jí okupovaných zemích, maximálně zapojit Protektorát do průmyslového a zemědělského komplexu Třetí říše. Díky dostupným statistickým údajům lze o cukrovarnickém průmyslu na území Protektorátu říct, že byl relativně stabilní a schopný zásobovat nejen tuzemské obyvatelstvo, ale také vytvářet zásoby a dokonce ve větší míře vyvážet do zahraničí, samozřejmě hlavně pro pokrytí potřeb německé armády. Zcela určitě se ale nejednalo o jakkoliv „blahobytné“ období. Stabilizace spotřeby v tomto případě neznamena ekonomický růst ani zvyšování subjektivního uspokojení.¹¹⁰

¹⁰⁷ František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK, *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, Brno 2011, s. 146–147.

¹⁰⁸ František DUDEK, *Zamyšlení: Fenomén cukru jako „bílého zlata“ v českých zemích (do roku 1938)*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Střítecký, Praha 2011, s. 23.

¹⁰⁹ Jakub DRÁBEK – Klára FABIANKOVÁ, *K počáteční fázi transformace cukrovarnického průmyslu pro válečné účely v Protektorátu Čechy a Morava*, *Listy cukrovarnické a řepařské* 2, 2019, s. 81.

¹¹⁰ Jakub DRÁBEK – Andrej TÓTH – Aleš SKRIVAN (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017, s. 235–236.

2. 3 Cukrovarniční zaměstnanci a provoz cukrovarů

2. 3. 1 Cukrovarniční zaměstnanci

Stejně jako mnoho dalších průmyslových oborů, které se během pár století začaly rozvíjet nadměrným tempem, tak i cukrovarnický průmysl byl od samého počátku závislý na přítomnosti odborných sil a dělnictva.

V každém cukrovaru pracovaly tyto základní skupiny – dělnictvo, zřízeníctvo a úřednictvo. Dělnictvo bylo pak dále rozděleno na dvě základní kategorie: dělníci stálí a dělníci sezonní. Vedle stálých dělníků působila ještě jedna skupina, která byla zaměstnána v cukrovarech po celý rok a která se dá vymezit jako mezistupeň mezi dělnictvem a úřednictvem a ačkoliv je jejich odbornost neřadí přímo ani do jedné z těchto skupin, lze je dle jejich náplně práce přiřadit spíše ke skupině dělnictva. Jednalo se o zřízence. Zřízenci zastávali často službu dozorců, předáků apod. a během kampaně jim byl svěřen dohled na jednotlivých stanicích. Ve většině případů to byli také vyučení odborníci ovládající určité řemeslo. Toho se pak během odstávky cukrovaru využívalo při různých opravách a zlepšeních.¹¹¹

Vedle zřízenců a dělnictva, kteří působili v přímém provozu, byla v cukrovaru (i když poněkud menšinově oproti dělnictvu a zřízeníctvu) zastoupena skupina zaměstnanců, která se o úspěšný chod cukrovaru starala z hlediska jeho komplexního fungování – cukrovarniční úředníci. Ti byli rozdělováni na technické úředníky a administrativní úředníky. Pokud bychom chtěli popsat výkon činnosti technických úředníků, tak lze prohlásit, že to byli „mistři“ zřízenců. Pohybovali se v provozu, řídili technické práce, dohlíželi na hladký chod výroby v celém závodě a za správný chod cukrovaru se zodpovídali přímo správnímu řediteli. Mezi technické úředníky byli zařazováni i zaměstnanci laboratoře. Laboratoř byla vedle jiných stanic/pracovišť jedním z nejdůležitějších sektorů každého cukrovaru. V dobové literatuře a v dobových periodikách bývají často tito techničtí úředníci označováni jako techničtí adjunkti, v případě laboratoří pak jako chemici. Vedle technických úředníků, kteří se pohybovali přímo ve výrobě, byli administrativní úředníci, kteří měli na starosti veškerou administrativní agendu, od přijímání zaměstnanců, přes řádné odvádění pojištění až k vyplácení mezd. Nad těmito všemi zaměstnanci pak vždy stál v čele správní ředitel, který byl najat a dosazen vlastníky cukrovaru. Ten v zájmu svých zaměstnavatelů se snažil o jejich maximální spokojenost a dohlížel proto, aby všechny tyto skupiny cukrovarnických zaměstnanců pracovaly v co možná největší shodě a podávaly ty nejlepší pracovní výkony.

¹¹¹ František VODIČKA, *Cukrovarnická administrativa*, Praha 1933, s. 69.

2. 3. 2 Obstarávání zaměstnanců

Nejdůležitějším zdrojem pro získání sezonních pracovních sil se stali pro cukrovarnický průmysl především příslušníci vesnické chudiny, kteří v této práci viděli možnost, jak si během dlouhých zimních měsíců přivydělat. Samotná kampaň v první polovině 19. století totiž trvala průměrně až 5-6 měsíců (říjen-březen) a cukrovarníci tak díky tomu měli k dispozici dostatek levných pracovních sil, včetně volných rolnických potahů a povozů.¹¹²

Ne každý cukrovar měl ale natolik výhodnou polohu a umístění, aby mu bylo umožněno bezproblémové najmutí kampaňového dělnictva. Například cukrovar v Mostě v roce 1897 ve své zprávě z valné hromady uvedl, že k dispozici má místní cukrovar nejvýše 20 % kampaňových dělníků, kteří pocházejí z této mostecké oblasti, zbytek je pak najímán z širokého okolí.¹¹³ S najímáním kampaňového dělnictva měly i některé další cukrovary značné problémy po mnoho let, a proto zakročila **Odborná skupina cukrovarů v království Českém** v roce 1908, která podala žádost k Zemskému výboru království Českého ohledně zřízení zvláštního oddělení při *Zemské centrále pro bezplatné zprostředkování práce v Praze III.*, které by pomáhalo opatřit kampaňové dělnictvo do cukrovarů. Žádosti bylo vyhověno a oddělení zabývající se touto agendou bylo k 1. lednu 1909 zřízeno.¹¹⁴

S příchodem 1. světové války a následnou mobilizací byly cukrovary znatelně zasaženy a oslabeny. Vedle povolání dělnictva a zřízenectva byla také povolávána i celá řada cukrovarnického úřednictva, a proto vznikaly obavy z toho, jak dané kampaně vůbec proběhnou. Z hlediska úřednického aparátu byly v novinách otištěny výzvy pro neaktivní technické a administrativní úředníky cukrovarnické (tzn. penzisty) a také pro studenty posledních ročníků vysokých a průmyslových škol chemického oboru. Tito všichni byli vyzýváni k podpoře cukrovarnického průmyslu a k nastoupení na dočasně uvolněná místa.¹¹⁵

¹¹² Blíže František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, str. 49.

¹¹³ Ředitel cukrovaru v Mostě p. Engst v této zprávě také uvedl, že situace s dělníky byla ještě o mnoho horší před devíti lety (1889), kdy do cukrovaru nastoupil. V průběhu let si cizí dělnictvo, které pocházelo nejvíce z oblastí Pardubic, Čáslavi natolik „vycvičil“, že každý rok se většina písemně dotazovala, zda bude pro cukrovar možné opět pracovat. Dělníci z tak dalekých krajů do mostecké oblasti přicházeli již v době česání chmele a řepařských polních pracích, a to pouze z finančních důvodů. Ředitel Engst pro tyto cizí dělníky vytvořil takové pracovní podmínky, které mu pomohly si tuto cizí pracovní sílu vydržovat každoročně. V jeho mosteckém cukrovaru každý dělník měl nárok na bezplatný byt, palivo, světlo a železnou postel. Dále každý pracovník, který každodenně včas nastoupil do zaměstnání a který bezproblémově pracoval na určené stanici po celou dobu kampaně, dostal od cukrovaru finanční příspěvek na cestu domů. Blíže *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XV., 1896–1897, s. 79–80.

¹¹⁴ Toto oddělení následně doporučovalo cukrovarům, aby v případě potřeby oznámily písemně, ústně nebo telefonicky okresnímu ústavu pro bezplatné zprostředkování práce a služby daného zastupitelského okresu, v jehož obvodu závod ležel, kolik a jakých typů dělnictva potřebují (řemeslníky, nádeníky, aj.). Ústředna se pak snažila doplnit příslušné počty zaměstnanců ideálně ze stejného kraje. Podrobněji o fungování tohoto nového oddělení píšou *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXVII., 1908–1909, s. 377–378.

¹¹⁵ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXII., 1913–1914, s. 560.

Bohužel není k dispozici žádný statistický přehled o povoláním dělnictvu či zřízenectvu. Z dobových pramenů však víme, že pracovní síla byla často nahrazována ženami, mladistvými a později válečnými zajatci, či válečnými invalidy. Pouze pro rámcovou představu o zásahu 1. světové války do chodu cukrovarů jsou k dispozici data z dotazníku, který rozeslal **Podpůrný spolek technických a administrativních úředníků cukrovarnických v mocnosti Rakousko-Uherské**.¹¹⁶ Ten dotazník rozeslal do všech 215 (počítány k r. 1914) cukrovarů rakousko-uherských pro získání dat ohledně povolání úřednictva. Z 215 se jich nazpět navrátilo vyplněných 190 a byly zodpovězeny takto: „Ze 12 cukrovarů nebyl povolán nikdo, z ostatních 178 závodů pak 574 úředníků (280 technických a 294 administrativních) a to 309 svobodných, 265 ženatých, a sice jest z nich 64 bezdětných, 105 s jedním dítětem, 69 se dvěma dětmi, 19 se třemi dětmi, 4 se čtyřmi a 4 s pěti dětmi. Množství do zbraně povolání úřednictva možno tedy odhadnouti na 650 mužů.“¹¹⁷

Pokud se jedinec rozhodl získat práci v cukrovaru, tak vedle ústního sdělení o uvolněném místě, které se rozšiřovalo mezi obyčejnými lidmi, a doporučení známých, kteří v cukrovaru již pracovali, bylo možné získat práci také na základě inzerce, která byla hojně tištěna v různých dobových periodikách. Většina inzerátů hledala odborně zaměřené zřízence či techniky a největší poptávka byla po celé období devatenáctého i první poloviny dvacátého století po kvalitních „vařičích cukru“, kteří si v průběhu existence cukrovarnického průmyslu vybudovali velmi důležité postavení. V periodikách nejen že inzerovaly a poptávaly se po pracovních přímo závody, ale je v nich možné nalézt inzeráty jednotlivců, kteří se snažili na své pracovní schopnosti upozornit cukrovary, a získat tak od nich pracovní nabídky.¹¹⁸ Uchazeči o místa pak buď odpovídali cukrovarům přímo, či zprostředkovaně pomocí redakce příslušného periodika. Vždy musel uchazeč v žádosti uvést nejen svůj věk, ale také stav (ženatý či svobodný), kolik živí dětí a jak jsou jeho děti staré. Na všechny tyto okolnosti pak byl brán zřetel a rozhodovaly o případném přijetí uchazeče.¹¹⁹

Velmi aktivně se na shánění dělníků, zřízenců a celkově na podpoře cukrovarnických zaměstnanců během první republiky podílela **Organisace zaměstnanectva cukrovarnického** v Československé republice se sídlem v Praze. Není že tato organizace vydávala odborný

¹¹⁶ Tento spolek byl založen v roce 1888 v Praze. V zakládajícím roce měl 168 členů a v roce 1910 již úctyhodných 800. Spolek zašitoval své přispívající členy v dobách jejich nezaměstnanosti, poskytoval finanční podporu v případě onemocnění, či vyplácel podpory vdovám a sirotkům po svých členech. Blíže *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXVIII., 1909–1910, s. 254.

¹¹⁷ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXIII., 1914–1915, s. 72.

¹¹⁸ Obrazová příloha obr. 1–6.

¹¹⁹ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XX, 1928, č. 16, s. 3.

čtrnáctideník,¹²⁰ v němž informovala kromě jiného veškerý cukrovarnický personál o všech pracovních příležitostech nejen na domácí půdě, ale i v zahraničí, o kolektivních smlouvách, o činnosti cukrovarnických spolků aj. Její představenstvo také zastupovalo a hájilo zájmy zaměstnanců na důležitých sezeních a jednáních s cukrovarníky, například o utváření kolektivních smluv. Dokonce jednalo i s představiteli vlády či politických stran v případě vyšších požadavků, jako byla například jednání z roku 1933-34 ohledně situace vývoje světového trhu s cukrem a jejího dopadu na zaměstnance cukrovarů.¹²¹

První republika byla také obdobím, kdy působily velmi aktivně závodní výbory.¹²² Členové závodních výborů měli mj. právo podle kolektivní smlouvy § 7 odst. 7. z roku 1930 spolupůsobit při přijímání kampaňového dělnictva. Byli to oni, kdo dohlíželi na to, aby do cukrovaru nebyl přijat nikdo nepovolaný (například s problematickou minulostí) a měli působit na vedení závodů, aby přijímání byli především lidé sociálně slabší, kteří neměli sami o sobě velký majetek, a kterým získání práce v závodě zajišťovalo existenci.¹²³

2. 3. 2. 1 Váleční zajatci jako dočasní cukrovarnickí zaměstnanci

V letech první světové války byly jako pracovní síly v průmyslu i v zemědělství využíváni váleční zajatci. I když cukrovary usilovaly, aby jim byli přiděleni takoví odborně zaměřeni jedinci, jejichž kvalifikace by odpovídala kvalifikaci těch pracovníků, kteří jim byli odvedeni na válečnou frontu, výběr byl čistě v rukou státu a pro cukrovary bylo štěstím, pokud se do příslušného cukrovaru dostal technický odborník či dělník, který měl s cukrovarnickým průmyslem alespoň nějaké zkušenosti.

Z jednání valné hromady **Spolku cukrovarníků východních Čech**, která se konala 16. září 1916 v Obchodní a živnostenské komoře v Praze, víme, že mj. vedle přidělení zajateckých sil byla řešena i praktická otázka šatstva a obuvi, které byly cukrovary povinny pro válečné zajatce obstarat.¹²⁴ Otázka šatstva a obuvi, ačkoliv se to nezdá, byla pro to, aby do závodu mohli být umístěni zajatci, klíčová. Byla podmíněna výnosem ministerstva války, které rozhodlo, že v jakémkoliv průmyslovém závodě, kde by mohlo dojít ke zničení šatstva zajatců, je

¹²⁰ Blíže kapitola 1. *Rozbor pramenů a literatury*, s. 13–14.

¹²¹ Blíže *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, roč. XXV., 1933, č. 24, s. 1–3. Srov. *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, roč. XXVI., 1934, č. 2, s. 1.

¹²² Každý samostatný závod, který byl v roce 1921 výdělečně činný a který měl trvale celoročně zaměstnáno minimálně 30 zaměstnanců měl za povinnost zřídit závodní výbor. Závodní výbor měl za hlavní cíl povzbuzovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců závodu a poskytovat jim v případě nutnosti pracovněprávní ochranu. Blíže o zákonu o zřízení závodních výborů viz *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, roč. XIII, 1921, č. 19, s. 1–2.

¹²³ Blíže *Věštník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, roč. XXII., 1930, č. 17, s. 3.

¹²⁴ Blíže *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXV., 1916–1917, s. 40–49.

zaměstnavatel povinen dát zajatci tzv. pracovní blůzu a obuv, aby tak poničení bylo předcházeno. Pro všechny závody bylo ke splnění tohoto výnosu jednotně vymezeno datum 10. září 1916. V případě nesplnění měli být přidělení zajatci okamžitě odebráni a přeřazeni na jiné pracovní místo. Přesto, že se cukrovary snažily tuto „povinnou výbavu“ pro své zajatce obstarat, ne vždy byly úspěšné, a proto spolek východních Čech odhlasoval na valné hromadě, že přednesou žádost zemskému spolku, aby jejich jménem podnikl příslušné kroky pro zisk šatstva a obuvi prostřednictvím zajateckých táborů, které měly přednostní právo u obchodníků i samotných výrobců. V praxi můžeme díky svědectví Roberta Mandelíka (ředitele cukrovaru v Ratboři) konstatovat, že k žádným odebráním zajatců v závodech, které nestihly v příslušném termínu zajatce plně vybavit, nedocházelo. Na valné hromadě totiž uvedl toto: „*Dlužno loyálně doznati, že okresní hejtmanství v Kolině jest tak rozumné a neprovádí rozkaz ten tak přesně, poněvadž by musili býti odebráni všichni zajatci tamějšího okresu, ježto nikdo není s to, opatřiti pro zajatce náhradní oděv a obuv.*“¹²⁵

Otázka vyplácení mezd pro válečné zajatce byla také přísně regulována a děla se za velmi striktních podmínek. Každé vedení cukrovaru vedlo zvlášť účetní knihy, které měly být v případě potřeb kdykoliv připraveny k nahlédnutí či kontrole. Bylo stanoveno, že pracovní výdělek válečných zajatců až do 25 K za 10 dní se má vyplácet zajatci v hotovosti. Pokud byl výdělek větší, musel tento přebytek cukrovar uložit stranou. Pokud mzda byla vyplácena denně, nejvyšším obnosem byla povolená částka 2 K 50 h. Dělo-li se to týdně, pak částka mohla být až 17 K 50 h. Pokud v cukrovarech pracovali váleční zajatci s vyšší armádní hodností, tak ti mohli v případě výdělků za 10 dní obdržet v hotovosti nejvýše 50 K.¹²⁶

Pro cukrovary, které zaměstnávaly válečné zajatce, bylo toto dvojí vedení mezd velmi náročné. Vypovídá o tom i dotaz ředitele cukrovaru v Kopidlně Františka Bauera k zemskému inspektorovi Zemského úřadu práce Karlu Komínkovi: „*Mohu však prohlásiti, že dnes při nejskrovnějším počtu úřednictva působí nám ta věc značné nesnáze a nedovedu si představit, že bychom mohli agendu tu dále vésti, poněvadž jest to vlastně druhá administrační práce. Snad by se nám mohla v té příčině poskytnouti nějaká úleva a nemusilo by se to tak přesně dodržovati. Jedná se mnohdy až o 500 zajatců. To není žádná maličkost, když se musí dnes s každým, i tím nejposlednějším člověkem při práci nádenické počítati a tím spíše se silami úřednickými.*“¹²⁷

¹²⁵ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXV., 1916–1917, s. 44.

¹²⁶ *Tamtéž*, s. 417–418.

¹²⁷ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXV., 1916–1917, s. 49.

Na to se dostalo řediteli Bauerovi doporučení, aby mezi zajatci vyhledal „nějakého“ poddůstojníka, který by pomohl tuto agendu zajatců vést.¹²⁸

2. 3. 3 Od manufaktury k tovární výrobě

Získat z řepy kvalitní cukr bylo velmi náročné a samotná výroba často probíhala v režimu „pokus omyl“. K ustálení „jakéhosi“ pracovního postupu došlo až na počátku devatenáctého století. Výroba cukru v českých zemích probíhala tehdy ve třech, případně čtyřech místnostech.

V první docházelo k práci s vlastní cukrovou řepou. Řepa byla okrájena, zbavena nečistot a vyprána v kádích za pomoci košťat. Poté proběhlo její strouhání na stojatém struhadle, kde jeden dělník otáčel klikou struhadla, zatímco druhý pomáhal do struhadla řepu vtlačet. Získaná kaše byla zabalena do plachetek, které se vkládaly mezi prkénka a pomocí tohoto „svěráku“ byla vymačkávána šťáva. Surová šťáva byla sbírána do dřevěných sudů, do kterých bylo přidáno určité množství kyseliny sírové pro vyloučení bílkovin. Sud se pak ponechal celých dvacet čtyři hodin stát a poté se vzniklá pěna, která se utvořila na povrchu, sebrala a zbylá čirá žlutá šťáva se přenesla v sudu do druhé místnosti.

Druhé místnosti dominoval stroj, který byl postaven dle Achardových návrhů – kotlík se dvěma měděnými pánvemi. Jednalo se o zařízení, které fungovalo díky působení páry. Parou byly totiž zahřívány měděné pánve, které měly kolem sebe dřevěný plášť. Z prostoru pode dnem se sváděla kondenzovaná voda do nádržek, aby sloužila opětovnému napájení kotlíku. Nejprve bylo nutno získanou šťávu na pánvi nutno neutralizovat za pomoci práškovité křídly, poté se přidalo malé množství vápna a mléko. Šťáva se takto vařila zhruba čtyři hodiny. Následně se sebrala špinavá pěna na povrchu, šťáva se procedila flanelem a získaný klér (čirá šťáva) se přelil na druhou pánev, kde se odpařoval tak dlouho, dokud se na něm tvořila odstranitelná mázdra.

Tímto postupem vznikl sirob, který se pak naléval do speciálních sedimentačních nádob s nátrubky, kde docházelo k jeho samovolnému usazení. Pokud ho bylo velké množství, zahustilo se přebytečné množství na další pánvi nad přímým ohněm. Vzniklý hustý sirob byl pak určený k přímému prodeji.

V poslední místnosti docházelo k samotné výrobě zrnitého cukru. Čistý a náležitě zahuštěný sirob se ponechal 6-8 týdnů stát na glazurovaných miskách v teplé místnosti, čímž ze sebe vyloučil krystalky surového cukru, které se později vybraly a usušily. Sirob se také

¹²⁸ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXV., 1916–1917, s. 49.

nechával zahustit na cukrovinu, která se nalila do tzv. kadlubů, které měly tvar homolovitě nádoby. Cukrovina ve formách ztuhla a později následovalo uvolnění otvoru na hrotu formy, aby mohla do baňky, která byla umístěna přímo pod homolí, odtéct přebytečná melasa. V tomto stavu se ponechala homole v procesu „vyzrňování“ po dva týdny. Finální cukr býval také dodatečně ještě probělován za pomoci kaše ze světlé hlíny.¹²⁹

Z tohoto pracovního postupu je patrné, že pro obsluhu takového cukrovaru nebylo zapotřebí velkého množství dělnictva. Je třeba si ale také uvědomit, že tímto bylo přímou úměrou také ovlivněno množství zpracované řepy. Vedle toho nejen pracovní síla a výrobní postupy rozhodovaly o množství vyrobeného cukru, důležitá byla především samotná cukernatost řepy. V cukrovaru ve Žlebech bylo vyrobeno v roce 1812 z 2240 víd. centů řepy pouze 25 víd. centů surového cukru, tj. pouze 1,1% z celkového množství řepy. František Dudek vinu viděl vedle primitivních postupů výroby právě především ve špatné kvalitě řepy. Špatné semeno a mělce zoraná a nedostatečně hnojená půda nahrávala k vypěstování řepy u které byl pravděpodobný malý obsah cukru.¹³⁰

Tricátá léta devatenáctého století jsou příznačná pro zakládání cukrovarů Karlem Weinrichem,¹³¹ který do cukrovarnického průmyslu přinášel nový svěží vítr a technické vymoženosti, které byly uskutečnitelné bez větších, výrazných investic. Podle jeho návrhů (vedle jiných pro cukrovar ve Svinařích) byly cukrovary zařízeny žentourem taženým dvěma páry volů, který poháněl jak mlýnek na kosti (výroba spodia¹³²), tak bubnové kruhadlo a čerpadlo. To pak pohánělo vylišovanou šťávu přímo do čeracího kotle. Dále i díky Josefu Božkovi, který byl mechanikem pražské polytechniky, byly cukrovary vybavovány od roku 1833 hydraulickým lisem, jehož pomocí bylo výrazně usnadněno lisování.¹³³

¹²⁹ Ona „světlá/bílá“ hlína byl druh jílu, který se používal při dodatečném dobělování finálního cukru. S termín „bílá hlína“ pracuje mnoho autorů (K. C. Neumann, O. Říha či F. Dudek), ale nikdo ho blíže nespecifikuje. Výše popsaný dobový pracovní postup uvedl ve svém příspěvku K. C. Neumann pro *Listy cukrovarnické*, Praha, XVI., 1897–1898, s. 374–376. Součástí statě byly také ilustrující obrázky, které podle „*Ideálního pohledu na práci v cukrovaru*“ podle K. C. Neumanna navrhl akademický malíř František Kulhánek. Obrázky součástí obrazové přílohy, obr. 7–10.

¹³⁰ Mezi vybavení, kterým žlebský cukrovar disponoval, byl ve výrobě používán například žentour, který byl tažený párem volů a díky kterému byly poháněny dvě řepná kruhadla a stoupa na drcení vápna; také z pramenů víme, že disponoval 6 odpařovacími pánvemi a 600ty formami na homole. Blíže František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 23.

¹³¹ Blíže o K.W. pojednáno v kapitole 2.2.4 *První zakladatelské období*, s. 29–30.

¹³² Spodium bývalo a stále je v cukrovaru důležité pro proces odvápnění a odbarvení rafinádních šťáv.

¹³³ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 33.

Ruku v ruce s mechanickými vymoženostmi šel také rozvoj chemických postupů. Jak již bylo zmíněno, tak cukrovarnický průmysl pracoval s kyselinou sírovou, vápnem či dalšími látkami, které bylo třeba správně odhadnout pro bezproblémovou a kvalitní výrobu. Z příkladů nových jednotných chemických postupů uvedme opět přínos Karla Weinricha, který se pokoušel přijít na to, jakým způsobem by mělo být stanoveno množství vápna pro dokonalé pročištění řepné šťávy. Do této doby totiž tajemství správně přidávaných chemických látek bylo postaveno na pouhé empirii a zkušenostech patřičného „vaříče“. Weinrich v Dobrovici tak poprvé zavedl a Kodweiss v Malé Chuchli vědecky propracoval metodu reakčních zkoušek, která umožnila přesně stanovit potřebné množství vápna na základě odebraného vzorku z čeřícího kotle.¹³⁴

Dle přibližného výpočtu se v kampani 1834/35 v domácích závodech vyrobilo asi 15 000 víd. centů cukru (což byla asi 1/40 francouzské produkce ve stejném období). Zaměstnáno bylo celkem 1 200 dělníků obvykle při 6–7měsíčním zpracování řepy.¹³⁵ Jen v samotném cukrovaru v Dobrovici bylo v této kampani zaměstnáno přes 200 dělníků a dělnic a v jejich čele stáli pouze čtyři lidé – správní ředitel, administrativní úředník a techničtí úředníci.¹³⁶ Na dobrovickém cukrovaru můžeme demonstrovat, jakým způsobem bylo již dělnictvo v této kampani rozděleno na kvalifikované a nekvalifikované síly. Mezi nekvalifikované síly byli zařazeni především dělníci a dělnice, kteří přišli do prvního kontaktu s řepou. Ženy nosily v koších ze sklepa řepu, kterou vkládaly do necek, kde ji košťaty praly a dále ručně okrajovaly v případě nahnílych míst a zbytků chrástů. Muži pak od nich očištěnou řepu přenesli ke kruhadlu, kde opět ženy vzniklou již nastrouhanou směs balily na stolech do plachetek a ty vkládaly do šroubových lisů. Lisování pak prováděli muži. Tím skončila etapa práce, pro niž nebyly nutné kvalifikace a zdlouhavé proškolení. Ve druhé zaměstnanecké skupině byli kvalifikovaní dělníci, kteří vykonávali práce na dalších stanicích při čeření, filtrování, odpařování, zahušťování, krystalizaci a bělení. Dělníci druhé skupiny sice neprováděli nejtěžší práci, zato přicházeli do styku s chemikáliemi, více na nich závisela kvalita výrobku a tvořili poměrně stabilní jádro cukrovarnického dělnictva. Jejich denní mzda byla asi dvakrát vyšší než u dělníků nekvalifikovaných.¹³⁷

¹³⁴ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 35.

¹³⁵ *Listy cukrovarnické*, Praha, roč. XXXII., 1913–1914, s. 342.

¹³⁶ Správním ředitelem v tomto období byl p. Josef Zdeborský, „oučetvedoucím“ p. Antonín Kurz, dohlížitelem při pracovním vaření p. Josef Pískáček a p. František Bohouš, který měl na starosti vedení soustav (mašin). Blíže *Listy cukrovarnické*, Praha, roč. XXVI., 1907–1908, s. 556.; *Listy cukrovarnické*, Praha, roč. XXXII., 1913–1914, s. 342.

¹³⁷ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 50.

Další údaje o cukrovarnickém dělnictvu jsou známy až pro kampaň 1850/51, kdy v Čechách ve 45 cukrovarech pracovalo 5 260 dělníků, r. 1860/61 v 61 cukrovarech již 14.750, v r. 1866/67 v 74 cukrovarech 19 048 dělníků.¹³⁸ Opravdového maxima v devatenáctém století dosáhli dělníci v kampani 1872/73, kdy pracovalo v Čechách dokonce 165 cukrovarů a počty dělníků se tak vyšplhaly na úctyhodných 58 202.¹³⁹

Celé devatenácté a po něm i dvacáté století bylo spjato s mnoha patenty, vynálezy a postupy, které výrobu „bílého zlata“ měly co nejvíce usnadnit. Počty zaměstnanců v průběhu let proto značně kolísaly, a to nejen v důsledku mnoha okolních vlivů, ať již to byla válka či klasická nezaměstnanost, tak právě díky zavádění nových pracovních strojů a postupů.

Dle dat, které shromáždil statistický úřad, v kampani 1922/23 v celém Československu v cukrovarnickém průmyslu pracovalo 69 091 dělníků a 21 558 dělnic. Je nutno mít na paměti, že i přesto, že tato čísla jsou velmi působivá, jsou z většiny tvořena kampaňovým dělnictvem.¹⁴⁰ Pro lepší představu, jak na tom byli stálí cukrovarnickí zaměstnanci, vypovídá porovnání statistiky stálých zaměstnanců z roku 1922 s počtem zaměstnanců v roce 1927. Podle ní bylo v roce 1922 ve 108 českých cukrovarech zaměstnáno 9 522 zaměstnanců a na Moravě v 52 cukrovarech 4 504 zaměstnanců. V roce 1927 ve 100 českých cukrovarech to bylo 7 252 a na Moravě 3 266.¹⁴¹ Díky přehledné tabulce zveřejněné v časopisu *Cukrovarnický zaměstnanec* z roku 1931 víme, že nejen počty dělníků, ale i závodů v roce 1930 výrazně poklesly. V Čechách v 88 cukrovarech bylo celoročně zaměstnáváno pouze 5 418 a 30 000 dělníků bylo najímáno v období kampaně. Na Moravě byl počet stálých zaměstnanců 2 247 a kampaňových 14 000. Je zde zmíněno i Slezsko, které v roce 1930 mělo pouze 4 cukrovary, které zaměstnávaly 149 zaměstnanců a na kampaň přijímaly 1200 dělníků. Slovensko mělo cukrovarů 9, stálých zaměstnanců 1 013 a pro kampaň bylo najímáno 4 800 pracovních sil.¹⁴²

Pro potřeby této práce je nutné také blíže poznat provoz cukrovarů v první polovině dvacátého století. Zdokonalování pracovních postupů, jednotlivých strojů, pomocných přístrojů, výzkumných stanic a dalšího vybavení cukrovarů mělo přímý dopad na to, že cukrovary byly postupem let schopny zpracovávat stejné množství řepy za mnohem kratší dobu.

¹³⁸ František DUDEK, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979, s. 122.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 152.

¹⁴⁰ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVI., 1924, č. 21, s. 3.

¹⁴¹ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XIX., 1927, č. 8, s. 4.

¹⁴² *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIII., 1931, č. 12, s. 1–2.

Co dříve trvalo několik měsíců, bylo možné zvládnout za pouhé čtyři týdny a mnohdy i za dobu kratší.¹⁴³

Provoz v první polovině dvacátého století měl již více propracovány jednotlivé úseky/stanice, které pomáhaly kvalitnější výrobě cukru. Řepa se na počátku kampaně dovážela do cukrovaru podle místních poměrů (povozy, úzkokolejnou drážkou, železniční dopravou či dokonce za pomoci lanové dráhy). Řepa byla po přivezení do závodu nejprve zvážena a byla změřena její cukernatost. Poté byla skládána, buď ručně nebo mechanicky, do zakrytých Riedingerových splavů.¹⁴⁴ Aby byla zvýšena výkonost při skládání řepy na dvoře cukrovaru, bylo také používáno splachovací zařízení Elfa, které pomáhalo zároveň složenou řepu plavit k řepnému kolu.¹⁴⁵ Před pračkou byly v kanálech umístěny lapače kamenů. Dále pomocí řepného kola či tzv. mamutí pumpy byla řepa zvedána do pračky, ve které probíhalo její plné čištění.¹⁴⁶ Čistá a vypraná řepa se pak dostávala ke kapsovému výtahu, který řepu zvedal do samočinné řepní váhy¹⁴⁷ umístěné v nejvyšším patře řepníku. Po zvážení byla řepa nasypána do řezačky, která řepu nařezala na jemné řízky. Řízky byly pak za pomoci transportérů (pásových nebo hrabicových) dopravovány k jednotlivým difusérům.¹⁴⁸ Z tohoto popisu je patrné, jak ve velké míře odpadla lidská pracovní síla u čištění řepy. V případě těchto stanic šlo spíše o dozor nad příslušnými stroji, aby nedocházelo k jejich poruchám nebo aby se předcházelo situacím, které by znamenaly zastavení výroby. I tak máme doklad o nehodě šestnáctiletého chlapce, který v uherském cukrovaru Erczi spadl do téměř 8 metrů hluboké šachty mamutí pumpy a byl tlakem vody vehnán až do samotné pračky. V pračce, z důvodu silného nárazu do hřídele, si zlomil stehenní kost, ale naštěstí byl z pračky včas vytažen při plném vědomí a až na zlomeninu byl v pořádku.¹⁴⁹

¹⁴³ Pro představu kolik patentů bylo v jednotlivých rocích schvalováno bohatě stačí, když projdeme čísla odborného periodika *Listy cukrovarnické*.

¹⁴⁴ Riedingerův splav byl kanál, ve kterém proudila voda a díky proudům byla vhozená řepa unášena do továrny. Tyto kanály buď byly vedeny pod zemí, po zemi nebo nad ní. Na místě, kde se řepa skládala a ze kterého se plavila, byl kanál rozvětven na několik souběžných kanálů. Mezi nimi bylo dost místa pro povozy a vagony, které řepu přivážely. Řepa se skládala nad kanály, které byly přístupné a přikryté příčnými prkénky nebo plechovými deskami, které se odkrývaly jen na místě, odkud se řepa házela do splavu. Blíže Otokar BARTL, *Cukrovarství*, Praha 1941, s. 2.

¹⁴⁵ Naplněný vagon řepou se dopravil před nezakrytou část plavícího kanálu, obě jeho postranice se otevřely a řepa díky uvolnění začala vypadávat do kanálu. Poté se spustilo vstřikovací zařízení Elfa a proudem vody byl do kanálu smeten zbytek řepy. Blíže *Tamtéž*, s. 3–4. Obrazová příloha obr. č. 11.

¹⁴⁶ Mamutí pumpa byla technologický zázrak z belgické strojírně v Lutychu, který fungoval na principech silně stlačeného vzduchu a proudu vody, který vhněl řepu do pračky. *Tamtéž*, s. 4–5. Obrazová příloha obr. č. 12.

¹⁴⁷ Samočinná váha „Chronos“ byla vyráběna Wiesnerovou strojírnou v Chrudimi. Stavěna byla ve třech velikostech: na 300 kg pro denní zpracování do 5 000 q řepy, 400 kg pro 8 000 q a 600 kg pro 12 000 q. Blíže *Tamtéž*, s. 9–10.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 10–14. O době zavádění difusérů do výroby pojednává kapitola 2.2.6 *Významná 60. léta 19. století*, s. 32–33.

¹⁴⁹ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXIV., 1915–1916, s. 190.

Druhá část výroby už byla kombinace mechanické a chemické práce. Difuze, saturace, odstředování, afinity a práce na cukerních půdách byly další stanoviště, kde bylo třeba pracovníků, kteří na nich činili nejen odborný dohled, ale měli také zodpovědnost za důsledné dodržování bezpečnosti práce. K častým nehodám docházelo například při pracích v kotelnách.

Kotelny vyráběly páru, která poháněla veškeré hnací parní stroje a stanice sloužící na vaření šťávy. Bylo důležité, aby kotelny obsluhovali zaměstnanci, kteří měli obsáhlejší vědomosti o tom, jak kotle fungují. Nadtopič, kterému topiči podléhali, byl jedním z nejdůležitějších zřízenců v cukrovaru a měl velkou zodpovědnost. I tak však docházelo k častým nehodám. Například 18. ledna 1914 došlo v cukrovaru v Cservence (Uhry) k odtržení nátrubku u parního kotle a to mělo za následek 10 opařených dělníků, z nichž značná část byla těžce zraněna.¹⁵⁰ V kroměřížském cukrovaru 11. listopadu 1927 dělníci Josef Saňak a Josef Pazalka odstraňovali zpod parního kotle usazený popel, který byl ještě teplý. Pro snadnější manipulaci popel polili vodou, ale díky tomu se nahoře na popelu vytvořila tvrdá vrstva, která zabránila ucházení plynu. Proto došlo k jeho nahromadění a následně k explozi. Dotyční dělníci byli tak silně popáleni, že se pochybovalo o jejich uzdravení.¹⁵¹ Nejen v kotelnách ale docházelo k popáleninám. V cukrovaru ve Šlapanicích došlo 30. prosince roku 1920 k explozi při čištění odpařovací stanice, kdy od světla chytily třaskavé plyny a dělník Josef Kabátek byl značně popálen.¹⁵² Vedle výbuchů bylo běžné přijít v cukrovarech i k běžnějším typům zranění, jako byly zlomeniny, či zachycení do řemenic. Na stanovišti vápenky přišel k těžkému zranění 6. června 1924 dělník Cyrila Kuza, kterému na obě nohy spadl těžký příklop vážící 8 q. Na jedné noze měl rozdrcený kotník a na druhé se mu vytvořil píštěl.¹⁵³ V rožďalovickém cukrovaru došlo dokonce dne 14. října 1931 ke smrtelné nehodě, kdy při zahájení kampaně v hašence na vápno spadl řemen k odstředivce. Dělník Jaroslav Stránský chtěl řemen za běhu stroje nahodit nazpět, ale bohužel se mu to nepovedlo a byl zachycen transmisí a smýkán tak dlouho, dokud nárazy hlavou o zeď nebyl zabit.¹⁵⁴

I přes výčet těchto nešťastných nehod bylo velmi dbáno, aby v cukrovarnickém průmyslu bylo těchto neštěstí co nejméně. Už v roce 1911, dne 29. srpna, vyšly předpisy přímo na ochranu života a zdraví dělníků při cukrovarství zaměstnaných, ve kterých bylo jasně vytyčeno, jak jednotlivé pracovní stanice mají být uzpůsobeny, aby práce probíhala bez

¹⁵⁰ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXII., 1913–1914, s. 208.

¹⁵¹ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XIX., 1927, č. 23, s. 3.

¹⁵² *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., č.1, 1921, s. 3.

¹⁵³ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVI., 1924, č. 13, s. 3.

¹⁵⁴ Jaroslav Stránský po sobě zanechal ženu a šest dětí, pohřeb se konal o dva dny později. Závodní výbor cukrovaru v Rožďalovicích pro pozůstalou rodinu vybral mezi úředníky a dělníky částku 1106 Kč, která měla rodině na nějaký čas vystačit. *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIII., 1931, č. 21, s. 4.

úrazově, jaké je třeba dát pomůcky zaměstnancům na jednotlivých stanicích k dispozici, či případně, jaké by mělo být vybavení závodní lékárničky.¹⁵⁵ Pro ilustraci nařízení uvedme opatření, které se týkalo práce v řepníku: „3. *Zásobovací stoky řepového splavu, ač není-li již jejich zařízením odstraněno nebezpečnost, že by dělníci mohli do nich spadnouti, buďte přiměřeny ohrazeny, vztažmo přikryty. Řepový splav buď přiměřeně osvětlen; jeho strouhy (splavy, Riedingerovy splavy) musí býti přikryty v obvodu, kde se chodí. Kolo na zdvihání řepy buď bezpečným způsobem ohrazeno ve výši 80 centimetrů nad podlahou. Spouštědlo stroje na praní řepy buď opatřeno vhodnou závěrou proti nahodilému spuštění (zavěracím kolíčkem, zarážkou).*“¹⁵⁶

I kdyby bylo zřízeno to nejideálnější pracovní prostředí, kde by hrozilo minimum nehod, tak lidský faktor je velmi nepředvídatelný. A ačkoliv se díky uzpůsobení prostředí šance na pracovní úraz výrazně sníží, nevymýtí se nikdy úplně. A tak se snažily cukrovary naplno výrobu svým zaměstnancům přizpůsobit a usnadnit, aby se těchto pracovních nehod a úrazů dělo co možná nejméně.

¹⁵⁵ Nařízení ministerstva obchodu v dohodě s ministerstvem vnitra dne 22. srpna 1911. Dostupné také online (<https://is.muni.cz/do/1499/el/estud/praf/ps09/dlibrary/web/rs.html>) [citováno k 21. 9. 2021].

¹⁵⁶ Toto nařízení i in *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXX., 1911–1912, s. 131–135.

3. HISTORIE CUKROVARŮ V KOPIDLNĚ A ČESKÉM MEZIRÍČÍ

3. 1 Cukrovar Kopidlno

Město Kopidlno¹⁵⁷ leží v okrese Jičín v Královéhradeckém kraji a je silně spjato s historií rodu Schliků.¹⁵⁸

3. 1. 1 Schlikové a jejich příchod do Kopidlna

Přechod kopidlnského panství do vlastnictví Schliků musíme hledat již v souvislostech stavovského povstání v 17. století. Nejznámějším jménem, které je s tímto historickým momentem protihabsburského odporu spjato, je jméno **Jáchyma Ondřeje Schlika** (†1621), který byl členem **ostrovské větve** rodu a který byl popraven spolu s dalšími odpůrci Habsburků na Staroměstském náměstí. Jeho blízký příbuzný **Jindřich Schlik** († 1650) a taktéž člen ostrovské větve, byl profesionální voják a jeho role během stavovského povstání byla naprosto odlišná. Podobně jako Jáchym Ondřej se přiklonil na stranu stavů během stavovského povstání a v roce 1619 vstoupil do služeb stavů na Moravě, kde byl postaven do čela pluku, který byl tvořen především žoldáky. Díky tomu pak po bitvě na Bílé hoře nebyl považován za zrádce monarchie, jako tomu bylo u Jáchyma Ondřeje, ale pouze najatého profesionálního vojáka. V roce 1621 přestoupil Jindřich ke katolické víře a to mu otevřelo dveře do císařského vojska, kde získal hodnost plukovníka. Jindřich se později zúčastnil spiknutí proti Albrechtu z Valdštejna. Po konfiskaci Valdštejnova majetku obdržel Jindřich za zásluhy v roce 1636 panství Veliš a v roce 1637 panství Staré Hrady. Panství Kopidlno, které taktéž patřilo mezi panství, které vlastnil Albrecht z Valdštejna, bylo v roce 1638 dědičně darováno královskou komorou **Zikmundovi Ludvíkovi z Ditrichsteina**, který ale již v tom samém roce vyměnil kopidlenské panství s Jindřichem Schlikem za panství Ivanovice na Vyškovsku.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Název města Kopidlna najdeme v dobových pramenech již od středověku jako *Kopidlna nad Leštinou*. Jméno pochází prý od „kopidlenu“, což je lidový název pro bylinu kopytníka lékařského, která hojně roste a roste v okolních lesích. *Krásy Českého ráje: Kopidlno*, Bakov nad Jizerou, červenec 1936, s. 1.

¹⁵⁸ Schlikové jsou rodem, který má kořeny na Chebsku. V roce 1422 ve službách krále Zikmunda Lucemburského obdržel Kašpar Schlik povýšení do panského stavu a v roce 1437 mu byl udělen titul říšského hraběte s přídomky „zu Bassano und Weisskirchen“. Traduje se, že Kašpar Schlik uměl majetek nejen účinně hromadit, ale také byl štědrým donátorem, který podporoval nadané vědce a umělce. Po Kašparově smrti se stal dědicem jeho majetku mladší bratr Matyáš, jenž měl tři syny, kteří se stali zakladateli hlavních rodových linií (sokolovská větev založena synem Mikulášem, loketská synem Jeronýmem a ostrovská synem Kašparem II.; právě ostrovská větev vlastnila později majetky na Jičínsku). Blíže Vladimír TREGL, *Rod Schliků před příchodem do Kopidlna*, Kopidlenské listy (dále Kl) 1, 2016, s. 32.

¹⁵⁹ Blíže Vladimír TREGL, *Významné postavy rodu Schliků v 1. polovině 17. století a jejich příchod do Kopidlna*, Kl 2, 2016, s. 38–40.

Po smrti Jindřicha Schlika se stal dědicem rodinného majetku na Jičínsku (který zahrnoval celkem čtyři panství – Kopidlno, Staré Hrady, Vokšice, Veliš) jeho syn **František Arnošt Schlik** († 1675). Vedle panství na Jičínsku zdědil panství v západních Čechách (Planá, Hauenštejn), které v roce 1655 prodal a přesídlil na trvalo do Kopidlna, které se stalo jeho trvalým domovem. Výrazně posílil stabilitu svého rodu tím, že nechal zřídit rodinný fideikomis.¹⁶⁰ Ačkoliv byl František Arnošt dvakrát ženatý, nepovedlo se mu zplodit potomky, kteří by rozsáhlé panství zdědili. Na základě ustavující listiny fideikomisu přecházel majetek na nejstaršího žijícího člena rodiny Schliků a tím byl **František Jindřich** († 1766), syn **Leopolda Antonína Schlika**,¹⁶¹ tedy synovec zemřelého hraběte Františka Josefa.¹⁶² Po Františku Josefovi panství zdědil jeho druhorozený syn (prvorozený syn František Josef narozený v roce 1724 téhož roku zemřel) **Leopold Jindřich Schlik** († 1770) a po jeho smrti jeho syn **Josef Jindřich Schlik** († 1806) a následně **František Jindřich Schlik** († 1862).¹⁶³

Po smrti **Františka Jindřicha Schlika** přechází kopidlenské panství na jeho vnuka **Ervína Schlika**, který byl zároveň posledním Schlikem, který kopidlenské panství držel.¹⁶⁴

3. 1. 2 Založení a výstavba cukrovaru

Doba vzniku cukrovaru v Kopidlně spadá do začátku hospodářské konjunktury na přelomu 60. a 70. let 19. století a i zde se jednalo o cukrovar, který vznikl z iniciativy místních rolníků. V **Národních listech** vyšel na počátku 1870 krátký článek, který o založení krátce

¹⁶⁰ Fideikomis označoval soubor majetku, který nebylo možné prodávat ani zastavovat a jehož vlastníkem se zpravidla stával prvorozený syn. Ke zřízení bylo nutné mít souhlas panovníka, konkrétněji v této době Leopolda I., který vládl v r. 1672, kdy Schlikové fideikomis založili. In Vladimír TREGL, *Schlikové a proměna Kopidlna v rodinný fideikomis*, Kl 3, 2016, s. 28–29.

¹⁶¹ Leopold Antonín Schlik byl také jednou z nejvýznamnějších postav schlikovského rodu. Ačkoliv jako druhorozený nikdy nebyl vlastníkem rozsáhlého majetku, vynikl významně u císařského dvora. Byl císařským diplomatem, nejvyšším kancléřem Království českého a dokonce držitelem Řádu zlatého rouna a na válečném poli získal hodnost maršála za účast v mnoha bitvách. Pohřben je na Pražském hradě v katedrále sv. Víta, kde jeho hrob je zakryt mramorovým náhrobkem od stavitele Františka Maxmiliána Kaňky a zdobený sochami Matyáše Bernarda Brauna. Blíže Vladimír TREGL, *Schlikové a proměna Kopidlna v rodinný fideikomis*, Kl 3, 2016, s. 29.

¹⁶² *Tamtéž*, s. 28–29.

¹⁶³ František Jindřich Schlik se kromě správy rodinného majetku věnoval jako jeho předci vojenské kariéře. Bojoval v několika bitvách na straně rakouské armády proti císaři Napoleonovi (u Aspernu a u Wagramu). V roce 1810 byl silně proti sňatku Napoleona a Marie Louisy a proto na protest z armády vystoupil. Ale mír s Napoleonem netrval dlouho, a tak se v roce 1813 do armády vrací nazpět, aby se aktivně zúčastnil bitvy u Lipska. Je zajímavostí, že po této bitvě přišel František Jindřich o oko, když bránil neozbrojené zajatce před opilým ruským důstojníkem. Proto je na většině svých pozdějších portrétů vypodobňován s páskou přes obličej. Za projevovou statečnost byl povýšen v roce 1814 na majora a hodnost generála obdržel v roce 1848, když pomáhal potlačit povstání v Uhrách. Vladimír TREGL, *Schlikové na Jičínsku na přelomu 18. a 19. století*, Kl 1, 2017, s. 34–35.

¹⁶⁴ Hrabě František Jindřich měl pouze jednoho mužského potomka a tím byl Jindřich František († 1859), kterého ale František Jindřich přežil, a proto jičínský majetek zdědil jeho dvanáctiletý vnuk Ervín. *Tamtéž*.

pojednávám: „*Nová akcijní cukrovarna má se zřídit v Kopidlně. Schůze rolníků, jež za tou příčinou dne 30. prosince v Kopidlně byla odbývána, usnesla se na tom, že vydati se má k uhrazení nákladu na provedení podniku toho 1.000 akcií po 200 zl., čímž by docílila se jistina 200.000 zl. V schůzi té ihned také upsáno bylo 248 akcií, lhůta pak k upsání zbývajících 750 akcií ustanovena do dne 15. ledna 1870.*“¹⁶⁵ Později následovala další oznámení vydávané v dobovém tisku o konání valných hromad, na které byli zváni možní budoucí akcionáři.¹⁶⁶ Povedlo se tak brzy upsat veškeré akcie a mohlo se započít se samotnou realizací výstavby. Již v květnu t.r. byly zakoupeny pozemky pro stavbu cukrovaru a kopidlenský velkostatek využil příležitosti předpokládaného velkého odbytu a rozšířil svoji cihelnu, která měla dodávat za výhodnou cenu cihly na výstavbu cukrovaru. Taktéž i dodávka dřeva, jako stavebního materiálu, byla dohodnuta, a tak bylo ujednáno valnou hromadou, která se konala 12. května 1870 v sále hostince „U České koruny“ v Kopidlně, aby se se stavbou cukrovaru ten samý rok začalo.¹⁶⁷

První slavnostní výkop byl vykonán 17. června 1870. Zatímco stavební materiál byl dodáván z místní panské cihelny, tak strojní zařízení bylo nutno dovážet ze železničních stanic Ostroměř nebo Poděbrady. Podobně se dovážel i spotřební materiál (vápenec, uhlí, apod.), protože dráha z Nymburka do Jičína v tomto období ještě nebyla vybudována.¹⁶⁸ Během září 1870 byl dozor nad výstavbou svěřen staviteli **Františkovi Wáclavákovi** z Prahy, jenž postupoval podle projektu karlínské firmy Daněk a spol., která pro kopidlenský cukrovar vyrobila první strojní zařízení. Vedle této firmy se zapojila dodáním automatické okružní visuté dráhy pro cukrovar také strojírna Františka Wiesnera z Chrudimi.¹⁶⁹ Samotné oslavy dokončení cukrovaru byly pak stanoveny na **7. prosince 1871**, kdy bylo uspořádáno církevní vysvěcení cukrovaru a konala se taneční zábava, při které zazněla polka místního skladatele a učitele **Františka Hilmara** s názvem „Na zdar Kopidlenskému cukrovaru“. Po sečtení veškerých výloh bylo shledáno, že celkový náklad na stavbu a zařízení cukrovaru byl 406.050 zlatých a 88 krejcarů.¹⁷⁰

Oficiální název cukrovaru zněl: „*Společná továrna na cukr v Kopidlně*“ a ve stanovách cukrovaru bylo uvedeno, že správa i vedení továrny bude výlučně českého složení a jedine

¹⁶⁵ *Národní listy*, Praha, 1870, č. 3, s. 3. Obrazová příloha obr. č. 15.

¹⁶⁶ Pozvání opět například v *Národních listech*, Praha, 1870, č.12, s. 4. Obrazová příloha obr. č. 16.

¹⁶⁷ Blíže *Národní listy*, Praha, 1870, č. 128, s. 2.

¹⁶⁸ Pavel BERNÝ, *Kopidlno: Drahoraz, Ledkov, Mlýnec, Pševy*, Nymburk 2014, s. 77.

¹⁶⁹ Daniel FRONĚK, *Společná továrna na cukr*, 2009, dostupné online

(<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000044>) [citováno k 29. 1. 2021].

¹⁷⁰ SOkA Hradec Králové (dále HK), fond Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871–1947) (dále f. CESK), Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 1.

akcionáři mohli mít národnost jak českou, tak i německou. Valná hromada ze svého středu zvolila třicetičlenný výkonný výbor. Výbor zvolil následně předsedu a místopředsedu do čela správní rady, která měla mít členů šestnáct. Technický ředitel továrny měl právo účastnit se každého jednání správní rady, ale mohl vznášet jen připomínky či návrhy, samotné hlasovací právo neměl. Technický ředitel byl volen výborem a schvalován pak valnou hromadou. Byli mu podřízeni všichni úředníci a dělníci a on se za ně pak zodpovídal správní radě. Ve stanovách cukrovaru bylo také mj. zakotveno, že všichni členi výboru, včetně předsedy i místopředsedy, svou funkci zastávají bezplatně a pouze v případě, že by se cukrovaru velmi dařilo, mohla jim být vyměřena peněžitá odměna.¹⁷¹ Správní rada nakonec v praxi fungovala pouze v osmi členech. Předsedou byl zvolen Karel Čěšpíra, který zastával i funkci hraběcího hospodářského rady a místopředsedou byl zvolen František Peřina, vikář z Kopidlna. Prvním technickým ředitelem se stal technický adjunkt pocházející z Kolína Emil Koráb.¹⁷²

Rolnický cukrovar se bohužel nepřenese přes neúspěšnou první kampaň. Trvala od 17. prosince do 12. února 1872 a přes to, že dělníci nebyli řádně zapracováni, podařilo se vyrobit 3 300 q cukru. To však bohužel nestačilo pro pokrytí veškerých výloh a skončilo prodělkem 47 065 zlatých. Akcionáři se zalekli a s hořkým povděkem přijali nabídku hraběte Ervína Schlika na odkoupení cukrovaru a uhrazení veškerých dluhů.¹⁷³

3. 1. 3 Ervín Schlik a jeho odkaz v cukrovaru v Kopidlně

Hrabě Schlik viděl ve vlastnictví cukrovaru, po vzoru ostatních šlechtických rodů, další možnost, jak úspěšně rozmnožit svůj majetek. Po další léta se snažil cukrovar systematicky modernizovat, aby jeho výnosy byly co nejvyšší. Cukrovar nesl také od roku 1872 jméno „**Cukrovar Ervína hraběte Šlika v Kopidlně**“.¹⁷⁴

Z hlediska řepné infrastruktury bylo nutností nechat vybudovat železniční dráhu, která by propojila kopidlenský cukrovar s okolním světem. V roce 1883 tak vznikla otevřená

¹⁷¹ Blíže SOkA HK, f. CESK, *Stanovy spolkového cukrovaru v Kopidlně*, inventární číslo (dále inv. č.) 2 I/2, karton (dále kart.) 1.

¹⁷² SOkA HK, f. CESK, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 1–2.

¹⁷³ Jiřina HOLÁ, *Cukrovar v Kopidlně*, Muzejní noviny, Jičín 1997, s. 2.

¹⁷⁴ Během roku 1885 byla rekonstruována například kotelna a přistavěn nový tovární komín. Další technické úpravy pak provedla v roce 1903 firma Märky, Bromovský a Schulz, která dodala do cukrovaru modernější vybavení. In Daniel FRONĚK, *Společná továrna na cukr*, 2009, dostupné online (<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000044>) [citováno k 29. 1. 2021].

Hořejš ve svém odborném článku uvádí, že na strojním vybavení pro cukrovar měly velký podíl během posledních desetiletí 19. století i tyto firmy: Brand & Lhuillier, karlínská strojárna Havelka & Mész, karlínská strojárna Huber & Alter, strojárna Breitfeld, Daněk a spol. a První českomoravská továrna na stroje. In Miloš HOŘEJŠ, „*Šlechtický versus rolnický*.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Stříteský, Praha 2011, s. 517.

spojnice mezi Nymburkem a Jičínem, která protínala Kopidlnu a která byla prostřednictvím trati z Kopidlna do Bakova nad Jizerou napojena i na cukrovary v Dětenicích či Libáni. Vystavěny byly akciovou společností **České obchodní dráhy** (Böhmische Commercial Bahn), v jejíž správní radě od roku 1885 zasedal již tradičně Hugo Maxmilián princ Thurn Taxis (vlastník známého cukrovaru v Dobrovici) společně s hrabětem Theobaldem Czerninem (vlastník velkostatku Dymokury) a knížetem Othéniem Lichnovským-Werdenebergem (vlastník velkostatku Dětenice).¹⁷⁵

V roce 1906, konkrétně 30. dubna, zemřel ve Vídni Ervín Schlik. Čtrnáctideník **Český svět**, který byl jedním z těch, který o Schlikově smrti informoval, napsal pro své čtenáře velmi poutavě: „*Hrabě Schlik byl z nemnoha českých šlechticů, který ač sám ne docela správně česky mluvil, za Čecha se prohlašoval, říká, že v kraji ryze českém jeho majetek se nachází a český proň pracuje lid. Také správa na jeho statcích je veskrze česká. Jeho blahově k úřednictvu a služebnictvu jest v našem kraji téměř příslovečná, vždyť na příklad jen, všichni studující synkové úředníků hraběcích mají peněžité podpory.*“¹⁷⁶

Cukrovar v Kopidlně po smrti Ervína Schlika přešel do rukou jeho manželky hraběnky **Marie Terezie Schlikové**¹⁷⁷ a dědicem alodiálního majetku¹⁷⁸ se stal jeho bratr **František Schlik**. Fideikomisní panství (velkostatek Kopidlnu a Staré Hrady) zdědil po dlouhém sporu v roce 1912 hrabě **Mikuláš Ungand z Weissenwolffu**.¹⁷⁹

Prvního července 1916 byla vytvořena veřejná obchodní společnost **Cukrovar Ervína Schlika v Kopidlně**. V čele společnosti stál kníže **Alexandr Thurn Taxis ml.** (synovec Marie Terezie Schlikové), již zmíněný hrabě František Schlik a také hrabě Mikuláš Ungand z Weissenwolffu. V takovéto sestavě pak společnost fungovala až do roku 1917, kdy ale 29. září t.r. hrabě Mikuláš po nešťastné operaci tlustého střeva zemřel. Protože po sobě nezanechal

¹⁷⁵ In Miloš HOŘEJŠ, „*Šlechtický versus rolnický.*“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, ed. Hynek Stráteský, Praha 2011, s. 521.

¹⁷⁶ Blíže *K úmrtí hraběte Ervína Schlika* in *Český svět*, Praha, roč. II., 1905–1906, č. 2, s. 349.

¹⁷⁷ Marie Terezie Schliková rozená Marie Terezie (Gegina) Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst (1860-1916) se za hraběte Ervína Schlika provdala až ve svých jednatřiceti letech. I sám Ervín Schlik se oženil ve „vysokém“ věku třicetidevíti let. Sňatek se konal ve Vídni 28. října 1891 a na schůzích obecního zastupitelstva v Kopidlně pak následně byly projednávány rozsáhlé přípravy na příjezd novomanželského páru na zámek v následujícím roce. Podrobný popis slavnosti, která se měla konat 3. července 1892 se dochoval v SOKA Jičín a nese název „Program ku slavnostnímu uvítání vysokorodého pána Ervína hraběte Šlika a jeho výsoceurozené choti při jejich příjezdu do Kopidlna v neděli dne 3. července 1892“. Blíže o této slavnosti pojednává Zdenka GLÁSEROVÁ LEBEDOVÁ, *Jak Kopidlenští vítali hraběcí novomanžele v roce 1892*, Kl., č. 2, 2017, s. 32–33. Program slavnostního uvítání obrazová příloha obr. č. 18.

¹⁷⁸ Alodiální majetek zahrnoval statky Veliš-Vokšice, Jičíněves, Bílsko, Bartošov, Drštěkryje, dům v Praze a Vídni. Dále pak Marie Terezie Schliková uzavřela později s Františkem Schlikem kupní smlouvu o dalších nemovitostech, které měla ve vlastnictví a které odprodala Františkovi. Blíže SOKA HK, f. CESK, *Prodej realit hraběnky Schlikové panu Františku hraběti Schlikovi*, inv. č. 9 I/9, kart. 1.

¹⁷⁹ SOKA HK, f. CESK, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 4.

přímé mužské potomky, bylo svěrenecké panství uvolněno a majitelkou se stala jeho sestra Jindřiška, která byla provdaná do rodiny Thurn Taxisů, konkrétně za prince Huga Thurn Taxise, který padl během 1. světové války. Zároveň se stala i společnicí ve společnosti cukrovaru v Kopidlně. Po smrti Františka Schlika 30. ledna 1925¹⁸⁰ se stal jeho univerzálním dědicem, a tedy i spolumajitelem cukrovaru, syn Jindřich Schlik.¹⁸¹

3. 1. 4 Cukrovar a jeho fungování v období první světové války

Válka přinesla mnoho útrap a negativně zasáhla do úsilí o zachování hladkého chodu cukrovarnických kampaní, pro něž bylo zapotřebí především lidské síly a dostatečného přísunu surovin a materiálů. Často zapracovaní úředníci a dělníci byli ve většině případů odvedeni do armády, a cukrovar tak musel pracovat s nekvalifikovanými pracovníky, které bylo potřeba řádně zaučit. Nedostatek pracovních sil se snažil stát nahradit výpomocí válečných zajatců.¹⁸² O rozdělení zajatců mezi konkrétní podniky rozhodoval starosta obce a vždy musel o svém rozhodnutí informovat okresní hejtmanství, v případě Kopidlna okresní hejtmanství v Jičíně, které následně informovalo vojenskou správu, která přidělení definitivně odsouhlasila.¹⁸³

Existuje dokument datovaný k 5. říjnu 1915, který je adresován správě cukrovaru z okresního hejtmanství v Jičíně a je v něm uvedeno: „*Správou tamního cukrovaru zadané dodání 60 váleč. zajatců na dobu cukerní kampaně bylo vojenskou správou povoleno a zajatci přijedou do cukrovaru okrouhle v neděli dne 10. října t.r., do kteréžto doby nutno připravit místnosti pro jejich ubytování přesně dle pokynů zástupce zd. úřadu ústně sdělených a zaříditi potřebné stran jejich stravování. Před jich příchodem buďtež ostatní dělníci a strážcové zajatců ústně poučeni, že se zajatci nesmí se nikterak stýkati, je oslovovati nebo jim nějaké služby prokazovati (sprostředkovati doručení dopisů apod.) V témž smyslu budiž v továrně vyvěšeno na nápadných místech několik vyhlášek. Asi ve 14 dnech vykoná zd. úřad nařízenou inspekci pokud se ubytování a používání zajatců týče.*“¹⁸⁴ Všichni pracující zajatci byli v Kopidlně podrobováni i povinným zdravotním prohlídkám. Z dochovaného lékařského deníku, který si vedl o absolvovaných prohlídkách místní doktor Vyčítal, je patrné, že zajatce evidoval pod čísly a až na pár výjimek byl jejich zdravotní stav konstantně v pořádku.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Oznámení o úmrtí Františka Schlika In *Národní listy*, Praha, 1925, č. 33, s. 4. Obrazová příloha obr. č. 17.

¹⁸¹ SOkA HK, f. CESK, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 4.

¹⁸² Dle výnosu c. a k. ministerstva války ze dne 9. srpna 1915, odd. 10, č. 47.363.

¹⁸³ Blíže SOaK Jičín, f. Archiv města Kopidlna (1514–1945) (dále AmK), *Příděl zajatců na práci*, inv. č. 408, č. kart. 32.

¹⁸⁴ *Tamtéž*.

¹⁸⁵ Blíže SOaK Jičín, f. AmK, *Knížka o lékařském (zdravotním) pozorování váleč. zajatců v Kopidlně* In: *Příděl zajatců na práci*, inv. č. 408, č. kart. 32.

3. 1. 5 Cukrovar v éře první republiky

V důsledku pozemkové reformy docházelo u velkostatkářských cukrovarů povětšinou k „porolničování“ a do roku 1925 bylo z celkového počtu 30 velkostatkářských cukrovarů v Čechách tímto způsobem akcionováno 7 závodů, 9 přešlo pod vliv neagrárních bankovních koncernů, 4 byly zrušeny, 3 císařské cukrovary převzal stát a 7 cukrovarů zůstalo v rukou původních majitelů, což byl i případ cukrovaru v Kopidlně.¹⁸⁶ O tom, zda kopidlinský cukrovar bude porolničen se často spekulovalo i v dobovém tisku, kde byly publikovány často bludy o tom, že se tak stane. Například v **Národních listech** bylo roku 1923 otisknuto na obranu cukrovaru toto: „*Cukrovar v Kopidlně nebude porolničen. Z krajských listů převzali jsme zprávu o chystané akci řepařské skupiny posl. Bradáče, směřující k porolničení cukrovaru v Kopidlně, za účasti rolnického akciového cukrovaru v Rožďalovicích, jehož je p. Bradáč předsedou. Cukrovar v Kopidlně zasílá nám nyní toto prohlášení, jež zcela loyálně uveřejňujeme, konstatující zároveň, že za pouhé registrování zpráv venkovských listů nemůžeme sami přejímati zodpovědnost: „V čís. 279 váženého listu Vašeho uveřejněna byla zpráva, že cukrovar v Rožďalovicích zabývá se plánem na porolničení našeho závodu a že podnět k tomu vychází z kruhů blízkých agrár. poslanci Bradáčovi. Tato zpráva je šířena ve veřejnosti s určitou tendencí a je způsobilou závod náš těžce poškodit. Prosíme proto, abyste konstatovali v nejbližším čísle Vašeho listu, že zpráva ta je úplně vymyšlena, že se o porolničení cukrovarů v Kopidlně ve spojitosti s cukrovarem v Rožďalovicích nikdy nejednalo a nejedná a dokonce již ne z podnětu kruhů blízkých poslanci Bradáčovi.“*¹⁸⁷ Cukrovar v Kopidlně nejen dopálilo to, že by jejich cukrovar měl být porolničen, ale že by se o to přičinil právě cukrovar v Rožďalovicích, kterého po léta vnímal jako silného konkurenta.

Začátkem dvacátých let byly v cukrovaru v Kopidlně provedeny další nezbytné rekonstrukce a výstavby, aby si zajistil vysokou prosperitu. Kronikář Severa zmiňuje v pamětní knize, že v roce 1922 byla provedena rekonstrukce řepné stanice, varní síně a postavena byla i průmyslová dráha. Dále byly v okolních obcích zřizovány na místních nádražích dlážděná nákladíště na 2-3 kolejích a stavěny obecní váhy.¹⁸⁸ Důležitým rozhodnutím, které cukrovar v první polovině dvacátých let učinil, byla výstavba úzkokolejné dráhy z cukrovaru do Slavhostic. Cesta k budování této dráhy nebyla jednoduchá, předcházela jí jednání s rolníky jednotlivých obcí o výkupu pozemků. Nakonec celková délka dráhy činila patnáct kilometrů a

¹⁸⁶ Miloš HOŘEJŠ, „Šlechtický versus rolnický.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, ed. Hynek Stříteský, Praha 2011, s. 535.

¹⁸⁷ *Národní listy*, Praha, 1923, č. 281, s. 6.

¹⁸⁸ SOaK Jičín, f. AmK, *Pamětní kniha města Kopidlno 1921–1947*, s. 70.

vystavěna byla dle návrhu **Ing. Václava Šťastného** z Jičína. Výrazně se tak posunula kupředu řepařská infrastruktura a k jejímu rozšíření přispělo také postavení nové silnice, kdy byla zkrácena vzdálenost některých dodavatelských obcí do cukrovaru. S tím souvisí dále i skupování okolních pozemků pro rozšíření továrního dvora a výstavba dvou nových řepných splavů¹⁸⁹ a nového obytného domu pro úředníky.¹⁹⁰

V kampani 1925-26, která trvala celkem 55 dní, bylo zpracováno největší množství řepy za uplynulých dvacet let, a to necelých 517 559 q! Bohužel během následující let, které vyvrcholily krizí v roce 1929, zpracovávané množství cukrové řepy postupně klesalo. V roce 1929 byla svolána do Paříže mezinárodní konference evropských států s vyvinutým cukrovarnickým průmyslem a na tuto konferenci byl vyslán i centrální ředitel cukrovaru v Kopidlně **František Bauer**. Na konferenci bylo mj. rozhodnuto o plném omezení osevu, které mělo za následek ještě větší ponížení budoucího množství zpracovávané cukrové řepy.¹⁹¹

V roce 1934 dochází k odstoupení jednoho z majitelů z obchodní společnosti Cukrovaru Ervína Schlika v Kopidlně – Alexandra Thurna Taxise ml., který do zmiňovaného roku obstarával hlavní dozor nad provozem a obchodní činností. Výhradními majiteli tak zůstali pouze Jindřich Schlik a Jindřiška von Thurn Taxis.¹⁹²

3. 1. 6 Nástup okupace a druhá světová válka

Kampaň, která proběhla v období 1938-1939, byla velmi rušná. Byla pozdržena nařízenou všeobecnou mobilizací a nikdo tehdy netušil, zda cukrovar vůbec řepu zpracuje či nikoliv. Pravidelně většina předchozích kampaní začínala 12. říjnem a tato byla zahájena až 20. října.¹⁹³

Hořejš ve svém odborném článku uvádí: „*V případě cukrovaru v Kopidlně mělo nepříznivý vliv na chod podniku již připojení českého pohraničí v říjnu 1938. V důsledku anexe bylo pro domácí spotřebu dodáno méně surového cukru než v předchozích kampaních. V kampani 1937/38 obnášel domácí kontingent 27 186 q surového cukru, o rok později poklesl na 20 245 q. Následující kampaně se již odehrály pod nacistickou okupací, která tvrdě postihla*

¹⁸⁹ Řepné splavy fungovaly a dodnes fungují jako místa, kam se dopravila cukrovka dovezená přímo z pole a odkud byla cukrovka následně „splavována“ proudem vody a tím tak byla zároveň předčišťována od hrubých nečistot. Řepný splav ústl do tzv. kynet, ze kterých proudem vody díky čerpadlům byla cukrovka dopravována k samotné práci lince, kde čištění řepy probíhalo již důkladněji.

¹⁹⁰ SOkA HK, f. CESK, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 5.

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 5–6.

¹⁹² Miloš HOŘEJŠ, „*Šlechtický versus rolnický*.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Strítěský, Praha 2011, s. 537.

¹⁹³ SOaK Jičín, f. AmK, *Pamětní kniha města Kopidlna 1921–1947*, s. 314.

mnohé zaměstnance cukrovaru¹⁹⁴. Průběh jednotlivých kampaní byl značně komplikován. Nařízení zatemnění ztěžovalo práci při posunu vagonů, v cukrovaru pracovalo množství nezpracovaných dělníků a výkonnost klesla. Poslední válečná kampaň byla zase přerušována leteckým nebezpečím, pracovalo se pomalu, v továrně při nouzovém osvětlení.“¹⁹⁵

Závodní rada cukrovaru po osvobození Československa obdržela od ministerstva výživy výzvu, kdy rada měla dodatečně vypracovat dodatek k návrhu, který podala 13. července 1945 pro zavedení národní správy. Zejména mělo být doloženo osvědčení o národnosti Jindřicha Schlika a Jindřišky von Thurn Taxis s udáním jejich nynějšího pobytu, resp. osudu po revoluci. Také měl být objasněn poměr **Františka Schlika ml.**¹⁹⁶ ke spolujednatelům firmy. A v neposlední řadě měla být objasněna hospodářská a správní souvislost cukrovaru s dalším majetkem spoluvlastníků.¹⁹⁷

Závodní rada samozřejmě podala vysvětlení a jelikož jeden ze společníků veřejné obchodní společnosti byla Jindřiška Thurn von Taxis, která se hlásila k německé národnosti, byla uvalena na její podíl, respektive tak i přímo na cukrovar, místním a okresním národním výborem národní správa. Druhý společník, Jindřich Schlik, byl národnosti české. Jeho osvědčení závodní rada pro ministerstvo přiložila, a stejně tak osvědčení jeho syna Františka Schlika ml., které ministerstvo taktéž požadovalo.¹⁹⁸

Na podzim roku 1945 tak byla do čela cukrovaru postavena tříčlenná národní správa v čele s **Ing. Josefem Novákem, Františkem Schlikem a Františkem Klackem.**¹⁹⁹

¹⁹⁴ Podrobněji v kapitole 4.6 *Politická situace a její dopad na dělnictvo*, s. 91-95.

¹⁹⁵ Miloš HOŘEJŠ, „Šlechtický versus rolnický.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Štráiteský, Praha 2011, s. 544.

¹⁹⁶ František Schlik ml. byl synem Jindřicha Schlika a stejně jako jeho otec se hlásil k české národnosti. Už v září roku 1939 to společně utvrdili podpisem tzv. Prohlášení české a moravské šlechty, ve kterém se veřejně přihlásili k českému národu. Vedle Františka ml. tento dokument podepsali také jeho tři bratři – Jindřich, Zikmund a Ondřej.

¹⁹⁷ Blíže SOkA HK, f. CESK, *Jednání o zavedení národní správy a předání správy do rukou ředitele n. p.*, inv. č. 26 I/26, kart. 1.

¹⁹⁸ *Tamtéž*.

¹⁹⁹ SOkA HK, f. CESK, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988, s. 7.

3. 2 Cukrovar České Meziříčí

Obec České Meziříčí²⁰⁰ leží v okrese Rychnov nad Kněžnou v Královéhradeckém kraji. Tradice pěstování cukrové řepy byla v této oblasti založena již ve 30. letech 19. století, kdy byl zřízen na Colloredo-Mansfeldském panství cukrovar v Ledcích (1835-1836) a později i cukrovar v Opočně-Podzámčí (1856-1857).²⁰¹

3. 2. 1 Založení a výstavba cukrovaru

Po vzoru velkostatku v Opočně začali cukrovku pěstovat i drobní rolníci, kteří cukrovku místo do panských cukrovarů dováželi do nedaleké Jaroměře, kde se z ní vyráběla cikorka.²⁰² Následkem hospodářské konjunktury v 60.-70. letech 19. století se mezi rolníky zrodil nápad založit vlastní rolnický cukrovar v Meziříčí. V dobovém tisku, konkrétně v časopisu *Posel z Prahy*²⁰³, byla otisknuta jedna z mnohých výzev typu „*Pozvání k valné hromadě zařízeního akciového rolnického cukrovaru v Meziříčí*“, kde byl inzerován program připravované ustanovující schůze, která měla o založení cukrovaru jednat.²⁰⁴ Po mnohých rolnických schůzích byla nakonec na jaře v roce 1871 založena akciová společnost „**Společný rolnický cukrovar v Meziříčí**“. Bylo vydáno 3 000 akcií, kdy jedna akcie nesla hodnotu 100 zlatých. Akcie si zakoupili vedle rolníků i drobní chalupníci. O počátcích akciové společnosti se dochovalo i vyprávění pozdějšího starosty obce Meziříčí Jana Rohleny: „*Mezi prvními rozšiřovateli této myšlenky vynikal uvědomělý rolník Josef Fuks ze sousední obce Mokrého. Dne 5. února 1871 byla do Meziříčí svolána valná schůze, při níž určilo se i místo pro stavbu cukrovaru a sice na pozemku Jana Hofmana, hostinského čp. 92 a hned smlouveno bylo od něho 30 korců pozemků po 575 zl za korec. Ač bylo účastenství na této schůzi velmi hojné, sepsáno*

²⁰⁰ Název České Meziříčí se nachází v dobových pramenech až po říjnu roku 1934. Do té doby nesla obec název pouze Meziříčí. Hlavním důvodem, který vedl ke změně názvu, byly potulující se poštovní zásilky po celém území státu, které putovaly místo do Meziříčí například do Valašského Meziříčí, Velkého Meziříčí aj. Blíže Státní okresní archiv v Rychnově nad Kněžnou (dále SOKA RnK), fond Archiv obce České Meziříčí (1784–1945)(dále f. AoČM), Karel DVORÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, str. 258.

²⁰¹ Cukrovar v Ledcích nechal vystavět na Opočensku kníže Rudolf Colloredo-Mannsfeld (1722–1843). Na rozdíl od cukrovaru v Dobrovici nepovolal k výstavbě Karla Weinricha, ale jiného odborníka, který měl taktéž, stejně jako Weinrich, v zakládání cukrovaru praxi. Byl jím Friedrich Kodweiss. Pěstování cukrovky se na Opočensku velmi rozšířilo, a proto nechává kníže Josef Franz Colloredo-Mannsfeld (1813–1895) roku 1856 (někdy uváděn rok 1857) na podnět správce panství Durchlaughta zřídit cukrovar i v Podzámčí. Blíže Miloš HOŘEJŠ, „*Šlechtický versus rolnický*.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Střítecký, Praha 2011, s. 511–513.

²⁰² Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostecko a Královéhradecku)*, Dobruška 1996, s. 28.

²⁰³ Časopis *Posel z Prahy* byl český časopis vydávaný v letech 1857–1883 nakladatelem Františkem Šimáčkem. Zaměření časopisu bylo velmi široké, od osvěty, politiky, hospodářství až ke kulturním otázkám.

²⁰⁴ *Posel z Prahy*, Praha, 1871, č. 55, s. 6. Obrazová příloha obr. č. 25.

na akcie pouze 36.000 zlatých. Druhá schůze se konala dne 12. března a při té bylo upisování tak hojné, že se mohlo ihned započít s přípravnými pracemi. Ze vzdálenějších obcí dostavili se do této schůze Pycha, ředitel továrny z Tupadel, Vyskočil, výmluvný rolník z Úřetic u Chrudimě, Hanuš, účetní Hospodářské úvěrné banky z Lysé, F. Wiesner, továrník z Chrudimi aj. Řeči, na této schůzi pronesené měly uchvacující účinek a upsáno ihned 50.000 zl. Do zařizujícího výboru zvolení: předsedou J. Fuks z Mokrého. JUDr. V. Chudrabu, advokát v Opočně za místopředsedu. Ve Správní radě zasedali: Jiří Pavlík, rolník z Čánky, Jar. Hofman a Jan Hrnčíř z Meziříčí, Václav Mervart a Václav Šolc z Pohoří. Zároveň usneseno, že se má již 15. března slavnostním způsobem svázeti kámen na stavbu. Tento den byl pro celé okolí slavnostním dnem, takřka svátkem. Již časně přijížděly povozy chvojím ověnění do Opočna, odkud kámen měl býti vožen. Z Pohoří přijelo rolnické banderium, mající v čele členy správní rady V. Mervarta a V. Šolce. Poslední nesl bílo-červený prapor s vyšitým zlatým nápisem: „Společný rolnický cukrovar v Meziříčí“. Pro kámen přijelo přes 70 povozů a nakládání trvalo 11 hodin. V čele jelo uvedené banderium, za ním předseda, místopředseda a někteří členové zařizujícího výboru, pak následovaly dva čtyřspřežní povozy z Bohuslavic a nekonečná řada dvouspřežních, okrášlených a kamenem naložených povozů. Toho času leželi v Opočně polní dělostřelci, kteří právě ten den měli u Čánky jakési cvičení. Právě když povozy z Opočna vyjely, ozvaly se rány z děl. Když dorazil průvod na hranice obce, vyšel mu v ústrety nescíselný zástup lidí a Jan Hrnčíř uvítal účastníky vzletnou řečí. Vůdce banderia V. Mervart na tuto řeč odpověděl a průvod za zvuků hudby šel na staveniště, zde promluvil ke shromáždění. V. Šolc – praporečník a skončil svou řeč heslem: „Milujme se, spolčujme se a nedejme se!“ Nato byl přivezený kámen s vozů složen a vozkové vyčastování pivem.²⁰⁵

Firma Breitfeld & Evans vytvořila návrh a také provedla první vybavení cukrovaru.²⁰⁶ Samotná výstavba pak byla svěřena panu Ing. Huškovi a staviteli Josefu Blechovi. Osmého prosince 1871 byl cukrovar slavnostně vysvěcen děkanem Pecháčkem, který pronesl i slavnostní řeč, kde užil zajímavé přirovnání, že stejně jako nosí pyl včely do svého úlu pro výrobu medu, tak stejně by měli i místní akcionáři a rolníci dovážet řepu do tohoto rolnického meziříčského cukrovaru. První kampaň tak zahájil cukrovar 10. prosince a trvala až do 15. února 1872.²⁰⁷

²⁰⁵ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 55–57.

²⁰⁶ Lukáš BERAN, *Cukrovar Oskara Bondyho*, 2012, dostupné online (<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000030>) [citováno k 10. 1. 2021].

²⁰⁷ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 55–57.

V roce 1873 bylo na valné hromadě usneseno, že z důvodu nedostatečného kapitálu na bezproblémový provoz je nutností podíly akcionářů o jednu třetinu povýšit. Každý akcionář tak musel na dvě akcie přibrat ještě jednu. Většina cukrovarů založených v tomto období samozřejmě vykazovala v prvních letech spíše finanční ztráty a bylo na vedení cukrovaru, jak samotný provoz uchopí a ze svého podniku tak vytvoří podnik výdělečný. Záleželo to na mnoha okolnostech, ale jedním z důležitých předpokladů, který zajistil budoucí prosperitu bylo řádné vedení účetnictví a to v případě meziříčského cukrovaru výrazně pokulhávalo. V roce 1875 po prozkoumání účetních knih na valné hromadě revizorem p. V. Rathouským byly nalezeny významné nesrovnalosti, které ale přítomný účetní Václav Jarkovský²⁰⁸ prohlásil za pouhá nedorozumění. Proto bylo jejich projednávání odročeno na bližší přezkoumání na příští schůzi. Později tak účetní Jarkovský získal „důkazy“ pro vyvrácení nesrovnalostí a prezentoval, že je v účetních knihách vše naprosto v pořádku a není důvod ke znepokojení či snad panice. Nic netušící akcionáři věřili slovu hlavního účetního a v účtech více nepátrali. Proč také, když bylo „vše objasněno a vyvráceno“.²⁰⁹

3. 2. 2 Rozšíření cukrovaru a příčiny úpadku

Pro efektivní provoz cukrovaru se od roku 1877 cukrovar podílel na výstavbách filiálních vah na nádražích Bohuslavice, Bolehošť, Nové Město nad Metují a v obcích Mokrý, Jesenice, Slavětín, Starý Ples, Výrava, Trnov aj. Řepa se z nádražních a obecních vah dovážela nejprve na opočenská nádraží, odkud putovala povozy přímo do cukrovaru. Řepařská vlečka, která by dovezla řepu přímo z opočenského nádraží, byla vystavěna až v roce 1880 nákladem 90 000 zlatých. Dále nechal cukrovar v roce 1878 vystavět jednopatrový dům pro úředníky²¹⁰ a v roce 1879 byly přikoupeny další pozemky, které byly určeny na plánované rozšíření závodu. Na všechny tyto akce získala správa cukrovaru hypoteční úvěr z Pozemkové úvěrní banky v Praze (Bodenkreditky).²¹¹

²⁰⁸ Václav Jarkovský byl velmi cílevědomý muž, který se přičinil, že cukrovar už po svém založení byl odsouzený k úpadku. Před samotnou výstavbou cukrovaru to byl on, kdo se zasloužil o to, aby Josef Fuks z Mokrého nepokračoval ve funkci předsedy cukrovarnického představenstva, kterou po rozhodnutí o výstavbě vykonával prozatímně. Fukse Jarkovský před konáním nových voleb do představenstva pomluvil a následkem toho se předsedou stal Jiří Pavlík, rolník z Čánky, které byl ale pouze dosaženou loutkou, která naslouchala Jarkovskému. SOKA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 60–61.

²⁰⁹ Podrobnosti viz *Tamtéž*, s. 57–59. O tomto pobouření, které vyvolal revizor Rathouský, je možné si přečíst i krátký článek viz *Posel z Prahy*, Praha, 1875, č. 78, s. 6. Obrazová příloha obr. č. 26.

²¹⁰ Blíže inzerát, který cukrovar nechal otisknout v *Poslu z Prahy* z důvodu nalezení vhodných řemeslníků pro výstavbu úřednického domu. *Posel z Prahy*, Praha, 1878, č. 66, s. 4. Obrazová příloha obr. č. 27.

²¹¹ SOKA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 61.

Jedním hlavních důvodů, který zapříčinil pád meziříčského cukrovaru, byl právě zmíněný hypoteční úvěr. Sama Bondenkreditka se ocitla ve finanční tísní a všem průmyslovým závodům na počátku roku 1884 vypověděla úvěr. Dalším významným důvodem byl také počátek první velké světové cukerní krize z nadvýroby v roce 1884 a třetí pomyslný hřebíček do rakve zatloukl již zmíněný Jarkovský.²¹² Ke všem uvedeným okolnostem se v této době také přidružilo heslo správní rady „*trhnout ještě pokud se dá*“. K vyvrcholení problémů došlo 20. prosince 1884, kdy byly zastaveny platy a byl ohlášen konkurs. Slovy pamětníka mokerského kováře Kvasničky v jeho rodinné kronice: „*Továrna padla, konkurs vyhlášen v r. 1884 ku konci prosince a počítáno bylo dluhů 1, 500.000 (?) k čemuž ještě mnoho rolníků nedostalo za řepu. Hezká to památka! Když výbor a správní výbor měla mnoho zaplatit – neplatili nic, provedli to konkursem a živnosti si znova koupily ženy.*“²¹³

V Národních listech 17. března roku 1885 vyšel inzerát, který nechal publikovat Dr. Jan Javůrek správce konkursní podstaty. Inzerát hlásal: „*Prodej po případě pronájem cukrovaru. Z usnešení výboru věřitelstva konk. podstaty spol. roln. cukrovaru v Meziříčí prodává po případě pronajme se, vyhrazujíc si schválení soudní, cukrovar v Meziříčí. Cukrovar ten leží v krajině bohaté řepou, má hojnost vody, jest spojen vlečnou dráhou se stanicí opočenskou státní dráhy, má dvě baterie a jest vůbec znamenitě zařízen. Pronájem stal by se na dobu 1 roku, počínaje 1. červencem 1885 a lze podmínky nájmu nahlédnouti u podepsaného správce konk. podstaty aneb u České společnosti pro úvěr hypoteční v Praze. Nabídky zaslány buďtež na podepsaného správce do Hradce Králové nejdéle do 6. dubna t. r. V Hradci Králové 14. března 1885.*“²¹⁴ Cukrovar se pronajmout nepodařilo, a proto byla okresním soudem v Opočně povolena exekuční dražba a soud k tomu účelu vymezil tři stání – 21. listopadu a 21. prosince 1885 a třetí 21. ledna 1886. Závod byl odhadcem odhadnut na 565 536 zlatých a 26 krejcarů, kdy byly pro vydražení podniku požadována záloha „pouhých“ 57 000 zlatých. Bylo i usneseno, že pokud se ani po třetím stání nepodaří cukrovar prodat, je možné jít s cenou cukrovaru dolů.²¹⁵

²¹² Václav Jarkovský po vyvrácení nesrovnalostí v účetních knihách v roce 1875 se stal v meziříčském cukrovaru správcem. A i když v cukrovarch byli vždy zvoleni předsedové tzn. ředitelé správní radou (1871–72 Pešek, 1873–74 Říha, 1875–92 Ubl. a 1882–84 Smola (do ohlášení konkursu)) měl veškerou moc v rukách právě on. Prý byl natolik okouzující osobností, že dokázal přesvědčit správní radu a akcionáře prakticky o čemkoliv. Za svého působení v cukrovaru v meziříčské Staré hospodě (čp. 92) vždy skoro každý týden nechával na svou útratu pořádat vesnické zábavy a tancovačky. V samotné hospodě byl denním hostem. Jeho syn, který vedl stejně „kulturně bohatý život“ jako jeho otec, si vysloužil od místních přezdívku „správník“. Oba žili nedaleko ve dvoře Zbytky, který si nechal Jarkovský za své správcovské kariéry postavit. Poté, když došlo ke zhroucení cukrovaru emigroval do Ameriky a Zbytky koupil František Němeček. SOKA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 62–63.

²¹³ *Tamtéž*, s. 63.

²¹⁴ *Národní listy*. Praha, 1885, č. 75, s. 4. Obrazová příloha obr. č. 28.

²¹⁵ *Hospodář*. Praha, ročník XV., 1885, č. 44, s. 349.

V únoru roku 1886 tak cukrovar v konkurzu zakoupila vídeňská firma **Nathana Hellmannna** za pouhých 176 000 zlatých. Majetek byl v rukách spřízněných rodin Hellmann a Bondy až do roku 1910. Následně pak smlouvou z 30. prosince 1910 přešel cukrovar do výhradního majetku **Oskara Bondyho**, čímž byla rozpuštěna doposavad fungující otevřená obchodní společnost.²¹⁶

3. 2. 3 Cukrovar na počátku 20. století

Nový majitel do cukrovaru přinesl i nový kapitál, a proto byl v roce 1904 cukrovar rozšířen. V roce 1908 bylo postaveno nové skladiště u Mlýnského potoka, které bylo s hlavní tovární budovou spojeno visutým mostem. Výrobně cukrovar vzkvétal až do osudové noci z 29. na 30. března 1915. Po jedné hodině v noci došlo v důsledku špatného elektrického vedení k rozsáhlému požáru. Oheň započal v sušárně homolí a přeskočil na celou hlavní budovu. Hašení se zúčastnilo několik hasičských sborů, které se snažily oheň dostat pod kontrolu. V důsledku příznivého větru nebezpečí rozšíření ohně na domy v obci nehrozilo, ale i tak byli lidé připraveni na doškových střeších svých domů v případě změny počasí zasáhnout. Druhý den při sčítání škod bylo konstatováno, že zachváceny byly skladiště, hlavní budova, některá obytná stavení i s hospodářskými budovami. Škoda činila dle odhadu 3 000 000 korun a na pojistném obdržela firma 2 700 000 korun. Ohněm zničeno bylo asi 120 vagónů cukru, který byl složen v areálu. S odklizením zbytků a bouráním zbylých zdí se započalo brzy po požáru. Kovových součástí pak bylo částečně použito při novostavbě, ale měď byla zabavena pro válečné účely. Spousta hlíny, kusy zdí byly odvezeny za továrnu a utvořeny tak „haldy“. K této těžké práci byla využívána především práce zajatců. Nová výstavba byla provedena během jednoho roku podle návrhu vídeňského projektanta Dr. Bruna Bauera nákladem 3.500.000 korun.²¹⁷ Cukrovar byl nově vybudován pro denní zpracování 700 tun řepy, s vlastní rafinérií o denní kapacitě 150 tun bílého cukru. Nové moderní stroje pro cukrovar dodala firma Brand & Lhuillier z Brna, vnitřní ocelové konstrukce a krovy Vítkovické těžířstvo a pohonné stroje Breitfeld & Daněk.²¹⁸ V novém cukrovaru se započalo pracovat už 25. dubna 1916, kdy až do srpna cukrovar zpracovával rafinádu²¹⁹ od jiných rafinérií a vytvářel tak bílý cukr.²²⁰

²¹⁶ Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostelecku a Královehradecku)*, Dobruška 1996, s. 29–30.

²¹⁷ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925-1945*, s. 64–67.

²¹⁸ Lukáš BERAN, *Cukrovar Oskara Bondyho*, 2012, dostupné online

(<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000030>) [citováno k 10. 1. 2021].

²¹⁹ Jednalo se o finálním čištěním, které zbavovalo nečistot a nežádoucích příměsí a bylo bráno jako finální krok pro získání bílého cukru, který pak byl určen přímo pro konzumenty.

²²⁰ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925-1945*, s. 64–67.

3. 2. 3. 1 Život válečných zajatců ve stínu cukrovaru

Na podzim roku 1915 bylo přiděleno cukrovaru 200 zajatců z jihoruských pluků. Většinou to byli Tataři, ke kterým byl jako tlumočnick přidělen ruský zajatec Jindřich Müller z Varšavy, který ovládal několik jazyků. Koncem roku 1915 dostal cukrovar k dispozici ještě 120 Italů, kteří zde setrvali do konce války a pracovali zde s Tatary i Rusy i nějaký čas po převratu. V roce 1916 zde pracovalo i 40 Rumunů, kteří zde působili ale velmi krátce, jelikož byli pracovně neschopní, a byli tak odveleni. Zajatci byli ubytováni ve dvou dřevěných domech za cukrovarem u Mlýnského potoka. Jeden dům byl po válce ihned zbourán, ve druhém menším byla ještě do března 1925 ubytována jedna rodina ze vsi.²²¹

Počty zajatců byly velmi kolísavé, jelikož například v případě vážnějšího onemocnění byli dopravováni do posádkové nemocnice v Josefově a za ně pak většinou přišla náhrada. Tak se postupně do Meziříčí dostali i Rusové. Hlavně oni se zasloužili v obci o rozmožení černého trhu s cukrem. Zpočátku žebřali a spokojovali se s malou almužnou, ale když válka nekončila a válečná léta se protahovala a obyvatelé se pustili do výrazného šetření, přišel na řadu černý trh. Cukr se kradl ve velkém i malém a na vině nebyli pouze zajatci, i když ti se na tom podíleli z velké části. Dvořák ve své pamětní knize píše o sousedovi B., který vypravoval, „že u nich zatloukl ve tři hodiny ráno Rus, obtěžkaný asi 10 kg kostek a velmi děkoval, když za ně dostal bochník chleba a nožičku uzeného.“²²² Další platidlo, které se dalo v případě takového obchodu občany Meziříčí použít, byl tabák. Peníze se používaly zřídka, „obchodníci“ neměli stanoveny pevné ceny. K obchodům nedocházelo ale jen podomně, ale vypravuje se, že u potoka, u splavu „na haldách“, se konaly neoficiální trhy, kde nechyběla ani decimálka. Později, když se dozor zostřil a „obchodovat“ takto s cukrem už nebylo možné, ruští zajatci trpěli větším hladem než místní obyvatelstvo. Chodili žebrotou nejen po Meziříčí, ale i po dalších vesnicích.²²³

Zajatci italské národnosti vystupovali dle kronikáře Dvořáka sebevědoměji a byli přidělováni i k lepší práci. Žilo jsem jim v obci snáze, protože dostávali z domova četné zásilky jak peněz, tak i potravin. Část jich chodila i každou neděli do kostela a byli celkově na jiné úrovni, než tomu bylo u Rusů.²²⁴

Díky vydání výnosu o repatriaci ministerstvem obrany na podzim roku 1919 bylo umožněno všem ruským zajatcům na náklady Československé republiky odcestovat domů do

²²¹ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925-1945*, s. 85–86.

²²² *Tamtéž*, s. 87–88.

²²³ *Tamtéž*, s. 89.

²²⁴ *Tamtéž*, s. 90.

konce téhož roku. Pokud Rusové chtěli této příležitosti využít měli za povinnost hlásit se u správy zajateckého tábora v Josefově. Kdo tak neučinil do konce roku, byl brán jako člověk, který by se rád usadil natrvalo v nově vzniklé republice a zanikl mu tak pozdější nárok na dopravu do vlasti na náklad ministerstva obrany.²²⁵ O odchodu všech zajatců z Meziříčí se kronikář Dvořák vyjadřuje, že proběhl v klidu a ve vší počestnosti především již během podzimu a zimy 1918.²²⁶

3. 2. 4 Cukrovar v éře první republiky

Jak již bylo naznačeno, v oblasti Opočenska byl za největšího konkurenta pro cukrovar v Meziříčí cukrovar Podzámčí u Opočna. V důsledků pozemkové reformy bylo jisté, že také opočenské panství bude rozparcelováno, a proto vytvořili v Opočně narychlo akciovou společnost s názvem „**Rolnický cukrovar, zemědělské a průmyslové podniky, akc. spol. v Podzámčí u Opočna.**“(1921).²²⁷ Akcionáři této společnosti byli mj. vázání povinnými dodávkami řepy cukrovaru v Podzámčí, a to pro cukrovar v Meziříčí znamenalo úbytek dodavatelů z blízkého okolí (například v samotné obci Meziříčí bylo pro cukrovar v Podzámčí upsáno mezi místními hned na 60 akcií). Oskar Bondy tuto krizi řešil skupováním řepy z dalekého okolí, kterou přeplácel a třebaže kampaň v roce 1923 byla pro menší množství řepy velmi krátká, dokázal to, že nebyl nucen vyjednávat s většími rolníky o výkupu řepy, ale ve zvláštním plakátovém prohlášení²²⁸ ještě ostře jejich jednání kritizoval.²²⁹ Tímto ale boj mezi cukrovary neskončil. V následujícím roce, tedy roku 1924, se situace změnila a někteří místní rolníci dodávali pouze povinné množství řepy na řepnou akcií do cukrovaru v Podzámčí a své další přebytky do cukrovaru v Meziříčí, či do cukrovaru v Černožicích, který platil o 6 Kč za q

²²⁵ SOKA RnK, f. AoČM, *Ruští zajatci*, inv. č. 49, kart. 57.

²²⁶ SOKA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 91.

²²⁷ Samotné založení akciové společnosti se zdálo širší veřejnosti velmi podezřelé. Akciový kapitál společnosti byl 10 milionu korun a jedna akcie byla k dispozici po 1 000 Kč nominale. Polovina akcií byla vázána také na dodávku řepy a to 100 centů na 1 akcii (tzv. řepná akcie), druhá polovina byla akcie peněžní bez této povinnosti. Dosavadní majitelé Colloredo-Mansfeldští si vyhradili v akciové společnosti 40% akcií. Samotný cukrovar v Opačně-Podzámčí pak společnost „zakoupila“ za 6 milionů Kč. Zbylých 60% akcií se nepodařilo umístit do českých rukou, protože rolníci měli na paměti ještě tu dobu, kdy to dopadlo špatně s Meziříčím. Ředitel akciové společnosti se stal ředitel Colloredo-Mansfeldského panství Beck, který podobně jako Jarkovský v Českém Meziříčí se začal na Podzámeckém cukrovaru a celé „akciové společnosti“ přiživovat. Valná hromada cukrovaru byla svolávána velice sporadicky a o pravém stavu financí neměla potuchy. Beck hájil tuto skutečnost tím, že valná hromada by neměla dozírat na vnitřní vedení pod záminkou, aby se prý neporušilo obchodní tajemství. Blíže *Tamtéž*.

²²⁸ SOKA Hradec Králové (dále SOKA HK), Archivní fond Cukrovar a rafinerie v Českém Meziříčí (1887–1947) (dále f. CRČM), *Prohlášení Oskara Bondyho – plakát*, inv. č. 440b, č. kart. 12. Obratová příloha *obr. č. 29*.

²²⁹ Zde je patrné, že i Oskar Bondy jako úspěšný cukrovářík ve 20. letech svým vlastním způsobem vedl „válku“ cukrováříků s řepáři, kde Bondy ve formě prohlášení na uvedeném plakátu demonstroval své čisté svědomí, které měl i vůči samotné Ústřední jednotě řepářů. Srov. SOKA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 187.

více. Řepaři se tak rozčlenili na několik táborů, které dodávaly zrovna tomu, ke komu měly buď nějaký závazek, či jim výkup konkrétního cukrovaru přišel prostě jednodušší a výhodnější. Z této doby pochází i veselý zpívaný popěvek: „*Letos starý --- šetří silně k stáru, ten prý řepu dodával – do třech cukrovarů. Všechny váhy přejezdil – s vážnými se hádal; tam kde nejvíc navázil – teprv řepu skládal.*“²³⁰

Meziříčský cukrovar byl také v roce 1924 znovu značně modernizován a v roce 1925 se stal členem **Svazu královéhradeckých cukrovarů**, který řešil převážně dodávky a zpracování řepy v jednotlivých cukrovarech. V tom samém roce se ale ze svazu stalo **Sdružení královéhradeckých cukrovarů** a do tohoto cukrovar v Meziříčí již odmítl vstoupit z důvodu vzájemných neshod s ostatními podniky, kdy mezi nimi chtěl zaujmout suverénní postavení. Do Sdružení vstoupil až v roce 1940 z politických důvodů.²³¹

V roce 1927 vyhověl Oskar Bondy přáním dodavatelů řepy, aby se zvýšila efektivita odbavování při příjmu cukrovky. Nákladem asi půl milionu Kč byly postaveny nové kanály za cukrovarem a byla zřízena i nová váha na vážení řízků. Také byla zakoupena pro vlastní potřebu cukrovaru nová motorová lokomotiva, která cukrovar stála 130 000 Kč.²³²

Přišel rok 1929 s počátkem velké hospodářské krize a oblast cukrovarnictví byla silně postižena a následně regulována. V oblasti cukrovaru České Meziříčí, podobně jako tomu bylo v celém státu, docházelo k omezení výsevu cukrovky. Trh s cukrem byl kontingentován a snížení osevu se projevilo i v délce trvání jednotlivých kampaní, které měly za následek propouštění dělnictva, které bylo jindy zaměstnáno i mimo kampaň.²³³

Důležitým mezníkem, který měl vliv na osud cukrovaru v Českém Meziříčí, byl 21. červen 1937, kdy se konala v Praze ustavující valná hromada nové akciové společnosti **Středočeský cukerní průmysl**. Projednán byl samotný vznik a zvolena byla správní a dozorčí rada. V následujícím roce byl zvolen do správní rady této firmy i Oskar Bondy, který v této společnosti vlastnil nemálo akcií a který byl jedním z nejdůležitějších osobností představenstva.²³⁴

²³⁰ SOKa RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 187–188.

²³¹ Do Svazu patřily cukrovary Bašnice, Černožice, Podzámčí, Hradec Králové, České Meziříčí, Předměřice nad Labem, Sadová, Smiřice a Syrovátka. Tyto všechny podniky, až na České Meziříčí v nově utvořeném Sdružení setrvaly. Blíže SOA Zámorsk, Ladislav HLOUŠEK, *Sdružení královéhradeckých cukrovarů v Hradci Králové 1875–1949, Inventář*, 1991, ev. č. 638, s. 1.

²³² SOKa RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 209–210.

²³³ *Tamtéž*, s. 285.

²³⁴ SOKa HK, f. CRČM, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1989, str. 2.

3. 2. 5 Cukrovar v době okupace a druhé světové války

Obava z uplatňování nacistických rasových zákonů přiměla i Oskara Bondyho k emigraci. V létě 1938 s manželkou Elizabethou Annou odjel nejprve do Švýcarska a později do USA.²³⁵ Cukrovar v Českém Meziříčí se snažil, ačkoliv měl svého majitele v emigraci, pokračovat dál ve výrobě. V protokolu, který byl sepsáný dne 12. června 1939 na schůzi závodního výboru cukrovaru se píše: „*Závod pracuje stále, zvláště v těchto těžkých dobách, odkázán sám na sebe, by soběstačností vyšel vstříc všem svým povinnostem, nejen ku svým řepným dodavatelům a konsumentům, ale i ke všem svým zaměstnancům. Snaží se překlenouti hlubokou propast, směřující ku zkáze a zániku, snaží se vší silou uniknouti všem útokům a nástrahám jej obkličujícím a zjednatí si dobrou vůli a bezpříkladnou snahou klidného vývoje a zdatností ku uspokojení všech se závodem pracujících a s ním úzce souvisejících. Závod je důležitou složkou potřebného výdělku několika set lidí a to nejen domácích, ale i celého širokého okolí, na jehož bytí vázán je i osud velkého procenta zaměstnanců, na závod pouze odkázaných.*“²³⁶

O tom, že ředitelství cukrovaru vycházelo vstříc i „obyčejným“ občanům vypovídá i kronikář Dvořák zápisem z roku 1939: „*Velmi vítanou pomocí při trvalém nedostatku uhlí bylo rozhodnutí ředitelství cukrovaru. Ačkoliv po kampani zbylé uhlí bylo úředně obstaveno, rozprodal rolníkům i jiným zájemcům několik vagonů hnědého uhlí za režijní cenu 20 K za 1 q.*“²³⁷

V roce 1941 byli veškerí členi židovského původu z a.s. Středočeský cukerní průmysl vyloučeni a jejich akcie (12 500 ks) určeny k prodeji. Zakoupeny byly rafinérií v Pečkách. Ve správní radě nahradili občany židovského původu Němci. Je podstatné, že právě Středočeský cukerní průmysl a.s. v Praze získal podle kupní smlouvy, datované ke dni 4. září 1941, do svého vlastnictví i cukrovar v Českém Meziříčí. Smlouva byla uzavřena s „vnuceným“ správcem Franzem Holy, který k tomu byl ustanoven výměrem Reichsprotektora ze dne 17. června 1941.

²³⁵ Oskar Bondy se narodil 17. října 1870 jako syn Philipa Bondyho a matky Pauline Hellmanové. Díky narození do podnikatelské rodiny se brzy naučil umění obchodu a průmyslu. Byl výhradním majitelem cukrovaru v Českém Meziříčí, od roku 1911 vlastnil i cukrovar ve Zdicích u Berouna. Cukrovary pod jeho vedením měly velmi pevný řád a hospodářsky vzkvétaly. Před emigrací bydlel v Praze 1, v Dlouhé č.p. 28. Dne 23. června 1941 se se svou manželkou ohlásil na československém generálním konzulátu v New Yorku jako občané Československé republiky německé národnosti, židovského náboženství, přičemž prohlašovali, že svou národnost vnímali vždy jako ryze českou. Konce druhé světové války se již Oskar Bondy nedožil, zemřel 3. prosince 1944 v New Yorku. Viz Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kosteletku a Královehradecku)*, Dobruška 1996, s. 31.

²³⁶ SOka HK, f. CRČM, *Zápisy ze schůzí závodního výboru cukrovaru 1939–1941*, inv.č. 34, kart. 2.

²³⁷ SOka RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 322.

Dále byl 8. října 1941 v opočenském regionu z rozhodnutí Reichsprotektora zastaven i provoz cukrovaru v Opočně – Podzámčí, odvěkého konkurenta meziříčského cukrovaru.²³⁸

Zrušení cukrovaru v Podzámčí vedlo k propojení řepných rajónů obou cukrovarů a bylo zjištěno, že je třeba cukrovar v Českém Meziříčí v rámci možností modernizovat. V roce 1942 došlo tedy k rozšíření železniční vlečky firmou ing. Josef Čerovský ze Smiřic za půl milionu korun. Bylo demontováno zařízení v Podzámčí a převáženo částečně do Českého Meziříčí a částečně i do jiných cukrovarů.²³⁹ Také z důvodu navýšení zpracovatelské kapacity byla v meziříčském cukrovaru přistavěna skladiště pro suroviny a cukr. Přestavbu kotelny, kterou navrhl projektant Bedřich Brát, se již během války nepodařilo uskutečnit.²⁴⁰

V posledních měsících války, v roce 1945, bylo ve správní radě meziříčského cukrovaru zastoupeno celkem pět Němců a dva Češi. Po konci války, v červnu 1945, byla na návrh závodní rady výnosem č. 390, dle dekretu prezidenta republiky, zavedena nad cukrovarem národní správa a jejími správci byli jmenováni Ing. Alois Kühnel, Jan Tintěra a František Šmída. Zanedlouho však byl ale Ing. Kühnel zadržen a vyšetřován kvůli kolaboraci. Byl nucen vzdát se funkce a dekretem ministerstvem výživy ze 6. září 1945 č. j. 116/VIII/45 byli jmenováni správci noví, a to Ing. Antonín Poppr, Miroslav Zítka a opět František Šmída.²⁴¹

²³⁸ SOkA HK, f. CRČM, Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1989, str. 2–3.

²³⁹ Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostecko a Královehradecku)*, Dobruška 1996, s. 32–34.

²⁴⁰ Kotelna byla nakonec osazena novými kotly z Královopolské strojírny až roku 1946. In Lukáš BERAN, *Cukrovar Oskara Bondyho*, 2012, dostupné online (<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000030>) [citováno k 10. 1. 2021].

²⁴¹ Josef PTÁČEK, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kostecko a Královehradecku)*, Dobruška 1996, s. 32–34.

4. CUKROVARNICKÉ DĚLNICTVO V CUKROVARECH KOPIDLNO A ČESKÉ MEZIŘÍČÍ

4.1 Kolektivní smlouvy

Pracovní podmínky byly v první polovině dvacátého století v průmyslovém odvětví povětšinou určovány každoroční dohodou v tzv. kolektivní smlouvě. Ta byla uzavírána mezi zaměstnavatelem, zaměstnavateli či případně zaměstnaneckými organizacemi a odbornými organizacemi zaměstnanců.²⁴²

Klíčová pro cukrovarnický průmysl byla kolektivní smlouva uzavřená již v únoru roku 1921. Bylo rozhodnuto o novém rozřazení cukrovarských závodů do celkem čtyř kategorií. Tyto kategorie měly určeny své vlastní specifické platové podmínky – zvláště pro zřízenectvo a zvláště pro dělnictvo.²⁴³ Na základě tohoto rozčlenění byl v kolektivní smlouvě pro lepší přehlednost otisknut seznam cukrovarů již s novým rozřazením. Na jeho základě tak cukrovar v Českém Meziříčí v roce 1921 spadl do skupiny II. a cukrovar v Kopidlně do skupiny IV.²⁴⁴

Vedle stanovení mezd a výšky platů každá kolektivní smlouva obsahovala také body o renumeracích, deputátech, dovolených, příspěvcích na pensijní pojištění, zařazení do katastru stálých zaměstnanců a další neméně důležité body.

Kolektivní smlouvy se legislativně opíraly pouze o novelu živnostenského řádu z roku 1907 a vznikem Československé republiky nedošlo k jejich zásadním pozměněním. Řada nových československých zákonů kolektivní smlouvy pouze připouštěla, počítala s nimi, ale žádným způsobem je nijak nevymezovala a neurčovala jejich podobu. Ke změně došlo až v období velké hospodářské krize, v r. 1932, kdy bylo například zákonem ukotveno, že individuální smlouvy, které byly uzavírány mezi zaměstnavateli a zaměstnancem, žádným způsobem nesměly zkracovat mzdové nároky, které vyplývaly z kolektivní smlouvy.²⁴⁵

²⁴² Mezi nejvýznamnější organizace, které hájily zájmy dělnictva a zřízenectva v tomto období, patřily Organizace zaměstnanectva cukrovarnického, Svaz vaříčů, Unie lučebních odborů, Svaz lučebních odborů, Svaz potravinářských odborů a Fabriksarbeitsverein.

²⁴³ Do skupiny I. byly zařazeny suché rafinerie bez aprovizace, smíšené závody v průmyslových střediscích a v bezprostřední blízkosti velkoměst bez aprovizace. Do skupiny II. suché rafinerie s plnou aprovizací, smíšené závody v průmyslových střediscích a v bezprostřední blízkosti velkoměst s plnou aprovizací, smíšené závody mimo průmyslová střediska, surovárny v průmyslových střediscích a v bezprostřední blízkosti velkoměst bez aprovizace. Skupina III. zahrnovala smíšené závody mimo průmyslová střediska a v bezprostřední blízkosti velkoměst s plnou aprovizací a ostatní surovárny bez aprovizace. Do poslední IV. skupiny patřily surovárny mimo průmyslová střediska s plnou aprovizací. Termín plné aprovizace v tomto případě znamenal, že byla poskytována celá předepsaná dávka mlýnských výrobků nejen pro pracující osobu, nýbrž i pro všechny členy rodiny, kteří žili ve společné domácnosti s pracujícím a kteří jinde nepracovali. Blíže *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII, 1921, č. 5, s. 1–2.

²⁴⁴ *Tamtéž*, s. 3.

²⁴⁵ Blíže Jiří POKORNÝ, *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin oborů v českých zemích*, Praha 2015, s. 55.

Pokud zaměstnanci cukrovaru požadovali, aby jejich pracovní podmínky, mzdy a jistota zaměstnání byly určovány a řízeny kolektivní smlouvou, museli být členy některé ze smluvních organizací. Smluvní organizace se každoročně scházely při jednání s cukrovarníky a na těchto schůzích hájily zájmy cukrovarnických zaměstnanců a vyjednávaly pro ně ty nejlepší pracovní podmínky. O výhodách organizovanosti v rámci kolektivních smluv vydal nejvyšší soud v Brně již v r. 1924 rozhodnutí, v němž stojí, že: „Kolektivní smlouva je soukromoprávní smlouva a zavazuje smluvní strany, na jedné straně zaměstnavatele ve svazu organisované, na druhé straně zavazuje organisované zaměstnance. Na osoby, stojící mimo organizace, se kolektivní smlouva nevztahuje, poněvadž vyjednávači nemohli k sjednání smlouvy za takové osoby jednati, nemajíce k tomu plné moci.“²⁴⁶ Tím se chtělo docílit plné organizovanosti dělnictva a zamezit uzavírání individuálních smluv, které často neposkytovaly takovou formu ochrany zaměstnance, jako smlouvy kolektivní.

Přesto, že docházelo ke každoročnímu ujednání nových či k prodloužení stávajících kolektivních smluv, ne vždy bylo snadné pro všechny zúčastněné strany se okamžitě dohodnout. Například v červnu roku 1924 došlo dokonce na krátký čas k období „bezsmulvnímu“, kdy organizace cukrovarnických zaměstnanců nabádala své členy vedle jiného, aby za žádných okolností neuzavírali a neujednávali se správou cukrovaru platové či jiné úmluvy bez jejich vědomí. Všechny zúčastněné strany, cukrovarníci i zaměstnanecké odbory, se nakonec v září 1924 dohodly, že kolektivní smlouvu z předešlého roku bez změn prodlouží.²⁴⁷

Ačkoli docházelo k pravidelnému uzavírání kolektivních smluv, které měly ochránit práva cukrovarnických zaměstnanců, stávalo se, že se našli tací cukrovarničtí zaměstnavatelé, kteří dokázali některé body obcházet. Bylo velmi málo závodů, které všechny body kolektivní smlouvy bez menší změny dodržovaly a které se jí striktně řídily.²⁴⁸

4. 2 Pracovní prostředí

Pracovní prostředí v jednotlivých cukrovarech nebylo ovlivněno pouze jen správou a vedením příslušného cukrovaru, ale bylo také hlídáno a hodnoceno institucemi „zvenčí“. Práce v každém závodě byla uzákoněna tzv. pracovním řádem, který byl rozvěšen hned na několika místech v cukrovaru. Určoval základní povinnosti a práva zaměstnanců. Cukrovar měl za

²⁴⁶ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVI., 1924, č. 9, s. 2.

²⁴⁷ Odborovým organizacím šlo především o řešení mzdové otázky, která byla každoročně jedním z nejpálčivějších témat smluvního rokování. Blíže *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVI., 1924, č. 13, s. 4 a *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVI., 1924, č. 17, s. 2.

²⁴⁸ Blíže o této problematice kapitola 4.5 *Jistota zaměstnání*, s. 86–90.

povinnost si nechat každý nový pracovní řád odsouhlasit příslušnou okresní správou a také živnostenským úřadem, aby bylo předcházeno případnému útisku zaměstnanců.

Díky dochovanému pracovnímu řádu z roku 1922 z cukrovaru ve Slatiňanech²⁴⁹ víme, že dělnictvo ručilo za veškeré pracovní nástroje a stroje a bylo povinno každou poruchu či případné poškození hlásit svým předákům. Pokud došlo k zásadnímu poškození nástrojů, strojů či snad zboží vinou dělníka či dělnice, byl oprávněn majitel továrny nebo jeho zástupce požadovat náhradu. Nahradit škody srážkou z dělníkovy mzdy nebylo přípustné.²⁵⁰

Mezi další povinnost patřilo „*se řádně a slušně chovati, hádek a rvaček mezi sebou se vystříhati a rozkazů svých představených přesně poslouchati*“.²⁵¹ Ne vždy se tento bod pracovního řádu dařilo dodržovat. Například v cukrovaru v Čakovicích proběhla rvačka mezi dělnicemi Klímovou a Mostnou, načež byly dělnice propuštěny, byla jim vyplacena příslušná mzda, ale nárok na kampaňovou renumeraci, cukr a prémie jim byl odepřen.²⁵² Do vhodných opatření lze zařadit i zákaz požívání lihovin či kouření uvnitř závodu či v jeho skladištích. Především obavy ze vzniku požáru byly pro cukrovarníky obzvláště palčivé. V cukrovarech, podobně jako v jiných institucích, prováděl každoroční revizi **Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického**.²⁵³ Tento spolek navštívil při běžné revizi v roce 1940 i cukrovar v Českém Meziříčí. Při kontrole bylo zjištěno, že dělnictvo kouřilo ve skladištních prostorách a revizor upozornil na tento prohřešek vedení cukrovaru. Vedení rozhodlo, že s okamžitou platností je přísně zakázáno kouření ve všech skladištích a v případě neuposlechnutí hrozila proviněnému peněžitá pokuta ve výši 10 K a při následném opakování již ztráta zaměstnání.²⁵⁴ V dochovaném pracovním řádu z roku 1942 z cukrovaru v Českém Meziříčí je již trest za porušení zákazu kouření pokutován výlučně ztrátou zaměstnání.²⁵⁵

Vedle stanic a pracovních úseků tvořilo důležitou součást pracovního prostředí také sociální zařízení a zázemí, které bylo taktéž každoročně kontrolováno z hlediska plnění

²⁴⁹ *Pracovní řád cukrovaru Slatiňany, 1922*. Fotografie příslušného pracovního řádu byla pro účely této práce poskytnuta odborným pracovníkem Mgr. Josefem Nešněrou z Dobrovických muzeí.

²⁵⁰ *Tamtéž* §8.

²⁵¹ *Tamtéž* §9.

²⁵² *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XX., 1928, č. 8, s. 2.

²⁵³ Asekurační spolek průmyslu cukrovarnického byl spolek, který fungoval v českých zemích již od r. 1861. Byl hospodářskou institucí, jejímž hlavním účelem bylo pojištění členů proti škodám, které vzešly z požárů, blesků, výbuchů aj. Dále byly členům poskytovány prostřednictvím tohoto spolku odborné rady, při různých stavebních či strojních úpravách, aby bylo dosaženo maximální protipožární ochrany. Odborníci tohoto spolku každoročně prováděli revize ve všech cukrovarech, aby byly případné veškeré závady (např. na elektrické instalaci) odhaleny a jejich včasným odstraněním zabráněno vzniku požáru. Blíže Vojtěch SANDTNER, *Pamětní spis spolku cukrovarských úředníků v Praze*, Praha 1938, s. 132–133.

²⁵⁴ Blíže SOKA HK, f. CRČM, *Korespondence správy cukrovaru se závodním výborem cukrovaru 1937–42*, 44, inv. č. 81, č. kart. 3.

²⁵⁵ SOKA HK, CRČM, *Pracovní řád Českého Meziříčí 1942*, inv. č. 439, č. kart. 12.

patřičných hygienických norem. Je dochováno několik protokolů z těchto „hygienických“ kontrol, které v cukrovaru v Kopidlně prováděla komise v pověření Okresní správy v Jičíně. Kontrola procházela vedle záchodů a sprch také zařízení k čištění odpadních vod a provozní místnosti cukrovaru. K provádění kontrole byl vždy přizván člen závodního výboru, který mohl vnášet k komisi přání či stížnosti za dělnictvo. V revizních protokolech je vychvalován přístup vedení cukrovaru. To například, na přání komise, v závodě rozvěsilo vyhlášky, které nabádaly zaměstnance k udržování čistoty a dále nápisy „Plivejte do plivátka“, které tak napomohly k daleko čistějšímu pracovnímu prostředí (1927).²⁵⁶

4. 2. 1 Zázemí cukrovarnických zaměstnanců

Každý cukrovar řešil bytovou otázku, která byla pro udržení nepostradatelných zaměstnanců důležitá. Ta byla ukotvena i v kolektivních smlouvách: *„Dělnictvu musí být poskytnuto nezávadné ubytování, dle pohlaví oddělené, s lůžkem a přikrývkou, otopem a světlem. Vedle toho obstará závod plné stravování těchto dělníků včetně chleba. Polovinu nákladu za stravu včetně chleba hradí dělnictvo ze mzdy, polovinu závod. Ke kontrole vydávání a účtování stravy jsou důvěrníci přespolního dělnictva připuštěni. Strava musí být poskytována 3krát denně teplá a sice: Ráno polévka neb káva, v poledne polévka a příkrm, večer příkrm nebo hustě zavařená polévka. Nejméně jednou týdně ¼ kg masa na osobu. Dodá-li si dělnictvo kuchařky samo, obdrží tyto denní mzdu jako jiné dospělé ženy.“*²⁵⁷

Cukrovary velmi často prováděly výstavby domů, ve kterých poskytovaly zaměstnancům naturální byty, či případně nabízely pronájem. Vedle samotné výstavby byly někdy prováděny i při rekonstrukcích cukrovaru přeměny výrobních místností na dělnické byty. Tak se tomu stalo například v cukrovaru v Kopidlně. Tam 10. září 1920 zažádala správa cukrovaru o povolení k přestavbě bývalé strojovny. Povolení jim uděleno bylo a 19. října téhož roku se odebrala komise Okresního úřadu v Jičíně na místo, aby úpravu viděla a také schválila. Celá bývalá strojovna byla opatřena prkennými stropy a rozdělena prkennou přepážkou na dvě velké obytné místnosti. V zadní části budovy byla zřízena kuchyň.²⁵⁸ V roce 1920 podal také cukrovar návrh k povolení výstavby tzv. úřednického domu. Tento návrh byl schválen a

²⁵⁶ Při kontrolách místností komise požádala vedení cukrovaru, aby byl umístěn dostatečný počet plivátek. Plivátka měla být nejlépe v kruhových závěsech zapuštěna do zdí, nebo připevněny na sloupech ve výši asi 60 centimetrů nad zemí. Blíže SOkA HK, CESK, *Revize sociálního a technického vybavení cukrovaru v době kampaní 1925, 1930–36*, inv. č. 144 V/12, č. kart. 11.

²⁵⁷ Kolektivní smlouva z února r. 1921 blíže *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č. 5, s. 2.

²⁵⁸ SOkA Jičín, AmK, *Stavební akce v cukrovaru 1913–1940*, inv. č. 441, kart. 34.

úřednický dům sloužící k obývání úředníky a zčásti i zřízení cukrovaru byl dokončen 28. června 1921.²⁵⁹

Bytovou otázku řešil i cukrovar v Českém Meziříčí. V roce 1921 zde byl taktéž postaven dvoupatrový dům o dvanácti bytech pro zřízence cukrovaru. Stavbu navrhl a provedl architekt Langer z Trutnova nákladem 530 600 K.²⁶⁰ Na základě dochovaných domovních výkazů Českého Meziříčí víme, že cukrovar disponoval v třicátých letech celkem čtyřmi domy, ve kterých byli umístováni zaměstnanci cukrovaru.²⁶¹ Na podzim roku 1939 se v jednom z meziříčských cukrovarnických bytů ubytoval také nový strážmistr p. Skořepa, který nastoupil zaměstnání na místní četnickou stanici. Cukrovar mu poskytl k bydlení byt o jednom pokoji a kuchyň. Během této doby nebylo jiného možného ubytování. Sice se stavěly nové domky, ale ty měly být k obývání až na jaře následujícího roku. Cukrovar odůvodňoval ubytování četníka také tím, že „je dobré mít ho nablízku a zamezí se hodně krádeží cukru“.²⁶²

Na základě vzpomínek administrativního úředníka Františka Šedivého z cukrovaru Hostivany²⁶³ patřily k interiéru cukrovarnického bytu v případě jednopokojového bydlení – stůl, židle, lampa, postel, noční stolek, železné umyvadlo a noční váza.²⁶⁴ Vedle samotných bytových prostor byly ke společnému užívání dávány i prostory nebytové, mezi které patřila půda a sklep. U čísla popisného 315 v Českém Meziříčí byl dokonce využíván společně celým domem kurník, kde zaměstnanci chovali pro svou vlastní potřebu drůbež.²⁶⁵ Velikost bytů byla zpravidla ovlivněna stavem zaměstnance „svobodný“ či „ženatý“. Konkrétní příklad, kdy byla podána žádost o přidělení bytu „pro ženatého“, známe opět z Českého Meziříčí. V srpnu roku 1941 pan asistent Josef Dragoun oznámil, že se 23. srpna hodlá oženit a že tímto žádá o přidělení bytu „pro ženatého“. Jelikož byt o velikosti jedna kuchyň a dva pokoje byl k dispozici, bylo jeho žádosti vyhověno.²⁶⁶

²⁵⁹ Blíže SOkA Jičín, f. AmK, *Stavební akce v cukrovaru 1913–1940*, inv. č. 441, kart. 34. Projekt úřednického domu blíže obrazová příloha obr. č. 19-20.

²⁶⁰ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925-1945*, str. 164.

²⁶¹ Dům č.p. 291 měl k dispozici pět bytů, č.p. 292 čtyři byty, č.p. 293 deset bytů a dům č.p. 315 (již zmíněný a postavený v r. 1921) dvanáct bytů. Blíže SOkA HK, f. CRČM, *Domovní výkazy – byty ve vlastnictví cukrovaru 1936, 1937*, inv. č. 20, č. kart. 1.

²⁶² Blíže SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence správy cukrovaru se závodním výborem 1937–42*, inv. č. 81, č. kart. 3.

²⁶³ V tomto případě se s jistotou jedná se o dobový název lokality. Bohužel se mi nepodařilo dohledat, o jakou obec či město šlo. V pamětech je pouze zmíněno, že tento cukrovar ležel na vlakové trati blízko Prahy. Viz Blíže Karel SVÁTEK, *Ze života sladkých pánů: Hrst vzpomínek z ovzduší cukrovarnického*, Trnava 1928, s. 20.

²⁶⁴ *Tamtéž*, s. 19–30.

²⁶⁵ SOkA HK, f. CRČM, *Domovní výkazy – byty ve vlastnictví cukrovaru 1936, 1937*, inv. č. 20, č. kart. 1.

²⁶⁶ Tento byt se nacházel v č. p. 293, což byl dům přímo naproti cukrovarnické kanceláři. Později ale z korespondence vyplynulo, že ke stěhování nakonec nedošlo. Pan úředník Josef Dragoun se po svatbě přestěhoval k rodině nevěsty. Blíže SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa, 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

Ve Věstníku cukrovarnických zaměstnanců vyšel v roce 1924 krátký článek s nadpisem „Jak bydlíme“ podepsaný B. Lužickým, který měl čtenáře a čtenářky informovat, jak špatná byla otázka cukrovarnických naturálních bytů: „...*Byty cukrov. zaměstnanců jsou v řidších případech ucházející – řečeno ovšem v nejskromnějším slova smyslu, ale i tyto postrádají té či oné důležitosti – většinou jsou ubohé a bídné. Některý zřízenec i dělník bydlí v jediné, nedostačující světličce, která jest mu vším. Zde spí četná rodina, zde se vaří, prádlo pere, zde si děti hrají i návštěvy přijímají. Zde jest uložen i celý rodinný inventář: šatstvo, prádlo atd. Laciný nátěr dveří a oken, po celé dlouhé roky neobnovený, zvyšuje chmurný vzhled chudického obydlí. U stropu jediná žárovka vrhá matné světlo na tuto bídu. Předsíň ovšem schází také a tudíž ani vodovod není rodině k dispozici. Známe případ, že patnáct rodin má jediný vodov. stojan, na ulici se nacházející, k používání, a za každého počasí a v každé době jest nucena hospodyně přinášeti vodu. Že i záchod bývá často několika rodinám společný, netřeba ovšem dokládati. Avšak ani byt o dvou místnostech nebývá vypraven tak, aby spokojenost bydlícího byla úplná. Vždycky některá věc chybí...*“²⁶⁷

4.3 Pracovní režim a pracovní doba

K nejvýznamnější zákonným normám, které československý parlament vydal krátce po vzniku republiky, patřil **zákon č. 91 o osmihodinové době pracovní** ze dne 19. prosince 1918. Bylo jím vymezeno, že zaměstnání nesmí trvat déle než 8 hodin během 24hodinového dne nebo nejvýše 48 hodin týdně. Každé prodloužení práce se muselo považovat za práci přes čas a odvedená práce se musela zaplatit s patřičným navýšením mzdy. Zákon také stanovil povinné přestávky v práci, o jejichž rozložení se mohli zaměstnanci dohodnout přímo se zaměstnavateli. V každém případě bylo povinné, aby po 5 hodinách nepřetržité práce následovala nejméně 15 minutová přestávka, v případě mladistvých již po 4 hodinách. Jednou týdně se zaměstnancům musela poskytnout 32 hodinová přestávka, která měla – pokud tomu nebránily technické potíže – připadnout zejména na neděli. Noční práce byla povolena pouze v případě podniků, které vyžadovaly nepřetržitý provoz. Pracovat v noci směli jen muži starší 16 let, ženy jen výjimečně, a to jen ty nad 18 let. Děti pod 14 let se nesměly zaměstnávat vůbec, mladiství muži do 16 let a mladé ženy do 18 let mohli vykonávat jen lehké práce, které nenarušovaly jejich tělesný vývoj a neškodily zdraví.²⁶⁸

Toto zákonné ustavení bylo ukotveno také v cukrovarnických kolektivních smlouvách, kde bylo zdůrazněno, že pracovní doba daná státem se musí přesně dodržovat. Po dobu

²⁶⁷ Věstník zaměstnanců cukrovarnických, Praha, ročník XVI., 1924, č. 11, s. 1.

²⁶⁸ Blíže Jiří POKORNÝ, *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin oborů v českých zemích*, Praha 2015, s. 55–58.

kampaně byl při nepřetržité výrobě ustanoven pro personál systém tří směn, a sice od 6. hodiny ranní do 2. hodiny odpolední, od 2. hodiny odpolední do 10. hodiny noční, od 10. hodiny noční do 6. hodiny ranní. Výměna směn v dohodě se závodním výborem probíhala tak, že dělnictvo mělo každý třetí týden nepřetržitý klid 32 hodin. Bylo přípustné, že v případě nemoci zřízence na některé z důležitých stanic se pracovalo přes čas, než byla nalezena patřičná náhrada za nemocného. V období mezi jednotlivými kampaněmi se pracovní doba řídila takto: pondělí od 8 hodin ráno do 12 hodin dopoledne, od 1 do 5 hodin odpoledne bez přestávek, úterý až pátek od 7 do 12 hodin dopoledne, od 1 do 5 hodin odpoledne. Sobota od 7 hodiny ráno do 2 hodin odpoledne, kdy po skončení směny se konala výplata. Všichni zaměstnanci tak museli být přítomni a výplatu osobně převzít. Tři hodiny přes 48 hodin ve výše uvedeném rozvrhu byly určeny pro dopolední/odpolední přestávky, které si každý cukrovar dohadoval individuálně s příslušným závodním výborem. Pracovní dobu šlo překročit dle zákona až o dvě hodiny denně, a to nejvýše během 20 týdnů v roce. O povolení se žádalo pro první 4 týdny u příslušného živnostenského inspektorátu, pro dalších 16 týdnů u politické správy II. stolice.²⁶⁹

Zaměstnanci cukrovaru v Českém Meziříčí se stavěli ke změně pracovní doby velmi pozitivně. Velká většina z nich měla doma menší hospodářství a díky úpravě pracovní doby na ně měli dostatek času.²⁷⁰

Vedle klasické práce na směny se v cukrovarech často pracovalo i úkolem. Cukrovar Kopidlno každoročně najímal pracovní partu z Ujkovic, která vypomáhala při skládání řepy z vagonů a jejich mzda byla stanovena množstvím složené řepy. Parta se ve smlouvě zavazovala v případě potřeby vykládat i uhlí, vápno a vedle toho se počítalo také s tím, že pokud to bude nutné, zaskočí i na práci na stanicích v závodě za předem vyměřenou denní mzdu.²⁷¹ Svou pracovní partu měl i cukrovar v Českém Meziříčí, o které se zmiňuje meziříčský kronikář Dvořák: „*Hrubou práci na kanálech a při skládání řepy vykonávají již od mnoha let „Janováci“.* Přicházejí několik dní před kampaní z Janova všichni rázem s vojenskými kufříky, baňohy a uzlíčky. Bývali dříve živlem dosti nepokojným, nyní však není na ně stížností. V den výplaty přicházejí je navštívit z Janova (u Bystrého) ženy, aby je zbavily pokušení peněz.“²⁷²

Sektor s manipulací řepy nebyl v cukrovarech jediný, kde se pracovalo úkolem. Další úkolový úsek bývala kostkárna, kde byla mzda vypočítávána za naplnění beden kostkami cukru. Tuto poměrně lehkou práci vykonávaly ženy a každý cukrovar individuálně vymezoval, jak

²⁶⁹ Blíže Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky, *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 628–630.

²⁷⁰ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVORÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 68.

²⁷¹ Blíže SOkA HK, f. CESK, *Smlouvy s pracovními partami 1925*, 29–34, 39, inv. č. 95 II/3, č. kart. 8.

²⁷² SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVORÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 68.

danou úkolovou práci bude hodnotit. Tak došlo například v červnu v roce 1924 v cukrovaru Hrušovany u Znojma ke stávce, protože cukrovar propustil tři dělnice, které dle nich nedosahovaly té výkonnosti, kterou si správa cukrovaru představovala. Ostatní dělnice se propuštěných kolegyní okamžitě zastaly a požadovaly propuštění cukrmistra Heningera, kterému vytýkaly zaujatost vůči propuštěným dělnicím. Solidární kolegyně tvrdily, že cukrmistr dělnice úkoloval povinnostmi mimo jejich pracovní zařazení, a když dělnice odmítly jeho příkazy uposlechnout, postaral se o jejich propuštění. Jelikož správa cukrovaru s tím nehodlala nic dělat, rozhodli se všichni zaměstnanci cukrovaru vyhlásit stávkou. Kromě propuštění Heningera požadovali znovupřijetí propuštěných dělnic, úpravu mzdy v kostkárně a důsledné dodržování dalších bodů celostátní kolektivní smlouvy. Správa cukrovaru všechny požadavky odepřela s vírou, že se jim podaří získat pro práci stávkokaze. Ale stávkující byli natolik silní a semknutí, že se to nepodařilo. Proto musel cukrovar nakonec všechny požadavky zaměstnanců přijmout, a stávka tak pro dělnictvo dopadla úspěšně.²⁷³

Bylo běžné, že cukrovary ne vždy dodržovaly zákon o osmihodinové pracovní době během kampaní, a proto trvalo několik let, než se podařilo prosadit naplno jeho dodržování. Pro cukrovary znamenalo uzákonění tohoto zákona povinnost obsadit stanice třemi směny, což ne vždy bylo snadné a finančně výhodné a do toho se zaměstnanci sami cukrovarům nabízeli, že budou pracovat dvanáct hodin, což spousta cukrovarů využívala. Definitivní změna nastala až v říjnu v roce 1931, kdy ministerstvo sociální péče ve spolupráci s centrálním živnostenským inspektorátem v Praze vydalo přísný zákaz všem cukrovarům jakýmkoliv způsobem porušovat předepsanou osmihodinovou pracovní dobu. Ministerstvo sociální péče bylo odhodláno za jakékoliv porušení pokutovat jak zaměstnavatele, tak zaměstnance. Toto rozhodnutí vyvolalo pozdvižení, protože většina cukrovarů ještě ve třicátých letech na technických stanicích udržovala pouze jednoho nebo dva zaměstnance. Proto musely okamžitě narychlo shánět nové „vařiče“ a jiné speciální a technické zaměstnance. Když spatřilo ministerstvo sociální péče, jakou vyvolalo paniku a že se většině cukrovarů nedařilo sehnat kompetentní osoby, rozhodlo o malé revizi tohoto zákazu, kdy z něj vyjmulu přijímání řepy a práci na filiálních váhách, ale pouze jen pro kampaň 1931-32 a některým cukrovarům dokonce byly uděleny výjimky pro jednotlivé stanice (především pro „vařiče“).²⁷⁴ V roce 1932 už ale bylo podáno trestní oznámení celkem na 11 cukrovarů, kde stále docházelo k vědomému porušování zákazu ministerstva sociální péče.²⁷⁵ Pokud cukrovar z nějakého vážného důvodu potřeboval na některých úsecích

²⁷³ Bližší *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVIII., 1926, č. 13, s. 3.

²⁷⁴ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIII., 1931, č. 20, s. 2.

²⁷⁵ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIV., 1932, č. 21, s. 3.

pracovat přesčas, musel o to požádat předem buď přímo ministerstvo sociální péče či příslušný živnostenský inspektorát. O výjimky práce přesčas žádal často i cukrovar v Českém Meziříčí. V roce 1932 mu udělil výjimku živnostenský inspektorát v Hradci Králové, díky kterému mohlo probíhat skládání surového cukru z vagonů a ukládání „bílého zboží“ do skladiště.²⁷⁶ K definitivnímu zákazu práce přesčas i na filiálních váhách došlo v roce 1935 a pouze ministerstvo sociální péče mohlo udělit výjimky, nikdo jiný.²⁷⁷

O tom, zda byla důsledně dodržována kolektivní smlouva a pracovní doba, se namátkovou kontrolou přesvědčoval zástupce příslušného živnostenského inspektorátu. Takováto kontrola proběhla v květnu v roce 1938 i v Českém Meziříčí. Ing. Hynek Zapletal, zástupce odd. Živnostenského inspektorátu v Hradci Králové, provedl za přítomnosti Miloše Kárníka (předsedy závodního výboru) a Ing. Františka Žitného (kontrolora a zástupce úředníků) kontrolu platových záznamů a dalších bodů ohledně dodržování kolektivní smlouvy. Bylo shledáno, že vše je v pořádku a sepsán o výsledku kontroly příslušný protokol.²⁷⁸

Během druhé světové války docházelo k přísnějšímu dohledu a dbání o důsledné dodržování předepsaných pracovních hodin. Aby se zamezilo jejich ztrátám opouštěním pracovního místa k vyřizování soukromých záležitostí (např. obstarávání odběrných listů, různých osobních dokladů, nakupování potravin, předvolání na berní úřad aj.) měl zaměstnanec, aniž by opustil pracovní místo, hlásit svou záležitost provoznímu úředníkovi, který měl patřičné záležitosti za zaměstnance vyřídit.²⁷⁹

4.3.1 Dovolená

Řádná dovolená byla uzákoněna dne 3. dubna 1925, kdy vstoupil v platnost zákon, který zavedl placenou dovolenou pro zaměstnance. Od tohoto okamžiku dovolená činila šest dnů v roce, a pokud byl zaměstnanec zaměstnán u jednoho podniku déle jak deset let, zvýšil se nárok na dovolenou na sedm dnů, po patnácti letech na osm dnů v roce.²⁸⁰

Pro cukrovarnické zaměstnance bylo ustanovení kolektivní smlouvy výhodnější pro zřízence. V té se totiž pravilo, že zřízenci, kteří vykonávají práci za týdenní či měsíční plat, mají při služební době do 5 let nárok na osmidenní, při služební době přes 5 let na čtrnáctidenní a při služební době přes 15 let na jednadvacetidenní placenou dovolenou. Dělníci, na rozdíl od zřízenců, dle kolektivní smlouvy měli nárok na dovolenou za odsloužených od 1 do 3 let na 3

²⁷⁶ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIV., 1932, č. 19, s. 2.

²⁷⁷ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVII., 1935, č. 19, s. 2.

²⁷⁸ SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence správy cukrovaru se závodním výborem cukrovaru 1937, 42, 44*, inv. č. 81, č. kart. 3.

²⁷⁹ *Tamtéž*.

²⁸⁰ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVII., 1925, č. 15, s. 1–2.

dny, od 3 do 5 let na 6 dní, přes 5 let na 8 dní placené dovolené. Proto bylo rozhodnuto, že dovolená pro dělnictvo bude v budoucích letech určována dle nařízení výše zmíněného nového zákona, které se pro dělnictvo jeví jako mnohem výhodnější.²⁸¹

Dovolenou si ovšem cukrovarničtí zaměstnanci mohli vybírat ovšem jen v časech mimo kampaň a o její udělení rozhodoval vedle správy cukrovaru i závodní výbor.²⁸²

4.4 Mzda

Nově vzniklé Československo bojovalo vedle jiného s poválečnou inflací, která měla dopad i na cukrovarnický průmysl. Inflace začala postupně odeznívat v průběhu roku 1921 kdy také nakonec došlo k odsouhlasení předchozích mzdových ujednání, o kterých bylo soustavně jednáno. Zaměstnancům byl také z důvodu stále vysokých cen obilí poskytnut ke mzdě tzv. drahotní příplatek²⁸³ a mzdová otázka získala stabilní podobu až v roce 1923.²⁸⁴

Po válce bylo nutné veškeré cukrovarnické závody rozdělit do kategorií²⁸⁵ a jednotlivým kategoriím přiřadit mzdové a platové podmínky. Tento krok zdůvodnil při jednání Středočeského cukrovarnického spolku vrchní inspektor Zemského úřadu práce v Praze p. Karel Komínek následovně: *„Ráčíte věděti, že dle dřívějších smluv byly veliké rozdíly mezi závody ve mzdách. Byly závody, které platily více než druhé, některé závody jsou finančně slabší, jiné silnější. Měly-li se mzdy unifikovati, musilo se učiniti několik stupnic tak, aby finančně slabší továrny byly zachráněny a nebyly zatíženy velkými režijními náklady. To byla nejtěžší věc.“*²⁸⁶ Následně byly zhotoveny dvě tabulky, kdy první byla přidělena zřízenectvu, druhá dělnictvu. Obě obsahovaly dle jednotlivých kategorií cukrovarů výši základního platu, drahotních příplatků, naturálních požitků a výši renumerací.²⁸⁷

Cukrovarničtí zaměstnanci byli rozděleni celkem do třech služebních, mzdových a platových kategorií: zaměstnanci s platem měsíčním nebo týdenním byli zařazeni do první platové kategorie, řemeslníci a dělníci s platem denním do druhé kategorie a třetí kategorie byla

²⁸¹ Blíže Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky, *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 631.

²⁸² *Tamtéž*.

²⁸³ Drahotní příplatek byl určen ve výši 5 Kč a od r. 1922 7 Kč 50 hal. týdně na osobu. Zaměstnanci, kteří byli živitelé rodin, na základě kolektivní smlouvy vedle příplatku na svou osobu obdrželi stejně vysoký přídavek na každou osobu žijící s nimi ve společné domácnosti, o jejíž výživu se musel zaměstnanec starat, pokud daná osoba sama nenavštěvovala zaměstnání. Počítány mezi tyto osoby byly manželky, děti (i nemanželské), schovanci, staří rodiče, sourozenci atp. In *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č. 24, s. 3.

²⁸⁴ Blíže Jan HLADÍK, *Mzdová politika v prvorepublikovém cukrovarnictví*, Listy cukrovarnické a řepařské 134, 2018, s. 159.

²⁸⁵ Blíže kapitola 4.1 *Kolektivní smlouvy*, s. 71.

²⁸⁶ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXIX., 1920–1921, s. 212.

²⁸⁷ Blíže obrazová příloha obr. č. 42-46.

tvořena z kampaňového dělnictva, které bylo přijato na dobu kampaně a pro něž byly platy a deputátní požitky vyměřovány ve zvláštních směrnících.²⁸⁸ Kategorie zřízenců se dále dělila na čtyři třídy dle odborné klasifikace zřízenců, o jejichž rozřazení se starala správa závodu ve spolupráci s důvěrníky cukrovarnických organizací. Do poslední IV. třídy byly zpravidla zařazováni jen noví „týdníci“, kteří po zapracování byli platově přesunuti do třídy III.²⁸⁹ a později i stálí dělníci, kteří se během let v cukrovaru vypracovali a získali tím statut zřízence.

Představu o tom, jak takový platový přesun proběhl, můžeme vidět na příkladu zaměstnance Josefa Pazderského z cukrovaru v Kopidlně z roku 1928. Účetní závodu provedl detailní výpočet, který odhalil, na kolik si Pazderský přišel jako dělník (11 704 K 76 hal/ročně) a nakolik dosáhl po přesunutí do IV. třídy mezi zřízence (13 208 K 40 hal/ročně).²⁹⁰

Novinkou v novém státě bylo také zavedení katastru stálého dělnictva.²⁹¹ Jeho prosazení bylo zpočátku velmi komplikované, jelikož cukrovarníci v tom spatřovali určitý druh „imunity“ pro dělnictvo, které by nemohli „jen tak“ propustit. Ve skutečnosti šlo především o poskytnutí výhod pro zaměstnance, jako byla renumerace, deputátní požitky na straně jedné a na straně druhé pro cukrovary zisk stálého kvalifikovaného a zapracovaného dělnictva. Nakonec tedy cukrovarníci souhlasili a katastr se zavedl ve všech závodech bez výjimky.²⁹²

Nové rozdělení závodů a zaměstnanců do příslušných skupin, kategorií a tříd nebylo uznáváno a akceptováno všemi cukrovary jednomyslně. Velmi odmítavě se k tomu stavěl například Severočeský spolek cukrovarnický, který při svém jednání v květnu 1922 poukazoval na: *„Dosavadní způsob placení pracovních sil v průmyslu cukrovarnickém na základě kolektivních smluv, které vylučovaly vůbec každou práci úkolovou, akordní a omezovaly volnou soutěž, poskytující stejné výhody tomu, kdo se snažil, byl pilný a schopný, jako neschopnému, línému a nesnaživému, musí býti zrušen a musí býti opět dána možnost tomu, kdo rád a s chutí pracuje, aby si vydělal více, aby postupoval a dostal se ku předu...dosavadní způsob podporuje jen lenochy, ničí chuť k práci, umrtvuje snahu...“*²⁹³

V letech 1924-1929 cukrovarnický průmysl prosperoval, a i když každoroční jednání při uzavírání kolektivních smluv bylo komplikované, stáli i kampaňoví zaměstnanci dostávali

²⁸⁸ In *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIV., 1932, č. 24, s. 1–2.

²⁸⁹ *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č. 4, s. 4.

²⁹⁰ In SOKA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22, 25–26, 29–37, 42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8. Detailní výpočet platu Josefa Pazderského blíže obrazová příloha obr. č. 46.

²⁹¹ Označení katastr je v souvislosti se zaměstnaneckou agendou využíván pro odkaz k pevně danému seznamu stálých zaměstnanců v cukrovaru.

²⁹² *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XXXIX., 1920–1921, s. 212.

²⁹³ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XL., 1921–1922, s. 419.

vysoké odměny a výhodné mzdové a platové podmínky si dokázali za každou cenu uhájit. Tak tomu bylo i v roce 1926, kdy se cukrovarníci rozhodli na základě špatné tržní situace ponížít mzdy alespoň kampaňovému dělnictvu o 10%. Ti ale rozpoutali týdenní stávkou, takže toto ponížení zaměstnavatelé museli opět zrušit. Tento moment byl důležitý, protože v následujících letech cukrovarníci velmi dbali o platovou spokojenost svých zaměstnanců a i přes hospodářské obtíže, které panovaly na komoditním trhu, zvýšili cukrovarnické mzdy plošně o 4%.²⁹⁴

Skutečně hluboká krize přišla v kampani 1931/1932, kdy došlo ke snížení domácí spotřeby cukru. Zaměstnavatelé ale z obavy stávek ponechali mzdy tak, jak byly vymezeny, ale zaměřili se na snížení odměn či zrušení některých typů prémie. Kampaň 1933/1934 přinesla zákaz zaměstnávání osob mladších 20 let na pozice pomocných dělníků a v dalších letech docházelo více také k vyřazování z katastru stálých zaměstnanců a k samotnému propouštění i z řad stálých zaměstnanců.²⁹⁵

Od 30. dubna 1939 veškeré kolektivní smlouvy podléhaly schválení ministerstva sociální a zdravotní správy a toto ministerstvo také určovalo výši mezd.²⁹⁶ Vyhláška tohoto ministerstva ze dne 23. října r. 1940 vedle úpravy mzdových a pracovních podmínek v cukrovarnictví přinesla také nové rozčlenění cukrovarnických zaměstnanců na dvě velké skupiny. Skupina I. Dělníci s hodinovou mzdou: A. pomocní dělníci, B. zapracovaní dělníci, C. řemeslníci, D. předáci a vedoucí stanic, E. specialisté, F. ženy. II. Dělníci s týdenní mzdou: G. vrátní a hlídači, H. kočí, I. řidiči motorových vozidel, K. závozníci, L. učňové.²⁹⁷

4. 4. 1 Rozložení platů

Platy zřízenců se skládaly z několika vrstev a to: a) základní plat měsíční nebo týdenní po celý rok stejný, dle příslušné třídy, b) drahotní přírůstek, který byl vyplácen zároveň se základním platem, c) kampaňový přírůstek vyplácen jako náhrada za sedmou pracovní směnu, d) renumerace ve výši jednoměsíčního nebo čtyřtýdenního základního platu a stoupající o 4% této sumy za každý rok, který zaměstnanec byl u závodu zaměstnán, e) deputát.²⁹⁸

²⁹⁴ In Jan HLADÍK, *Mzdová politika v prvorepublikovém cukrovarnictví*, Listy cukrovarnické a řepařské 134, 2018, s. 159.

²⁹⁵ *Tamtéž*, s. 160. Blíže o problematice zaměstnanosti/nezaměstnanosti kapitola 4.5 *Jistota zaměstnání*, s. 86–90.

²⁹⁶ *Vládní nařízení č. 118/1939 Sb. o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové*. Dostupné online (<https://www.aspi.cz/products/lawText/1/7829/1/2>) [citováno k 19. 10. 2020].

²⁹⁷ *Zpravodaj: Obchodně-průmyslový příloha „Listů cukrovarnických“*, Praha, ročník XXII., 1940, č. 9/10., s. 27.

²⁹⁸ In *Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky, Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 623–630.

Platy stálého dělnictva byly vypláceny v tzv. mzdě denní. Každý závod měl za povinnost vést katastr stálých dělníků a při přijímání nových sil bylo povinností každému novému zaměstnanci oznámit, zda bude do katastru zařazen, či nikoliv. Zařazení se obvykle dělo po uplynutí jednoho roku a v případě, že se daný člověk v práci osvědčil. Pro stále dělníky platily také podmínky renumerací jako pro zřízence, a to, že za každý odsloužený rok stoupla výše tohoto bonusu o 4%. Nároky na deputát nabyt stálý dělník dnem zařazení do katastru.²⁹⁹ Víme, že z důvodu zařazení dělníka do stálého katastru přímou úměrou stouply výlohy pro cukrovar, které se výrazně lišily od výloh pro dělníka, který v katastru doposud nebyl. Na příkladu dělníka Valtra Koláře, který pracoval v cukrovaru Kopidlno v roce 1929, můžeme demonstrativně ukázat, že jako obyčejný dělník bez příslušnosti v katastru si ročně přišel na 9 992 Kč 94 hal. Po jeho zařazení do katastru stálých zaměstnanců to bylo ročně již 12 020 Kč 04 hal.³⁰⁰

Všichni zaměstnanci, tzn. i sezonní dělnictvo, obdrželi po skončení kampaně zvláštní renumeraci a deputátní požitky, které byly vypočítávány dle odpracovaných dnů během kampaně. Nárok na ně měli pouze ti dělníci, kteří pracovali v závodě po celou dobu kampaně.³⁰¹

Přesto, že veškeré mzdy a platy byly určeny a vymezeny tabulkami v kolektivních smlouvách, řídila se pravidla pro výpočet mezd i tím, jestli zaměstnanec byl ženatý, či měl rodinu. Na tomto základě se plat mnohdy ještě přepočítával, a počítal tak s vyživovací povinností hlavy rodiny. Vedle tohoto mohl také cukrovar odměňovat své zaměstnance speciálními prémie. V roce 1926 a 1927 tak byli například odměněni částkou 450 Kč zaměstnanci v cukrovaru v Českém Meziříčí.³⁰²

Z dochovaných záznamů z cukrovaru v Kopidlně lze potvrdit, že na počátku třicátých let i tento závod patřil mezi závody, které neměly na všech stanicích zavedenou řádnou osmihodinovou pracovní dobu. Existují účetní záznamy, které počítají s přeřazením zřízenců (opět) Josefa Pazderského a jeho kolegy Františka Kříže ze IV. třídy do třídy III. v červenci r. 1932. Při svých výpočtech si cukrovarnický účetní neopomněl udělat poznámku, že doposavad tito muži ve IV. třídě pracovali v období kampaně ve dvanáctihodinovém režimu, což nám

²⁹⁹ Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky, *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 623–630.

³⁰⁰ In SOkA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22,25–26,29–37,42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8. Detailní výpočet platu Valtra Koláře blíže obrazová příloha obr. č. 47.

³⁰¹ Blíže Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky, *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 630.

³⁰² SOkA HK, f. CRČM, *Příjmy dělníků od 1926–1928*, č. kn. 18.

potvrzuje výše uvedené a svědčí o tom, že cukrovar se snažil v tomto období šetřit na výlohách na zřízení třetích směn na všech stanicích cukrovaru.³⁰³

4. 4. 2 Zaměstnanecké výhody

Vedle základního platu, renumerací, ubytování, stravování či různých prémie měl cukrovarnický zaměstnanec řadu výhod, díky kterým se mu zaměstnání v cukrovaru vyplatilo mnohem více, než v jiných průmyslových oborech.

První výhodou byl dvakrát ročně vyplácený příspěvek na ošacení, platný pro zřízenectvo i pro stálé dělnictvo. Výše příspěvku byla vyměřena dle individuálního stavu každého zaměstnance (svobodný, ženatý, do 18 let apod.). Pohyboval se od 200 do 800 Kč. Do příspěvku byly zahrnuty i nezaopatřené děti do 15 let, nanejvýše ale čtyři, na které cukrovar přispíval částkou 150 Kč a mohl tak významně příspěvek konkrétnímu zaměstnanci zvýšit.³⁰⁴ Na základě tohoto klíče můžeme snadno v účetních záznamech cukrovarů v Kopidlně i Českém Meziříčí rozklíčit, který zaměstnanec měl rodinu a kolik měl dětí. Na základě záznamů z r. 1925 o celkovém výdělku stálých zaměstnanců v cukrovaru Kopidlna lze tak konstatovat, že ze 46 mužů jich bylo 25 ženatých, kteří pobírali příspěvek na své děti, 13 ženatých a 8 svobodných bez závazků.³⁰⁵ V Českém Meziříčí bylo v roce 1927 bylo z 53 stálých zaměstnanců 33 mužů, kteří byli ženatí a zároveň pobírali příspěvek na své děti, 11 ženatých a 9 svobodných bez závazků.³⁰⁶

Druhá výhoda, která byla přiznávána cukrovarnickým zaměstnancům, byla dodávka deputátního uhlí a cukru, které byly poskytovány dle příslušných tabulek zakotvených v kolektivní smlouvě. Záznamy o těchto deputátních dávkách byly v každém účetnictví jednotlivých cukrovarů zaznamenávány jinak. Cukrovar Kopidlna množství přepočítával dle aktuálního ceníku zmíněného v záhlaví mzdové tabulky (v roce 1925: 1q uhlí á 16 Kč, 1 kg cukru á 5 Kč), díky tomu tak v záznamech z roku 1925 nenajdeme u každého zaměstnance zaznamenané množství, ale celkovou cenu za vydané množství.³⁰⁷ Meziříčský cukrovar v roce 1926 zaznamenával uhlí a cukr pouze částkou bez příslušných cenových vysvětlivek, ale v roce 1927 již v účetních záznamech najdeme u každého dělníka množství vydaného deputátu.

³⁰³ SOkA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22,25–26,29–37,42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

³⁰⁴ Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky in *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 625.

³⁰⁵ SOkA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22,25–26,29–37,42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

³⁰⁶ SOkA HK, f. CRČM, *Příjmy dělníků od 1926–1928*, č. kn. 18.

³⁰⁷ SOkA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22,25–26,29–37,42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

Cenové přepočty jsou zmíněny v záhlaví příslušné mzdové tabulky (1 q uhlí á 14,50 Kč, 1 kg cukru á 5,60 Kč).³⁰⁸

Třetí výhoda spočívala v tom, že zřízencům byla vyměřována část pozemku k pěstování brambor. Plocha pozemku byla vyměřena na základě kolektivní smlouvy a příslušné třídy zřízence a pohybovala se v rozmezí 400-800 m², kdy množství vypěstovaných brambor se z těchto vyměřených ploch pohybovalo mezi 4-8 q. Pokud cukrovar pozemky neměl a nezakoupil pro své zřízence brambory jinde, měl za povinnost každý rok v měsíci říjnu vyplácet zřízencům z hlediska jejich tříd ušlé množství brambor dle současných tržních cen.³⁰⁹

Mezi zaměstnanecké výhody se v roce 1937 zařadila další, platná opět pro všechny cukrovarnické zaměstnance. Asekurační spolek v rámci nově vzniklého fondu **Dra. A. Werthera pro zaměstnance a dělníky** udílel nově každoročně dvě podpory ve výši 750 Kč. Ty byly určeny pro zaměstnance v českých cukrovarech, kterým měl být umožněn lázeňský pobyt sloužící k jejich vyléčení, či k podpoře jejich rodin po čas, který jejich živitelé stráví v lázních. Právo využít tuto výhodu měli v první řadě zaměstnanci cukrovaru A. Werthera a pak ostatní uchazeči z cukrovarů v Čechách. Pokud zaměstnanec chtěl o tento příspěvek požádat, musel souhlasit i závod, ve kterém pracoval. Ve stanovách fondu byla určena podmínka, že v případě udělení podpory se příslušný zaměstnavatel žádajícího zaměstnance zavazuje k příspěví stejně vysoké částky pro doplacení výloh lázeňského pobytu.³¹⁰

Kromě uvedených zaměstnaneckých výhod se cukrovary snažily o odborné vzdělávání svých zaměstnanců. V roce 1921 byla v průběhu několika týdnů vykonána řada odborných přednášek určených pro cukrovarnické dělnictvo, o jejichž hlavní organizaci se postarala Ústřední škola dělnická.³¹¹ Třicátá léta se nesla ve znamení školení a pořádání vzdělávacích kurzů pro „vařiče“. Kurzy měly pomoci pochopit teoretický princip procesu vaření a docílit tak vyšší odbornosti „vařičů“. Přednášek se společně s „vařiči“ účastnilo i technické úřednictvo, které stejně jako „vařiči“, mělo nabít teoretických vědomostí, jež jim měly napomoci k dosažení vyšší efektivity při procesu výroby.³¹²

³⁰⁸ SOKA HK, f. CRČM, *Příjmy dělníků od 1926–1928*, č. kn. 18.

³⁰⁹ Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky in *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 624.

³¹⁰ In *Zpravodaj: Obchodně-průmyslový příloha „Listů cukrovarnických“*, Praha, ročník XVIII., 1937, č. 30, s. 325–326. Bohužel se mi v další pramenech ani periodikách nepodařilo dohledat, jestli z tohoto fondu bylo skutečně někdy čerpáno.

³¹¹ *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č. 7, s. 3.

³¹² Blíže *Zpráva o přednáškovém kursu pro vařiče, konaném v Praze, dne 23. března 1935*.

4. 5 Jistota zaměstnání

Cukrovarnický průmysl, stejně jako ostatní výrobní sektory, nezaručoval doživotní zaměstnání. Pokud byl přijatý zaměstnanec zařazen mezi stálé zaměstnance, nevylučovalo to možnost, že bude v případě rozhodnutí správy závodu propuštěn. Nejčastěji k ukončení pracovního poměru docházelo z důvodů snižování stavů zaměstnanců či uzavírání nebo rušení závodů z důvodu hospodářských problémů. Vedle toho ale existovaly i méně časté případy, kdy za rozvázání pracovního poměru mohl přímo zaměstnanec.

Vedením záznamů o uprázdněných místech pověřil Státní statistický úřad v roce 1921 Organizaci zřízenectva a dělnictva cukrovarnického v Československé republice se sídlem v Praze.³¹³ Získaná data byla následně poskytována ministerstvu sociální péče, které s nimi nakládalo dále.³¹⁴ Zmíněná cukrovarnická organizace přispívajícím členům ve většině případů dokázala opatřit nové pracovní místo a finančně jim vypomáhala do doby, než na nové pracovní místo skutečně nastoupili.³¹⁵ Po celé období první republiky organizace progresivním způsobem působila ve svém odborném tisku, kde cukrovarnické zaměstnance vyzývala k organizační příslušnosti: „*Máš-li sám práci, pak pomáhej těm, kteří práci ztratili, abys o ní nepřišel ty – cukrovarnický dělníku! – Tvoje členské příspěvky, které odvádíš do organizace, zabezpečují tě po dobu nejhorší, a zmírňují bídu a utrpení tvých kamarádů, jež potkalo neštěstí nezaměstnanosti.*“³¹⁶

Celé meziválečné období se počet cukrovarnických závodů proměňoval a docházelo k rušení řady závodů z nich. Proto bylo na základě ochrany zřízenců a zaměstnanců bylo ustanoveno nově v kolektivní smlouvě platné od kampaně 1928/29, že v případě zastavení cukrovaru jsou závody, které přejímají po zrušeném cukrovaru řepný rajón nebo cukerní kontingent, povinni převzít dle svých možností do pracovních poměrů stálé dělníky a zřízence zrušeného závodu. Ti zaměstnanci, kteří umístění nebyli, měli nárok na odstupné.³¹⁷ Na základě tohoto nařízení například cukrovar v Českém Meziříčí v roce 1941 převzal mezi své zaměstnance několik technických a administrativních úředníků, zřízenců a předních dělníků

³¹³ Blíže o činnosti této organizace kapitola 2.3.2 *Obstarávání zaměstnanců*, s. 41.

³¹⁴ In *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č.7, s. 4.

³¹⁵ V srpnu roku 1931 vyšla v *Cukrovarnickém zaměstnanci* zajímavá úvaha, která předpokládala, že organizace bude podporovat následkem krize v zimních měsících přes 1 000 nových nezaměstnaných členů, kteří následkem uzavírání závodů přijdou o místo. K tomuto závěru došla mj. na základě statistik, které vykazovaly, že v celé řadě závodů členi organizace dobrovolně přestupují do nejvyšších příspěvkových tříd, které jim měly v případné nezaměstnanosti zaručit tu nejvyšší možnou podporu. O tom, zda k tomu skutečně došlo v dalších číslech není již zmínka. Blíže *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIII., 1931, č. 16, s. 2.

³¹⁶ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVI., 1934, č. 8, s. 2.

³¹⁷ *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 20. června 1929 v Praze*, Praha 1929, s. 32.

z nedalekého cukrovaru v Opočnu-Podzámčí, který byl rozhodnutím protektorátní vlády zrušen.³¹⁸

Velmi problematické pro cukrovarníky bylo stanovení výše odstupného, které měli za povinnost v případě zastavení závodu vyplatit propuštěným zaměstnancům. V konečném výsledku to dopadlo tak, že si každý cukrovar vyplácel tolik, kolik sám uznal za vhodné. Nejslušnější odstupné poskytoval například svým propuštěným zaměstnancům v 30. letech cukrovar Háj ve Slezsku, který každému zaměstnanci vyměřil částku 180 Kč za každý odpracovaný rok. Jednalo se opravdu o velmi štědrou částku, jelikož se obvyklá výše odstupného pohybovala v rozmezí 45-80 Kč/odpracovaný rok.³¹⁹

Další zajímavý jev, který se děl v cukrovarnickém průmyslu ve 30. letech, bylo hromadné přeřazování zřízenců do nižších platových tříd, či vyloučení nebo propuštění dělnictva ze stálého katastru zaměstnanců. Porovnejme z hlediska tohoto problému rok 1931 a 1932. V únoru r. 1931 bylo vedeno v katastru stálých dělníků 6822 zaměstnanců, v r. 1932 již jen 5678. Celoroční dělníci mimo katastr taktéž zaznamenaly propad z 1965 na 1786. Vyloučením dělníků z katastru byli dělníci připraveni nejen o deputátní požitky, ale jejich mzda se propadla o 20%.³²⁰

Výpovědní lhůta byla vždy vyměřena kolektivní smlouvou. Pro zřízence, kteří byli měsíčně placeni, platila šestitýdenní a čas vystěhovat se z naturálního bytu byl vyměřen na tři měsíce. Pro zřízence, kteří byli vypláceni na konci každého týdne v tzv. platu týdenním, byla výpovědní lhůta vyměřena na čtrnáct dní a čas na vystěhování z bytu měli rovněž tři měsíce. Pro denně placené dělníky byla stanovena výpovědní lhůta na pouhých sedm dní a byt musel být opuštěn do měsíce. Smlouva dále stanovila, v jaké dny se mohlo samotné oznámení o ukončení pracovního poměru provést. U měsíčních zřízenců to bylo posledního nebo 15. dne v měsíci, u týdně placených nebo denně placených pouze v pondělí nebo v sobotu. Výpověď z bytu mohla být provedena pouze posledního dne v měsíci.³²¹ Všichni tito propuštění zaměstnanci obdrželi písemnou výpověď, vyjma kampaňového dělnictva. Rozhodčí cukrovarnický výbor v této věci v roce 1925 rozhodl, že pro kampaňové dělnictvo končí

³¹⁸ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 344.

³¹⁹ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIV., 1932, č. 4, s. 1.

³²⁰ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXIV., 1932, č. 12, s. 1-2.

³²¹ Kolektivní smlouva pro zřízence a dělníky in *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 624.

pracovní poměr skončením kampaně, případně skončením práce v tom kterém oddělení a podání písemné výpovědi konkrétnímu dělníkovi je tedy bezpředmětné.³²²

Díky dochovaným pramenům víme, že v případě propuštěných a nezaměstnaných dělníků z cukrovaru v Kopidlně se o jejich „přežití“ postaralo samo město. To zaměstnalo dělníky, kteří na tom existenčně byli velmi špatně a kteří neměli naději získat ihned místo nové. Město se postaralo o jejich pojištění a vyměřilo jim patřičnou mzdu. Tito dělníci prováděli udržovací práce, jako opravy chodníků, příkopů či prohazování struh. V březnu r. 1923 tak například město zaměstnávalo celkem 14 bývalých zaměstnanců cukrovaru (z toho bylo 11 cukrovarnických dělníků a 3 zedníci) a o měsíc později jen 4 cukrovarnické dělníky.³²³

Závodní výbory často do propouštěcích akcí cukrovarů zasahovaly a snažily se hájit zájmy dělnictva a zřízeníctva. I v cukrovaru v Českém Meziříčí v červenci 1938 podal závodní výbor žádost, která měla zabránit dalšímu propouštění. Jako hlavní důvod výbor uváděl, že dělníci jsou na cukrovaru existenčně závislí a proto žádal, aby jejich propuštění bylo ještě jednou zváženo a projednáno.³²⁴

4. 5. 1 Sociální jistoty

Pro cukrovarnické dělnictvo bylo velmi důležité, aby v případě úrazů, nemocí, nehod či ztráty zaměstnání byli vedeni u příslušných pojišťoven, které by jim v případě těchto vyjmenovaných skutečností pomohli finančním příspěvkem.

První důležité bylo úrazové pojištění, které bylo ustanoveno zákonem z 28. prosince 1887 jako říšský zákon č. 1 na rok 1888.³²⁵ K zavedení nemocenského pojištění došlo v Rakousku ke dni 30. března 1888 zákonem č. 33/1888 říšského zákoníku. Nemocenské pojištění bylo povinné ve svých počátcích pouze pro zaměstnance v továrnách, dolech, při živnostech či na železnicích. Až zákonem č. 268/1919 Sb. byl okruh pojištěnců rozšířen na všechny osoby, které vykonávaly činnost na základě pracovního, služebního či učňovského poměru.³²⁶ Významná reforma „sociálního pojištění“ byla provedena zákonem z 9. října r. 1924, který reformoval a reorganizoval dosavadní nemocenské pojištění a zavedl nově invalidní a starobní pojištění platné pro všechny typy zaměstnanců. V cukrovarnickém ovzduší to

³²² *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XVII., 1925, č. 6, s. 3.

³²³ SOKA Jičín, f. AmK, *Nezaměstnanost – nouzové práce 1922-1935*, inv. č. 572, č. kart. 46.

³²⁴ SOKA HK, f. CRČM, *Korespondence správy cukrovaru se závodním výborem cukrovaru 1937-42,44*, inv. č. 81, č. kart. 3.

³²⁵ *Čtyřicet let úrazového pojištění dělnického v Čechách: Zpráva o činnosti úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy v Praze v uplynulých čtyřiceti letech*, Praha 1929, s. 10.

³²⁶ In Martin HOLUB, *Historie vývoje sociálního a zdravotního pojištění na našem území*, FÓRUM sociální politiky 3, 2008, s. 26. Dostupné online (<https://www.vupsv.cz/wp-content/uploads/2021/03/Holub-Martin-Historie-vyvoje-socialniho-a-zdravotniho-pojisteni-na-nasem-uzemi.pdf>) [citováno k 30. 10. 2020].

neznamenalo nic nového, protože tento typ pojištění cukrovarnických zřízenců a úředníků využívali již prostřednictvím Penzijního ústavu cukrovarnického.³²⁷

Penzijní ústav cukrovarnický vznikl na podporu zaměstnanců cukrovarnického průmyslu již v roce 1882.³²⁸ Do roku 1924 ústav umožňoval penzijní pojištění vedle úředníků také zřízencům a stálým dělníkům. Po reformě zákona o sociálním pojištění v r. 1924 vedení tohoto ústavu požadovalo, aby tato instituce pojišťovala výhradně již jen úřednictvo a vyšší kategorie zřízenectva, pro které byl ústav prvotně určen. Po dohodě s organizací cukrovarnických zaměstnanců bylo přesně vymezeno, které třídy zřízenců směly pod ústavem zůstat a které musely přestoupit k sociální pojišťovně.³²⁹

Vedle státu, ústavů a organizací vznikala i řada podpůrných fondů, které byly zřízeny speciálně pro cukrovarnické zaměstnance. Tak tomu bylo i v cukrovaru v Kopidlně. Na podzim roku 1929 obdržel ředitel František Bauer peněžité dar 10 000 Kč od cukrovarníka Bedřicha Maxe, jako projev díky za spravedlivé rozsouzení ve sporu u rozhodčího soudu (pan ředitel Bauer byl jeden ze členů komise). Ředitel Bauer se rozhodl, že obdržené peníze použije pro založení fondu pro podporu zaměstnanců v cukrovaru v Kopidlně a pojmenoval ho: „*May-Bauerova nadace pro podporu práce neschopných dělníků v cukrovaru v Kopidlně*“. Správa tohoto fondu byla zpočátku svěřena spolku „Pohřební bratrstvo dělníků Cukrovaru Ervína Schlika v Kopidlně“,³³⁰ který tuto funkci odmítl z důvodu malého počtu svých členů, kteří v cukrovaru byli skutečně zaměstnáni (bylo jich pouze 5). Proto později ředitel rozhodl o vytvoření speciálního pětičlenného nadačního výboru, který o peněžních prostředcích tohoto fondu měl s jeho souhlasem rozhodovat. Funkce pokladního nadace byla svěřena vrchnímu účetnímu cukrovaru p. Františku Roubíčkovi a vkladní knížka s penězi byla uložena u Obecní spořitelny jičínské filiálky v Kopidlně.³³¹

³²⁷ *Listy cukrovarnické*, Praha, ročník XLIV., 1925–1926, s. 381.

³²⁸ Šárka STEINOVÁ, *Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu (1897) 1919-1948*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, ed. Hynek Střítecký, Praha 2011, s. 271.

³²⁹ *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 10. června 1927 v Bratislavě*, Praha 1927, s. 25.

³³⁰ Spolek byl založen 28. května 1890 a v roce 1925 měl již 120 členů. Od svého založení zúčastnil se do r. 1925 celkem 156 pohřbů a vyplatil na podporách při pohřbech přes 6 000 Kč. In SOaK Jičín, f. AmK, *Pamětní kniha města Kopidlno (1921–1947)*, s. 48.

³³¹ Účelem nadace mělo být poskytování podpory „*nuzným, ku práci neschopným zřízencům a dělníkům cukrovaru v Kopidlně, kteří prokáží, že pracovali v tomto cukrovaru nepřetržitě alespoň dvacet let a nebyli propuštěni následkem svého zavinění*“. Pokud by se takoví bývalí zaměstnanci nevyskytovali, měla nadace podpořit aktivní celoroční zaměstnance a sice: „1. *V případě neschopnosti k práci následkem nemoci, trvající po uplynutí doby, po kterou trvá nárok z nemocenského pojištění. 2. V případě úmrtí jako příspěvek pozůstalým na úhradu pohřebních výloh. 3. Při nemoci nebo úmrtí v rodině zaměstnance. 4. Při nezaviněném neštěstí, neb nehodě, nebo konečně 5. na vánoční nadílku*“. Bohužel v archivním fondu chybí jakékoliv dokumenty, které by potvrdily, že z tohoto podpůrného fondu bylo čerpáno, nalezneme zde pouze zakládací listiny, průvodní dopisy a základní stanovy. Blíže

Mezi těmito sociálními jistotami, které cukrovarnickým zaměstnancům přinášel stát či sami cukrovarníci, byly ukotveny v kolektivních smlouvách i výjimečné situace, kdy byl zaměstnavatel povinen k vyplácení mezd – například i v případě živelných pohrom. V tomto případě, pokud došlo k pozastavení závodu během kampaně, měl závod povinnost vyplácet plnou mzdu všem z práce vysazeným dělníkům celý jeden týden. V případě větší poruchy, která by trvala déle jak jeden týden, měli stálí zaměstnanci nárok na plnou mzdu dokud nebyl závod opět zprovozněn.³³²

4. 5. 2 Odměny za odvedenou práci

Pokud byl cukrovarnický zaměstnanec šikovný a vytrvalý a pokud nešťastnou náhodou nedošlo k uzavření jeho závodu, našla se řada cukrovarů, která své dlouholeté a věrné zaměstnance odměňovala.

Jeden z takových byl cukrovar v Drahanovicích (okr. Olomouc), který u příležitosti padesátiletého jubilea zaměstnanců Tomáše Soboty, Martina Lakomého a Františky Žampachové uspořádal slavnostní večeři pro všechny zaměstnance závodu v únoru r. 1921. Při slavnostním přípitku pan předseda Vaca poděkoval za odvedenou práci, odměnil oslavence peněžitým obnosem a veřejně prohlásil, že se o ně ve stáří postará.³³³

Cukrovar v Hospozíně (okr. Kladno), ve kterém v roce 1935 odešli do výslužby dva dělníci, poskytl bývalým zaměstnancům slušnou rentu. Antonín Žakovec pracoval v cukrovaru neuvěřitelných 66 let a Antonín Haramul 36 let a oba dva v důsledku svého stáří podali ke správě cukrovaru žádost o ukončení pracovního poměru. Cukrovar jim vyhověl a na důkaz toho, jak si velmi cenil jejich odvedené služby, jim poskytl zvláštní důchod ze svého fondu 10 Kč denně. Kromě této podpory jim cukrovar dále přenechal naturální byt. Antonín Žakovec, který sloužil 66 let, byl vedle toho ještě odměněn záslužným diplomem a medailí od okr. živnostenského inspektorátu.³³⁴

Vyznamenávání příkladných zaměstnanců probíhalo i v časech druhé světové války, jako tomu bylo na jaře v r. 1944 i v cukrovaru Kopidlno. Obchodní a živnostenská komora udělila na návrh ředitelství závodu čestný diplom šesti dlouholetým zaměstnancům. Cukrovar tyto zaměstnance odměnil peněžitým darem, odstupňovaným dle důležitosti práce každého

SOka HK, f. CESK, *Věnovací listina centrálního ředitele Bauera – May Bauerova nadace pro podporu práce neschopných dělníků cukrovaru v Kopidlno 1929*, inv. č. 7 I/7, č. kart. 1.

³³² *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XXII., 1930, č. 22, s. 3.

³³³ *Cukrovarnický zřízenec*, Praha, ročník XIII., 1921, č. 4, s. 2.

³³⁴ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVII., 1935, č. 19, s. 2–3.

z nich a délky odpracovaných let. Vyznamenání obdrželi František Boček, František Červinka, Alois Forman, František Kopal, Václav Novotný a Jindřich Rautenkranc.³³⁵

4. 6 Politická situace a její dopad na dělnictvo

Politická otázka byla pro dělnictvo a zřízeníectvo stejně důležitá, jako pro jakéhokoliv občana i občanku, kteří žili v nově vzniklé Československé republice. Ústava z roku 1920 zavedla mj. také všeobecné, tajné, přímé a rovné hlasovací právo, což mělo za následek, že politická agitace se nevyhnula ani cukrovarnickému ovzduší.

Pro informovanost cukrovarnických zaměstnanců působil velmi proaktivně již několikrát zmiňovaný odbor Organizace zaměstnanectva cukrovarnického. Ačkoliv tato organizace ve svém periodiku tvrdila, že: „*Členstvo Organizace zaměstnanectva cukrovarnických jest vedeno v duchu stranické neutrality, vyhýbá se jakýmkoliv stranickým sférám. Pořádek práce a chleba, životní existence cukerního průmyslu jest stěžejním programem organizace...*“³³⁶, z pročitání jednotlivých článků periodika je více než jasné, že bylo levicově zaměřeno a snažilo se získat na podporu socialisticky zaměřených stran i cukrovarnické zaměstnance.

Z níže uvedené citace je patrné, že existovaly cukrovary, které vyvíjely úsilí o to, aby získaly voliče pro stranu národní demokracie z řady svých zaměstnanců, což výše zmíněná cukrovarnická organizace snášela velmi nelibě: „*A co možno říci o těch zaměstnancích, kteří přistoupili do org. nár. demokratické? Nic jiného, než že jsou to živly jednak věčně nespokojené a jednak takové, které domnívají se, že budou dobře zapsány u správy cukrovaru a takové, které nějakou tu hmotnou výhodu neb za úsměv ředitele zradí třeba bratra, nebo takové, které neuvažují, že děl. org. nár. demokratická jest jen prostředkem k zeslabení řádných org. socialistických.*“³³⁷

Nejen strana národní demokracie se snažila získat nové voliče prostřednictvím svých sympatizantů mezi cukrovarníky. Dále to byla i agrární strana, která například před parlamentními volbami v roce 1935 rozesílala do všech rolnických cukrovarů členské přihlášky a vedle toho počítala s najatými lobbisty, kteří měli pro stranu v cukrovařech získat nové voliče.³³⁸ Před těmito důležitými volbami v roce 1935 časopis Cukrovarnický zaměstnanec

³³⁵ Blíže SOkA HK, f. CESK, *Vyznamenání a odměny zaměstnancům za dlouholetou službu 1943–45*, inv. č. 98 II/6, č. kart. 8.

³³⁶ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVI., 1934, č. 18, s. 4.

³³⁷ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XIX., 1927 č. 20, s. 1.

³³⁸ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVII., 1935, č. 6, s. 3–4.

nabádal veškeré dělnictvo a zřízenectvo, aby v zásadě volili pouze strany socialistické. Především byla vyzdvihována strana národních socialistů a sociální demokracie.³³⁹

Rozdílná politická příslušnost se v cukrovarnickém průmyslu neobešla ani bez fyzických útoků. Například v Bratislavě na ně zemřel v dubnu r. 1927 správce František Kovařík, který pracoval pro cukrovar v Dioseku (dnes Sládkovičovo). Správce byl napaden a ztloučen dělníky do bezvědomí. Předběžné vyšetření tehdy odhalilo, že útočníci byli poštváni komunistickými agitátory.³⁴⁰

Bohužel nemáme k dispozici žádná data, která by nám osvětlila, jak vnímali prvorepublikovou politiku zaměstnanci cukrovaru v Kopidlně a Českém Meziříčí, ale máme k dispozici informace, jak se závodů dotkla mobilizace r. 1938 či období Protektorátu Čechy a Morava.

Když byla v září v r. 1938 vyhlášena všeobecná mobilizace, většina dělníků z cukrovaru v Kopidlně byla povolána do zbraně. Ti, kteří povoláni nebyli, ve dnech 26.-28. září kopali ochranné kryty. Kryt, který měl být vykopán pro cukrovar, měl pojmut 100-150 osob. Kopání krytů a zákopů probíhalo i po celém městě a poblíž nádraží. Vedle toho prostřednictvím centrálního ředitele Františka Bauera darovala spolumajitelka cukrovaru v Kopidlně Jindřiška von Thurn Taxis pro rodiny nemajetných mobilizovaných vojáků 15 q mouky a 20 q cukru.³⁴¹ Po mnichovském diktátu začala probíhat demobilizace a ze zabraných částí státu se stěhovali uprchlíci. V Kopidlnu bylo evidováno celkem 80 takovýchto osob, které v případě, že bývaly státními zaměstnanci dostaly skoro okamžitě nová pracovní místa. Ti, co nebyli, byli odkázáni na státní podporu. Během demobilizace Kopidlnem projíždělo nespočet vojáků, kteří byli ubytováni v sokolovně, v hostinci, ale také v cukrovaru či v okolních vesnicích.³⁴²

Atmosféra po demobilizaci byla v cukrovaru v Českém Meziříčí byla dosti napjatá, a to díky dvěma cukrovarnickým úředníkům německé národnosti. Technický adjunkt Walter Hofmann a administrativní úředník Josef Staffa obdrželi od správy cukrovaru výpověď na základě zákona o obraně státu ze dne 13. května 1936³⁴³ a bylo jim nařízeno okamžité vyklizení

³³⁹ *Cukrovarnický zaměstnanec*, Praha, ročník XXVII., 1935, č. 9, s. 1.

³⁴⁰ *Věstník zaměstnanců cukrovarnických*, Praha, ročník XIX., 1927, č. 9, s. 3.

³⁴¹ SOaK Jičín, f. AmK, *Pamětní kniha města Kopidlno (1921–1947)*, s. 330.

³⁴² *Tamtéž*, s. 331–332.

³⁴³ Konkrétně Hlava III. § 22, odst. 3. Dostupné online (https://www.aspi.cz/products/lawText/1/6551/1/2#_1447) [citováno k 1. 11. 2021].

naturálních bytů.³⁴⁴Walter Hofmann šokoval meziříčské obyvatelstvo již svým chováním při parlamentních volbách v roce 1935. Společně s manželkou nevyužil tajného hlasovacího práva a veřejně a provokativně před ostatními voliči vložil kandidátní lístek SdP do volební obálky. Tento samotný akt by nebyl tak pobuřující, ale bylo o něm známo, že udržoval pevné styky se svým švagrem, který pracoval v Říši a díky kterému byl vyhodnocen místní četnickou stanicí jako vysoce nespolehlivý.³⁴⁵

Po zavedení Protektorátu Čechy a Morava v březnu roku 1939 bylo žádáno, aby nezaměstnaní dělníci byli vysláni na pomocné práce do Říše. Z korespondence správy cukrovaru v Českém Meziříčí víme, že z tohoto požadavku měla správa cukrovaru velké obavy. Velká část nezaměstnaných dělníků byla každoročně zaměstnávána při chodu cukrovaru v období kampaně a správa měla obavy, že se podzimní kampaň neobejde bez komplikací.³⁴⁶ V následující části roku okresní hejtmanství rozesílala okresním úřadům informace, jaké byly stanoveny podmínky pro ty, kteří by se případně na zahraniční práce hlásili. Mezi těmito podmínkami byl důležitý bod, který říkal, že dělníci a dělnice ze zemědělských oblastí za žádných okolností přijati být nemůžou, díky čemuž následně nebyly ohroženy ani cukrovarnické kampaně.³⁴⁷

Ve čtvrtek 15. června 1939 proběhl v Českém Meziříčí „letákový útok“³⁴⁸ směřovaný na správního ředitele cukrovaru Aloise Kühnela. Ředitel byl v letáku především kárán za špatné chování vůči cukrovarnickému dělnictvu. Při vyšetřování bylo konstatováno, že leták měl politický podklad a byl určen hlavně úřadům s cílem volajícím po provedení kontroly v cukrovaru. Tento leták ale nepřímou zapříčinil i události, které se staly v krátkosti na to.

O pár dní později se konala ve vsi taneční zábava. Na ní slovně napadl sezonní dělník cukrovaru Karel Hubáček přítomného pana vrchního strážmistra Kolumpeka za to, že chrání „nearijce“ a pokračoval v urážkách cukrovaru. Vrchní strážmistr mu na to řekl, že pokud má jakoukoliv stížnost na správu cukrovaru, ať ji přednese závodnímu výboru a dál s ním cokoliv odmítl řešit. Hubáček dal na slova vrchního strážmistra a předstoupil před závodní výbor. Bohužel se situace při jednání natolik vyostřila, že Hubáček napadl fyzicky nejprve předsedu

³⁴⁴ SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

³⁴⁵ *Tamtéž.*

³⁴⁶ *Tamtéž.*

³⁴⁷ Blíže SOkA Jičín, f. AmK, *Nábor dělnictva do Německa 1939-1940*, inv. č. 442, č. kart. 33.

³⁴⁸ Četnická stanice v Českém Meziříčí označila tyto letáky jako protižidovské a v příslušné staniční knize je několik záznamů o průběhu pátrání po pachatelích. Blíže SOkA RnK, f. Četnická stanice České Meziříčí, *Staniční služební kniha 1937–1940*, č. kn. 5.

Miloše Kárníka a následně jeho bratra, který se snažil bratra bránit. Hubáček ho udeřil do obličeje a kladivem do páteře. Po tomto útoku Hubáček závodnímu výboru s křikem vyhrožoval, že vše předloží k řešení říšskoněmecké policii. Tento incident byl následně projednáván na okresním úřadě v Novém Městě nad Metují, kde vrchní rada Dr. Vožický rozhodl, že tímto činem nebyla napadena žádným způsobem Říše a její členové a že se jedná pouze o vnitřní záležitost, která by se měla také vnitřně vyřešit.³⁴⁹

V následku vyhlášení Protektorátu byl státní svátek připadající na 28. října prohlášen za obyčejný pracovní den. Ale našli se i tací, kteří chtěli vyjádřit, že s nastoleným režimem nesouhlasí. Kronikář Dvořák o říjnu roku 1939 píše: „*Přes přísný zákaz se však na pomníku T. G. Masaryka v noci objevily věnce a květiny. Brzy ráno je četníci uklidili. Také v cukrovaru se na některých strojích objevily státní vlajky, ale nezjištěný udavač vše udal německé policii, která velmi hrubě všechny dělníky vyšetřovala, ale nic podstatného nezjistila.*“³⁵⁰

Pro zachování chodu jednotlivých cukrovarů bylo třeba, aby bylo vydáno potvrzení o árijském charakteru firmy. V cukrovaru v Kopidlně to nebylo velikou překážkou, protože jak Jindřiška von Thurn Taxis, tak Jindřich Schlik sepsali čestné prohlášení o svém árijském původu, doložili výtah z obchodního rejstříku se společenskou smlouvou a povolení jim bylo uděleno.³⁵¹ V případě cukrovaru České Meziříčí, který byl prohlášen židovským podnikem, došlo k tomu, že německými úřady byl vybrán německý důvěrník, který byl pověřen správou cukrovaru a tímto byl židovský podnik uznán jako árijská firma. Aby se potvrdila příslušnost k německé říši, byl zakoupen a na cukrovar následně vyvěšen říšský prapor.³⁵²

Nejen správa cukrovaru byla zkoumána z hlediska árijské příslušnosti, stejně tak i zaměstnanci. Ti byli povinni doložit, že ani oni a případně i jejich manželky nemají do třetího kolene židovské předky. Takto důkladně byli v březnu roku 1940 prošetřeni i meziříčtí zaměstnanci.³⁵³

Protest ve formě vyvěšení československých vlajek nebyl jedinou odbojovou záležitostí, která se v cukrovaru v Českém Meziříčí odehrála. Dne 13. listopadu r. 1942 se uskutečnila řada zatčení za odposlouchávání zakázané rozhlasové stanice. Odvedeno bylo celkem osm mužů,

³⁴⁹ SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

³⁵⁰ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 322.

³⁵¹ SOkA HK, f. CESK, *Jednání o potvrzení árijského charakteru firmy 1941*, inv. č. 24 I/24, č. kart. 1.

³⁵² SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

³⁵³ *Tamtéž.*

z nichž dva byli celoroční zaměstnanci.³⁵⁴ O den později do cukrovaru dorazily železniční vagóny pro nakládku cukru. Při jejich úklidu našly uklízečky nápis: „*At' zhyne vrah Heydrich! Co dělá ten ludr Tuka, že prodal slovenský národ za jidášský groš.*“³⁵⁵ Uklízečky nápis nahlásily dozorcům, ti úředníkovi, který to musel ohlásit. Gestapo celou událost důkladně vyšetřovalo a jako hlavní podezřelé zatklo Miroslava Novotného a Františka Peka. Oba byli dělníky, kteří posouvali příslušné vagóny. Přesto že oba zapírali a tvrdili, že s nápisy nemají nic společného, byli odsouzeni na půl roku do žaláře. Po uplynutí jejich trestu byli oba transportováni do koncentračních táborů, kde František Pek následně zemřel. Miroslav Novotný se dožil konce války a bezpečně se navrátil domů. Po válce se zjistilo, že oba dělníci mluvili pravdu a autory nápisů nebyli.³⁵⁶ V prosinci toho samého roku pak následovala další zatčení, nejprve čtyř úředníků a později i tří dalších dělníků. Bohužel zmínky proč je gestapo odvedlo a zda byli propuštěni v pramenech nejsou.³⁵⁷

Pro zajištění lepšího života během těžkých válečných let docházelo v poměrně větším měřítku ke krádežím cukru. Za 1 kg cukru se na černém trhu platilo až 300-400 Kč. Aby se zamezilo krádežím, byl v meziríčském cukrovaru v r. 1944 ustanoven zvláštní dozorce, který měl za úkol hlídat a bránit případným krádežím. V případě podezření byli zaměstnanci vystaveni nečekaným domovním prohlídkám, které ve většině případů krádeže cukru potvrdily. Jeden sezonní dělník z obce Libníkovice u sebe doma dokonce přechovával neuvěřitelných 105 kg cukru!³⁵⁸

³⁵⁴ SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

³⁵⁵ In SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 341.

³⁵⁶ Tak píše o celém incidentu kronikář Karel Dvořák. Bohužel v kronice není uvedeno, kdo byl za nápisy skutečně odpovědný. *Tamtéž.*

³⁵⁷ SOkA HK, f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

³⁵⁸ SOkA RnK, f. AoČM, Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*, s. 366.

ZÁVĚR

Ve své diplomové práci se věnuji mnoha okolnostem, které se dotýkaly pracovního života cukrovarnických dělníků.

V první části, kterou jsem nazvala *Historie cukrovarnictví*, jsem popsala vývoj cukrovarnického průmyslu od jeho počátků po konec druhé světové války, a to nejen v českých zemích, ale i s přihlédnutím ke střeoevropskému kontextu výroby cukru. Vedle popisu důležitých mezníků v tomto průmyslovém odvětví jsem do první části zahrнула také kapitolu *Cukrovarničtí zaměstnanci a provoz cukrovarů*, kterou vnímám jako jednu ze stěžejních. Úkolem kapitoly je nejen přiblížit složení zaměstnanecké agendy v cukrovarech, ale také napomoci k pochopení fungování jednotlivých závodů, ať již po stránce personální, tak i po stránce provozní. Věnovala jsem se v ní mimo jiné tomu, jakým způsobem bylo možné získat pracovní místo v cukrovaru, či jak bylo dělnictvo v provozu rozdělováno na jednotlivé pracovní úseky.

Cílem druhé části, *Historie cukrovarů v Kopidlně a Českém Meziříčí*, je získat rámcovou představu o vývoji uvedených závodů. Cukrovary nespojuje jen to, že se nacházejí ve východních Čechách, či rok 1871, kdy byly oba založeny, ale stejně jako jiné průmyslové podniky i tyto cukrovary byly zasaženy hospodářskými krizemi a válečnými útrapami, kterým musely čelit. Během let první světové války se oběma závodům podařilo „přežít“ na základě výpomoci válečných zajatců a během let první republiky oba závody prosperovaly a byly neustále modernizovány díky obchodním schopnostem svých majitelů.

Ve třetí části, *Cukrovarnické dělnictvo v cukrovarech Kopidlno a České Meziříčí*, jsem se snažila podrobně popsat jednotlivé, dílčí aspekty, kterými byl cukrovarnický dělník přímo či nepřímo ovlivněn a na konkrétních příkladech ve jmenovaných cukrovarech na ně poukázat. Podkapitola *Kolektivní smlouvy* myslím přesvědčivě ukazuje, jak moc byl život dělnictva mezi lety 1918-1945 vymežován a určován ustanovením kolektivních smluv. Při práci na podkapitole *Pracovní prostředí* jsem zjistila, že každý cukrovar byl povinný vypracovat a vyvěsit vlastní pracovní řád, který musel projít kolečkem povinných odsouhlasení příslušnými úřady. Ačkoliv se mi při bádání dostaly do rukou pracovní řády pouze dva, byl na nich velmi patrný vzor, ze kterého vyplývalo, že se každá správa cukrovaru při jeho sepisování řídila stejnými pravidly, tzn., že se pracovní řády tvořily dle platných podmínek vytyčených v kolektivních smlouvách. Na základě dochovaných pramenů jednotlivých cukrovarů jsem se v této kapitole také pokusila přiblížit zázemí cukrovarnických zaměstnanců, které mi umožnilo získat si představu o tom, v jakých podmínkách žili. Podkapitola věnovaná *Pracovnímu režimu*

a pracovní době podle mého názoru odhalila, že bylo v cukrovarnickém průmyslu velmi problematické přizpůsobit se novému zákonu, který nařizoval osmihodinovou pracovní dobu, a k jeho plnému prosazení v cukrovarnickém průmyslu bez výjimek došlo až v roce 1935! Do té doby bylo běžnou praxí, že především některé pracovní pozice (jako byly především pozice „vaříčů“), fungovaly během kampaní ve dvanáctihodinovém pracovním režimu. Při procházení mzdových záznamů v jednotlivých fondech cukrovarů v Kopidlně a Českém Meziříčí jsem byla schopna velmi přesně určit, který zaměstnanec byl či nebyl placen za práci přes čas právě z důvodu překročení osmihodinové pracovní doby. Tito lidé si přišli během kampaní na velmi značnou finanční částku, není proto divu, že se o své místo nechtěli dělit s někým „třetím“ a že k plnému dodržování zákona o osmihodinové pracovní době došlo s určitým zpožděním. Plnému prosazení bránila nejen neochota zaměstnanců se o místo dělit a přijít tak o finanční výhody, ale také pro správu cukrovaru bylo finančně výhodnější vydržovat si pouze dva zaměstnance místo tří na jedné pracovní pozici. V návaznosti na tuto skutečnost jsem se v podkapitole *Mzda* snažila přiblížit, jakým způsobem bylo cukrovarnické dělnictvo i zřízenectvo rozdělováno do příslušných mzdových kategorií a tříd. Zde jsem mj. na konkrétním příkladu dělníka Josefa Pazderského z cukrovaru Kopidlna poukázala na to, jak probíhal přesun z dělnické kategorie do kategorie zřízenectva a jakým způsobem byl tento přesun ve finanční rovině pečlivě propočítáván. I mezi cukrovarnickým dělnictvem a zřízenectvem byla patřičná hierarchie a záleželo na schopnostech jednotlivců, zda bude v jejich silách na pomyslném žebříčku stoupat vzhůru. Pro obyčejného sezonního dělníka byl úspěch, pokud byl přijat cukrovarem nastálo a byl zaveden v katastru stálého dělnictva, pro zavedené dělníky bylo dokladem ocenění jejich pracovních zkušeností a píle, když byli přesunuti do skupiny zřízenců. Zaměstnanci měli veliké štěstí, pokud se jim povedlo, aby byli zařazeni mezi stálé zaměstnance, ale ani to neznamenal, že mohli být, rozhodli-li o tom správa cukrovaru, propuštěni. O uvedených a dalších skutečnostech jsem pojednala v podkapitole *Jistota zaměstnání*, kde jsem vedle problematiky výpovědních lhůt také nastínila výši odstupného, které byly cukrovary povinny vyplácet na základě kolektivní smlouvy. Třetí část diplomové práce jsem uzavřela podkapitolou *Politická situace a její dopad na dělnictvo*, ve které jsem přiblížila politické ovzduší první republiky až k období Protektorátu Čechy a Morava. Každé období, politické okolnosti s nimi spjaté, ovlivnilo řadu zaměstnanců cukrovarů.

Přes důkladnou analýzu dostupných pramenů a literatury se mi nepodařilo zjistit, zda byla správa jednotlivých cukrovarů ovlivněna jejími majiteli natolik, aby se tato skutečnost jakýmkoliv způsobem odrazila na vztah správy cukrovarů vůči svým zaměstnancům. Oba cukrovary důsledně dbaly o dodržování kolektivních smluv a nenalezla jsem žádný rozdíl, který

by mluvil v prospěch či nepospěch kopidlenského nebo meziříčského cukrovaru, a potvrdil tak mou původní domněnku, že se odlišovat budou.

Věřím, že má diplomová práce bude přínosem nejen pro hospodářské dějiny, ale taktéž přispěje k dějinám cukrovarnického průmyslu. Pohlíží na ně totiž z jiného úhlu pohledu, prostřednictvím hospodářských a sociálních poměrů jejich dělnictva.

Při svém výzkumu jsem narazila na několik zajímavých dokumentů, které by bylo vhodné využít pro další výzkum zaměstnanecké agendy cukrovarnického průmyslu. Mezi takové řadím především dochované dopisy cukrovarnických zřízenců potažmo dělníků, kteří pracovali v zahraničních cukrovarech a kteří se zasloužili o jejich vybudování a prosperitu v mnoha zemích po celé Evropě i Asii. Vedle těchto dopisů existuje také řada materiálů, která se dotýká pouze cukrovarnického úřednictva a jejím zpracováním by se tak docílilo pomyslného uzavření kruhu problematiky cukrovarnických zaměstnanců.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Archivní prameny:

SOkA Hradec Králové, Ladislav HLOUŠEK, Sdružení královéhradeckých cukrovarů v Hradci Králové 1875–1949, *Inventář*, 1991, ev. č. 63.

SOkA Hradec Králové, fond Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871–1947), Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1988.

SOkA HK, f. CESK, *Stanovy spolkového cukrovaru v Kopidlně*, inv. č. 2 I/2, kart. 1.

SOkA HK, f. CESK, *Věnovací listina centrálního ředitele Bauera – May Bauerova nadace pro podporu práce neschopných dělníků cukrovaru v Kopidlně 1929*, inv. č. 7 I/7, č. kart. 1.

SOkA HK, f. CESK, *Prodej realit hraběnky Schlikové panu Františku hraběti Schlikovi*, inv. č. 9 I/9, kart. 1.

SOkA HK, f. CESK, *Jednání o potvrzení árijského charakteru firmy 1941*, inv. č. 24 I/24, č. kart. 1.

SOkA HK, f. CESK, *Jednání o zavedení národní správy a předání správy do rukou ředitele n. p.*, inv. č. 26 I/26, kart. 1.

SOkA HK, f. CESK, *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22, 25–26, 29–37, 42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

SOkA HK, f. CESK, *Smlouvy s pracovními partami 1925, 29–34, 39*, inv. č. 95 II/3, č. kart. 8.

SOkA HK, f. CESK, *Vyznamenání a odměny zaměstnancům za dlouholetou službu 1943–45*, inv. č. 98 II/6, č. kart. 8.

SOkA HK, f. CESK, *Revize sociálního a technického vybavení cukrovaru v době kampaní 1925, 1930–36*, inv. č. 144 V/12, č. kart. 11.

SOkA HK, f. Cukrovar a rafinerie v Českém Meziříčí (1887–1947), Ladislav HLOUŠEK, Hana BEZDÍČKOVÁ, *Inventář*, 1989.

SOkA HK f. CRČM, *Domovní výkazy – byty ve vlastnictví cukrovaru 1936–1937*, inv. č. 20, č. kart. 1.

SOkA HK f. CRČM, *Zápisy ze schůzí závodního výboru cukrovaru 1939–1941*, inv. č. 34, kart. 2.

SOkA HK f. CRČM, *Korespondence správy cukrovaru se závodním výborem cukrovaru 1937–42, 44*, inv. č. 81, č. kart. 3.

SOkA HK f. CRČM, *Korespondence o událostech v podniku – zaměstnanci, obchod, správa, 1938–1946*, inv. č. 82, č. kart. 3.

SOka HK f. CRČM, *Pracovní řád Českého Meziříčí 1942*, inv. č. 439, č. kart. 12.

SOka HK f. CRČM, *Prohlášení Oskara Bondyho – plakát*, inv. č. 440b, č. kart. 12.

SOka HK f. CRČM, *Příjmy dělníků od 1926-1928*, č. kn. 18.

SOaK Jičín, f. Archiv města Kopidlno (1514–1945), *Pamětní kniha města Kopidlno 1921–1947*.

SOaK Jičín, f. AmK, *Příděl zajatců na práci*, inv. č. 408, č. kart. 32.

SOaK Jičín, f. AmK, *Knížka o lékařském (zdravotním) pozorování váleč. zajatců v Kopidlně*
In: *Příděl zajatců na práci*, inv. č. 408, č. kart. 32.

SOaK Jičín, f. AmK, *Nábor dělnictva do Německa 1939–1940*, inv. č. 442, č. kart. 33.

SOaK Jičín, f. AmK, *Stavební akce v cukrovaru 1913–1940*, inv. č. 441, kart. 34.

SOaK Jičín, f. AmK, *Nezaměstnanost – nouzové práce 1922–1935*, inv. č. 572, č. kart. 46.

SOka Rychnov nad Kněžnou, fond Archiv obce České Meziříčí (1784-1945), Karel DVOŘÁK, *Pamětní kniha obce Meziříčí 1925–1945*.

SOka RnK, f. AoČM, *Ruští zajatci*, inv. č. 49, č. kart. 57.

SOka RnK, f. Četnická stanice České Meziříčí, *Staniční služební kniha 1937–1940*, č. kn. 5.

Dobová periodika:

Cukrovarnický zaměstnanec, XXIII, 1931.

Cukrovarnický zaměstnanec, XXIV, 1932.

Cukrovarnický zaměstnanec, XXVI, 1934.

Cukrovarnický zaměstnanec, XXVII, 1935.

Cukrovarnický zaměstnanec, XXVII, 1935.

Cukrovarnický zřízenec, XIII, 1921.

Český svět, II, 1905–1906.

Hospodář, XV, 1885.

Krásy Českého ráje, Kopidlno, Bakov nad Jizerou, 1936.

Listy cukrovarnické, XV, 1896–1897.

Listy cukrovarnické, XVI, 1897–1898.

Listy cukrovarnické, XXVI, 1907–1908.

Listy cukrovarnické, XXVII, 1908–1909.

Listy cukrovarnické, XXVIII, 1909–1910.

Listy cukrovarnické, XXX, 1911–1912.

Listy cukrovarnické, XXXII, 1913–1914.
Listy cukrovarnické, XXXIII, 1914–1915.
Listy cukrovarnické, XXXIV, 1915–1916.
Listy cukrovarnické, XXXV, 1916–1917.
Listy cukrovarnické, XXXIX, 1920–1921.
Listy cukrovarnické, XL, 1921–1922.
Listy cukrovarnické, XLIV, 1925–1926.
Národní listy, X, 1870.
Národní listy, XXV, 1885.
Národní listy, LXIII, 1923.
Národní listy, LXV, 1925.
Posel z Prahy, 1871, č. 55.
Posel z Prahy, 1875, č. 78.
Posel z Prahy, 1878, č. 66.
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XVI, 1924.
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XVII, 1925.
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XVIII, 1926.
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XIX, 1927.
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XX, 1928
Věstník zaměstnanců cukrovarnických, XXII, 1930
Zpravodaj: Obchodně-průmyslový příloha „Listů cukrovarnických“, XVIII, 1937.
Zpravodaj: Obchodně-průmyslový příloha „Listů cukrovarnických“, XXII, 1940.

Ostatní prameny:

Čtyřicet let úrazového pojištění dělnického v Čechách: Zpráva o činnosti úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy v Praze v uplynulých čtyřiceti letech, Praha 1929.
Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 10. června 1927 v Bratislavě, Praha 1927.
Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 20. června 1929 v Praze, Praha 1929.
Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926, Praha 1926.
Pracovní řád cukrovaru Slatiňany, 1922.
Zpráva o přednáškovém kursu pro vařiče, konaném v Praze, dne 23. března 1935.

Vládní nařízení č. 118/1939 Sb. o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové.

Nařízení ministerstva obchodu v dohodě s ministerstvem vnitra dne 22. srpna 1911.

Výnos c. a k. ministerstva války ze dne 9. srpna 1915, odd. 10, č. 47.363.

Zákon o obraně státu ze dne 13. května 1936 Hlava III. § 22, odst. 3.

Prameny elektronické povahy:

BERAN, Lukáš, *Cukrovar Oskara Bondyho*, 2012, dostupné online (<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000030>) [citováno k 10. 1. 2021].

FRONĚK, Daniel, *Společná továrna na cukr*, 2009, dostupné online (<http://www.industrialnitopografie.cz/karta.php?zaznam=V000044>) [citováno k 29. 1. 2021].

HOLUB, Martin, *Historie vývoje sociálního a zdravotního pojištění na našem území*, FÓRUM sociální politiky 3, 2008, s. 26. dostupné online (<https://www.vupsv.cz/wp-content/uploads/2021/03/Holub-Martin-Historie-vyvoje-socialniho-a-zdravotniho-pojisteni-na-nasem-uzemi.pdf>) [citováno k 30. 10. 2021].

MELCHER, Dorothea, *Die zuckerindustrie im Rheinland*, Mérida 2003, s. 10, dostupné online (https://industriemuseum.lvr.de/media/imus/museum/mediencenter/sol_3/sondersammlung_bibliothek/Melcher_Die_Zuckerindustrie_im_Rheinland_2003.pdf) [citováno k 9. 10. 2020].

Literatura

ANTONÍN, Luboš, *Bílé zlato: Historie cukru v kostce*, Nymburk 2006.

BARTL, Otokar, *Cukrovarství*, Praha 1941.

BERANOVÁ, Magdalena, *Jídlo a pití v pravěku a středověku*, Praha 2005.

BERNÝ, Pavel, *Kopidlno: Drahoraz, Ledkov, Mlýnec, Pševs*, Nymburk 2014.

BRHELOVÁ, Jana – DRÁBEK, Jakub, „*Bílé zlato*“ a prosperita meziválečného Československa, *Listy cukrovarnické a řepařské* 1, 2017, s. 31–33.

ČAPKA, František, *Řepařství a cukrovarnictví v Československu v letech velké hospodářské krize ve třicátých letech 20. století*, *Listy cukrovarnické a řepařské* 5–6, 2017, s. 202–206.

ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír, *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*, Brno 2011.

ČÍŽ Karel a kol., *Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR*, Praha 1981.

DOSTÁL Vladimír V., *Agrární strana: Její rozmach a zánik*, Brno 1998.

- DRÁBEK, Jakub – FABIANKOVÁ, Klára, *K počáteční fázi transformace cukrovarnického průmyslu pro válečné účely v Protektorátu Čechy a Morava*, Listy cukrovarnické a řepařské 2, 2019, s. 81–83.
- DRÁBEK, Jakub – TÓTH, Andrej – SKŘIVAN, Aleš (edd.), *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období*, České Budějovice 2017.
- DUDEK, František, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985.
- DUDEK, František, *Vývoj cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1872*, Praha 1979.
- DUDEK, František *Zamyšlení: Fenomén cukru jako „bílého zlata“ v českých zemích (do roku 1938)*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, Praha 2011, s. 15–23.
- DUFFEK, Karel, *Historie cukrovarnického výzkumu v českých zemích*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, Praha 2011, s. 236–250.
- DUFFEK, Karel, *Zamyšlení: Český cukrovarnický průmysl – historie a současnost*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, Praha 2011, s. 24–46.
- FRONĚK, Daniel, *200 let řepného cukrovarnictví v České republice*, Listy cukrovarnické a řepařské 11, 2010, s. 358–359.
- FRONĚK, Daniel, *Výroba cukru na Zbraslavi – kolébka českého cukrovarnictví*, Listy cukrovarnické a řepařské 7-8, 2008, s. 232–236.
- GLÁSEROVÁ LEBEDOVÁ, Zdenka, *Jak Kopidlenská vítali hraběcí novomanžele v roce 1892*, Kopidlenské listy 2, 2017, s. 32–33.
- GÓRALCZYK Wojciech a kol., *150 lat polskiego przemyslu cukrowniczego*, Warszawa 1975.
- HLADÍK, Jan, *Mzdová politika v prvorepublikovém cukrovarnictví*, Listy cukrovarnické a řepařské 134, 2018, s. 159–161.
- HOLÁ, Jiřina, *Cukrovar v Kopidlně*, Muzejní noviny, Jičín 1997, s. 2.
- HOŘEJŠ, Miloš, „Šlechtický versus rolnický.“ *Vzestup a pády šlechtického podnikání v cukrovarnictví a na příkladu Colloredo-Mannsfeldského cukrovaru v Opočně a Schlikovského cukrovaru v Kopidlně*, in: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci, Praha 2011, s. 512–551.
- KUSTER, Tobias, *500 Jahre kolonialer Rohrzucker — 250 Jahre europäischer Rübenzucker*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 85, 1998, s. 483.
- ŁUCZAK (ed), Czesław, *Dzieje cukrownictwa w Polsce*, Poznań 1981.
- LUPTÁK, Lubomír – NAXERA, Vladimír *Role cukrové třtiny při formování moderního světového systému*, Listy cukrovarnické a řepařské 3, 2013, s. 111–115.

- MÁLEK, Vlastimil, *Zakládání cukrovarů v Čechách po roce 1848 a problémy, s nimiž se musely závody vyrovnávat v padesátých letech 19. století*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, Praha 2011, s. 427–446.
- NEUMANN, K.C., *Nástin dějin průmyslu cukrovarnického v Čechách: Období první 1787–1830*, Praha 1891.
- POKORNÝ, Jiří, *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin oborů v českých zemích*, Praha 2015.
- PTÁČEK, Josef, *Historie cukrovarnictví regionu cukrovaru v Českém Meziříčí (na Opočensku, Kosteletku a Královeshradsku)*, Dobruška 1996.
- SADÍLEK, Tomáš – ZADRAŽILOVÁ, Dana, *Historie a současný stav cukrovarnictví v Rakousku*, *Listy cukrovarnické a řepařské* 12, 2015, s. 392–395.
- SANDTNER, Vojtěch, *Pamětní spis spolku cukrovarských úředníků v Praze*, Praha 1938.
- STEINOVÁ, ŠÁRKA, *Společnost cukrovarů pro Čechy a Moravu (1897) 1919–1948*, in: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci*, Praha 2011, s. 270–291.
- SVÁTEK, Karel, *Ze života sladkých pánů: Hrst vzpomínek z ovzduší cukrovarnického*, Trnava 1928.
- ŘÍHA, Oldřich, *Počátky českého cukrovarnictví: Monografická studie o dějinách cukrovarnického průmyslu v českých zemích do roku 1850*, Praha 1976.
- TREGL, Vladimír, *Schlikové a proměna Kopidlno v rodinný fideikomis*, *Kopidlenské listy* 3, 2016, s. 28–29.
- TREGL, Vladimír, *Schlikové na Jičínsku na přelomu 18. a 19. století*, *Kopidlenské listy* 1, 2017, s. 34–35.
- TREGL, Vladimír, *Rod Schliků před příchodem do Kopidlno*, *Kopidlenské listy* 1, 2016, s. 32.
- TREGL, Vladimír, *Významné postavy rodu Schliků v 1. polovině 17. století a jejich příchod do Kopidlno*, *Kopidlenské listy* 2, 2016, s. 38–40.
- VADKERTYOVÁ, Katerína, *Dejiny cukrovarnického priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800–1918)*, Bratislava 1972.
- VODIČKA, František, *Cukrovarnická administrativa*, Praha 1933.
- VYSKOČIL, Aleš, *Bílé zlato a budování železniční sítě*, *Listy cukrovarnické a řepařské* 9–10, 2010, s. 284–287.

PŘÍLOHY

Seznam obrazových příloh

Obr. 1: Inzerát na pracovní místo strojníka pro cukrovar v Českém Meziříčí. Zdroj: Posel z Prahy, 1878, č. 285, s. 6.

Obr. 2: Inzerát na vařiče suroviny pro cukrovar v Českém Meziříčí. Zdroj: *Národní listy*, 1890, č. 242, s. 6.

Obr. 3: Inzerát na technického adjunkta a technického chemika do cukrovaru v Kopidlně. Zdroj: *Národní listy*, 1894, č. 156, s. 7.

Obr. 4: Inzerát na chemika do cukrovaru v Kopidlně. Zdroj: *Národní listy*, 1890, č. 225, s. 6.

Obr. 5: Pracovní nabídka na práci v cukrovaru v Rumunsku. Zdroj: *Cukrovarnický zřizeneč*, 1921, č.4, s. 4.

Obr. 6: Inzerát poptávající vařiče suroviny. Zdroj: *Cukrovarnický zřizeneč*, 1921, č. 11, s. 4.

Obr. 7: Výroba cukru na počátku 19. století (1. místnost – samotná práce s řepou). Zdroj: *Listy cukrovarnické*, XVI, 1897–1898, s. 374.

Obr. 8: Výroba cukru na počátku 19. století (2. místnost – zisk sirobu). Zdroj: *Listy cukrovarnické*, XVI, 1897–1898, s. 375.

Obr. 9: Výroba cukru na počátku 19. století (3. místnost – zisk surového cukru). Zdroj: *Listy cukrovarnické*, XVI, 1897–1898, s. 375.

Obr. 10: Výroba cukru na počátku 19. století (4. místnost – zisk surového cukru). Zdroj: *Listy cukrovarnické*, XVI, 1897–1898, s. 375.

Obr. 11: Schéma Elfy, zařízení na čištění řepy z roku 1941. Zdroj: Otokar BARTL, *Cukrovarství*, Praha 1941, s. 4.

Obr. 12: Schéma mamutí pumpy z roku 1941. Zdroj: Otokar BARTL, *Cukrovarství*, Praha 1941, s. 6

Obr. 13: Cukrovar Ervína Schlika v Kopidlně r. 1931. Zdroj: Regionální muzeum a galerie v Jičíně (sbírka pozitivů a negativů RMaG v Jičín).

Obr. 14: Cukrovar Ervína Schlika v Kopidlně r. 1944. Zdroj: Pavel BERNÝ, *Kopidlno: Drahoraz, Ledkov, Mlýnec, Pševy*, Nymburk 2014, s. 78.

Obr. 15: Článek o založení cukrovaru v Kopidlně. Zdroj: *Národní listy*, 1870, č. 3, s. 3.

Obr. 16: Pozvánka k valné hromadě cukrovaru v Kopidlně. Zdroj: *Národní listy*, 1870, č. 12, s. 4.

Obr. 17: Oznámení o úmrtí Františka Schlika. Zdroj: *Národní listy*, 1925, č. 33, s. 4.

Obr. 18: Program slavnostního uvítání hraběcích novomanželů v Kopidlně r. 1892. Zdroj: Zdenka GLÁŠEROVÁ LEBEDOVÁ, *Jak Kopidlensští vítali hraběcí novomanžele v roce 1892*, Kopidlenské listy č. 2, 2017, s. 32.

Obr. 19: Projekt úřednického cukrovarnického domu v Kopidlně z r. 1920. Zdroj: SOkA Jičín, Archivní fond Archiv města Kopidlna, *Stavební akce v cukrovaru 1913–1940*, inv. č. 441, kart. 34.

Obr. 20: Projekt úřednického cukrovarnického domu v Kopidlně z r. 1920 – půdorys. Zdroj: SOkA Jičín, Archivní fond Archiv města Kopidlna, *Stavební akce v cukrovaru 1913–1940*, inv. č. 441, kart. 34.

Obr. 21: Parta cukrovarnických zaměstnanců v cukrovaru Kopidlna v r. 1931 I. Zdroj: Regionální muzeum a galerie v Jičíně, (sbírka pozitivů a negativů RMaG v Jičín).

Obr. 22: Parta cukrovarnických zaměstnanců v cukrovaru Kopidlna v r. 1931 II. Zdroj: Regionální muzeum a galerie v Jičíně, (sbírka pozitivů a negativů RMaG v Jičín).

Obr. 23: Požár cukrovaru v Českém Meziříčí r. 1915. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019)

Obr. 24: Pohled na cukrovar v Českém Meziříčí v meziválečném období. Zdroj: Internetové stránky cukrovarů TTD (<http://www.cukrovarytttd.cz/vyroba/zavody/cukrovar-ceske-mezirici/historie-cukrovaru-ceske-mezirici/>) [citováno k 10. 11. 2021].

Obr. 25: Pozvánka k valné hromadě v cukrovaru v Českém Meziříčí. Zdroj: *Posel z Prahy*, 1871, č. 55, s. 6.

Obr. 26: Článek o finanční situaci cukrovaru v Českém Meziříčí. Zdroj: *Posel z Prahy*, 1875, č. 78, s. 6.

Obr. 27: Inzerát cukrovaru v Českém Meziříčí pro nalezení řemeslníků pro výstavbu úřednického domu. Zdroj: *Posel z Prahy*, 1878, č. 66, s. 4.

Obr. 28: Inzerát nabízející pronájem či prodej cukrovaru v Českém Meziříčí. Zdroj: *Národní listy*, 1885, č. 75, s. 4.

Obr. 29: Prohlášení Oskara Bondyho. Zdroj: SOkA Hradec Králové (dále SOkA HK), f. Cukrovar České Meziříčí, *Prohlášení Oskara Bondyho – plakát*, inv. č. 440b, č. kart. 12.

Obr. 30: Balení homolí r. 1925 v cukrovaru České Meziříčí. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).

Obr. 31: Baliči v cukrovaru České Meziříčí r. 1925. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).

Obr. 32: Balírna r. 1925 v cukrovaru České Meziříčí. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).

- Obr. 33: Technik cukrovaru v cukrovaru České Meziříčí r. 1925. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 34: Kostkárna cukrovaru České Meziříčí I r. 1925. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 35: Kostkárna cukrovaru České Meziříčí II r. 1925. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 36: Varní síň v cukrovaru České Meziříčí I dvacátá léta 20. století. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 37: Varní síň v cukrovaru České Meziříčí II dvacátá léta 20. století. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 38: Kotelna cukrovaru České Meziříčí dvacátá léta 20. století. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 39: Chemická laboratoř cukrovaru České Meziříčí r. 1925. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 40: Skládání řepy v cukrovaru České Meziříčí I r. 1937. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 41: Skládání řepy v cukrovaru České Meziříčí II r. 1937. Zdroj: Meziříčský cukrovar: Historie v obrazech. (Obrazová prezentace sestavená V. Němečkem s použitím fotografií Z. Tošovského, M. Ouhrabky a fondu obecního archivu v r. 2019).
- Obr. 42: Přehled platů a deputátních požitků pro zřízence v r. 1921. Zdroj: *Cukrovarnický zřízenec*, ročník XIII., 1921, č. 5, s. 1.
- Obr. 43: Přehled platů a deputátních požitků pro ostatní stálé dělnictvo v r. 1921. Zdroj: *Cukrovarnický zřízenec*, ročník XIII., 1921, č. 5, s. 2.
- Obr. 44: Přehled platů a deputátních požitků pro zřízence r. 1923-1926. Zdroj: *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 624.
- Obr. 45: Přehled platů a deputátních požitků ostatní stálé dělnictvo r. 1923-1926. Zdroj: *Neumannův cukrovarnický kalendář na rok 1926*, Praha 1926, s. 625.
- Obr. 46: Výpočet příjmu Josefa Pazderského po přesunu z kategorie „stálého dělnictva“ do IV. třídy zřízenců v cukrovaru Kopidlno r. 1928. Zdroj: SOkA Hradec Králové, fond Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871-1947), *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917-22, 25-26, 29-37, 42-48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

Obr. 47: Výpočet příjmu Valtera Koláře po zařazení do kategorie „stálé dělnictvo“ v cukrovaru Kopidlno r. 1929. Zdroj: SOkA Hradec Králové, fond Cukrovar Ervína Schlika, Kopidlno (1871–1947), *Počty zaměstnanců a jejich mzdy 1917–22, 25–26, 29–37, 42–48*, inv. č. 94 II/2, č. kart. 8.

Obr. 48: Živnostenská známka cukrovaru Kopidlno. Zdroj: *Seznam protokolovaných živnostenských známek československých cukrovarů a cukerních rafinerií*, Praha 1926.

Obr. 49: Živnostenská známka cukrovaru České Meziříčí. Zdroj: *Seznam protokolovaných živnostenských známek československých cukrovarů a cukerních rafinerií*, Praha 1926.

Obr. 50: Veršovaná píseň o časech v cukrovaru v roce 1935. Zdroj: *Cukrovarnický zaměstnanec*, roč. XXVII., 1935, č. 3, s. 3.

Obr. 1

Konkurs.

Nížeapsaný cukrovar zadá úmrtím
uprázdněné místo

strojníka

v zdejší továrně

Žádosti opatřené doklady o dosavadním působení přijímají se do 30. listopadu 1878. 4623

Čas nastoupení dnem 1. prosince 1878.
Podmínky dle ústního dojednání.

Spol. roln. cukrovar v Meziříčí.

Obr. 2

Cukrovar v Meziříčí u Opočna
přijme

vařiče suroviny.

Žádosti buďtež zaslány ředitelství. Služné
dle způsobilosti. 14584

Obr. 3

Cukrovar Ervína hraběte Šlika v
Kopidlně přijme

technického adjunkta,
absolvovaného technika, s víceletou praxí,
obou zemských řečí úplně mocného, dále

technického chemika,
pokud možno s jednorocní praxí.

Příhlásky doložené průkazy o dosavadním působení a opisy vysvědčení, které se nevrátí, adresovány buďtež na

11794 ředitelství cukrovaru v Kopidlně.

Obr. 4

**Cukrovar Ervína hraběte Šlika
v Kopidlně přijme**

chemika

theoreticky náležitě vzdělaného (třeba bez praxe),
obou zemských řečí mocného a svobodného. Služné
600 zl. a svobodný byt, topivo a svítivo, pak nároky
na remuneraci. Místo lze nastoupiti ihned. Nabídky
s opisy vysvědčení, které se nevrátí, zaslány buďtež
do 25. srpna t. r. ředitelství cukrovaru v Kopidlně.
18811

Obr. 5

Pro cukrovar v Rumunsku

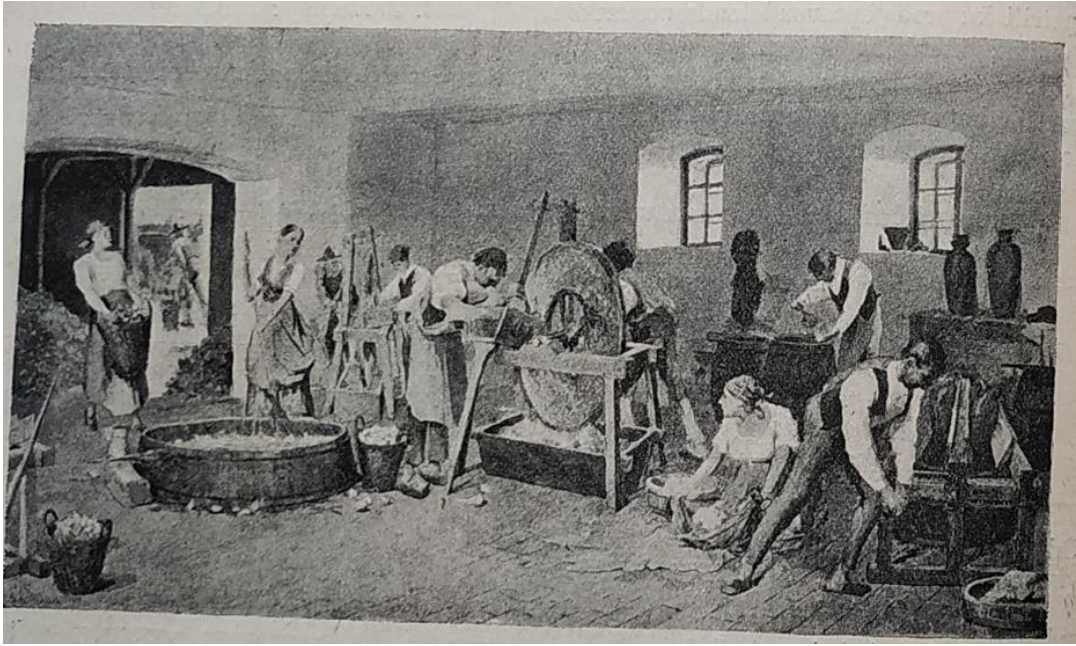
přijmou se 2 manipulační dozorcí pro raf-
finerii, přednost mají ti, kteří se vyznají na
adantovém zařízení a zároveň kteří se vy-
znají ve špodárně. Dále 2 manipulační do-
zorci pro kostkárnu, kteří rovněž se vy-
znají na adantovém zařízení, mají před-
nost. Zároveň znalost němčiny nutná pro
celoroční zaměstnání. Nabídky do adm. t. l.
pod zn. »Rumunsko«.

Obr. 6

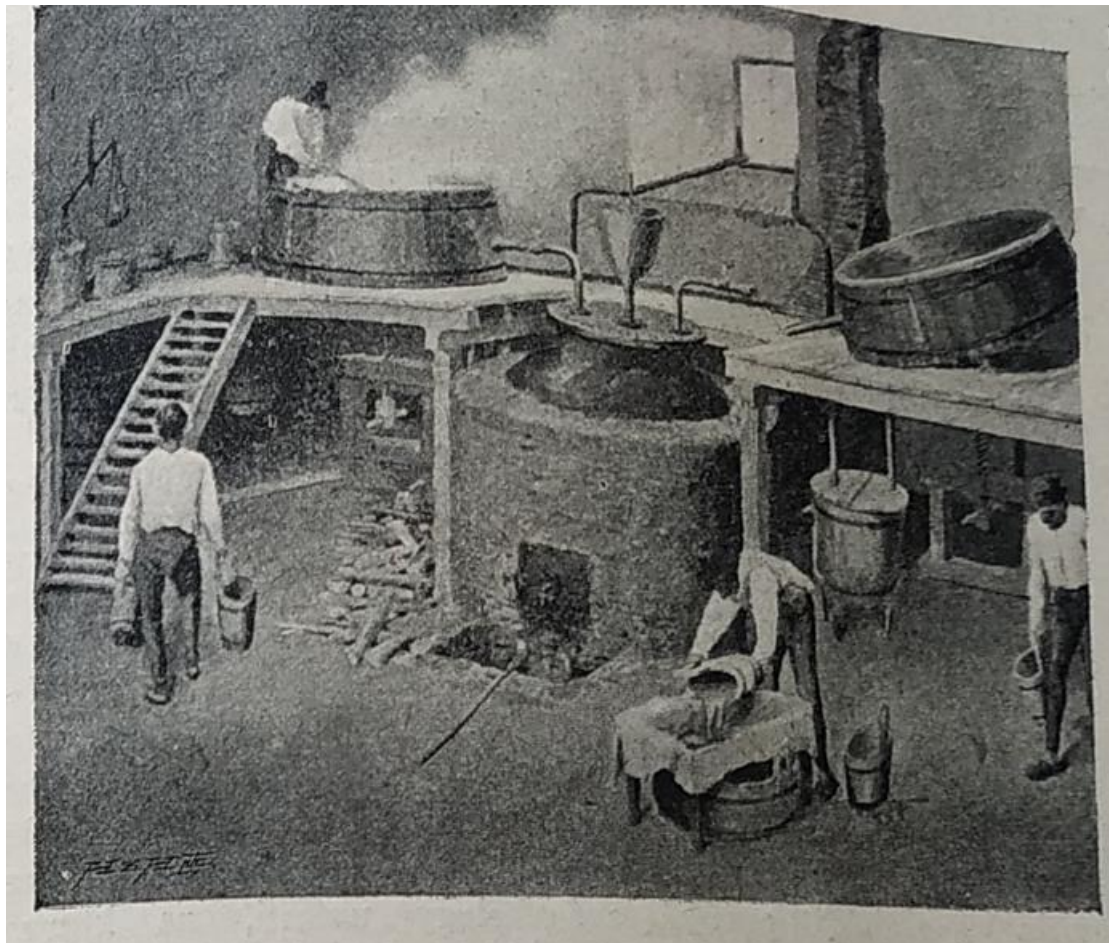
Vaříče

bílého zboží, dovedného, řádného a spo-
lehlivého, přijme **cukrovar v Hoře Kutné**.
Zařazení dle kolektivní smlouvy. Řemesl-
ník (tesař, zedník) obdrží přednost.
Nabídky, na ředitelství cukrovaru.

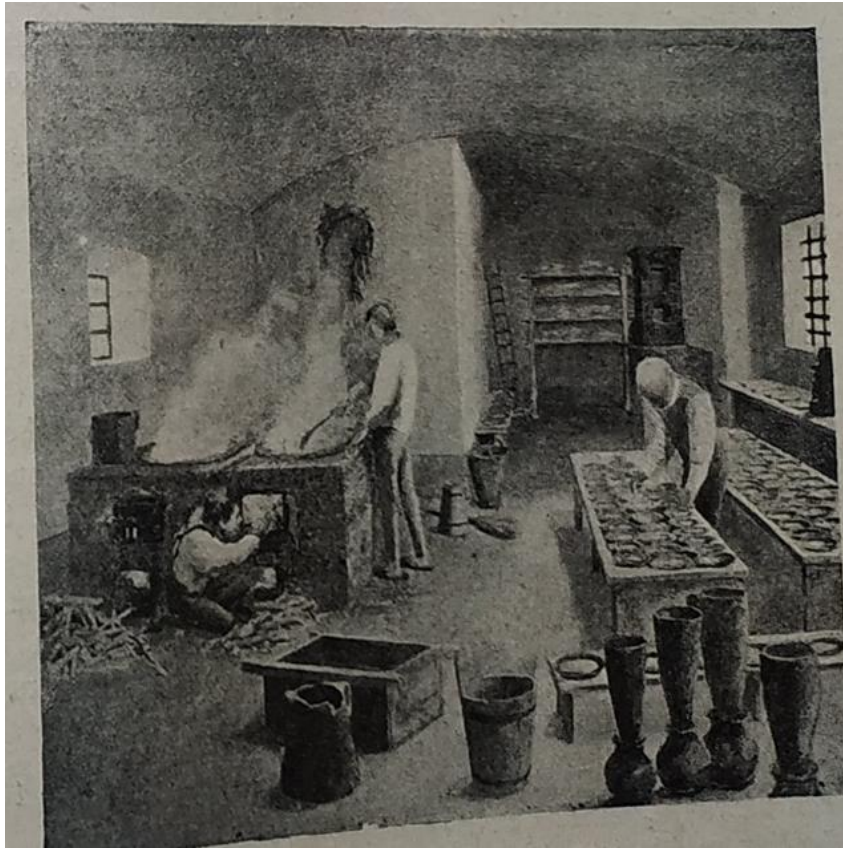
Obr. 7

Obr. 8

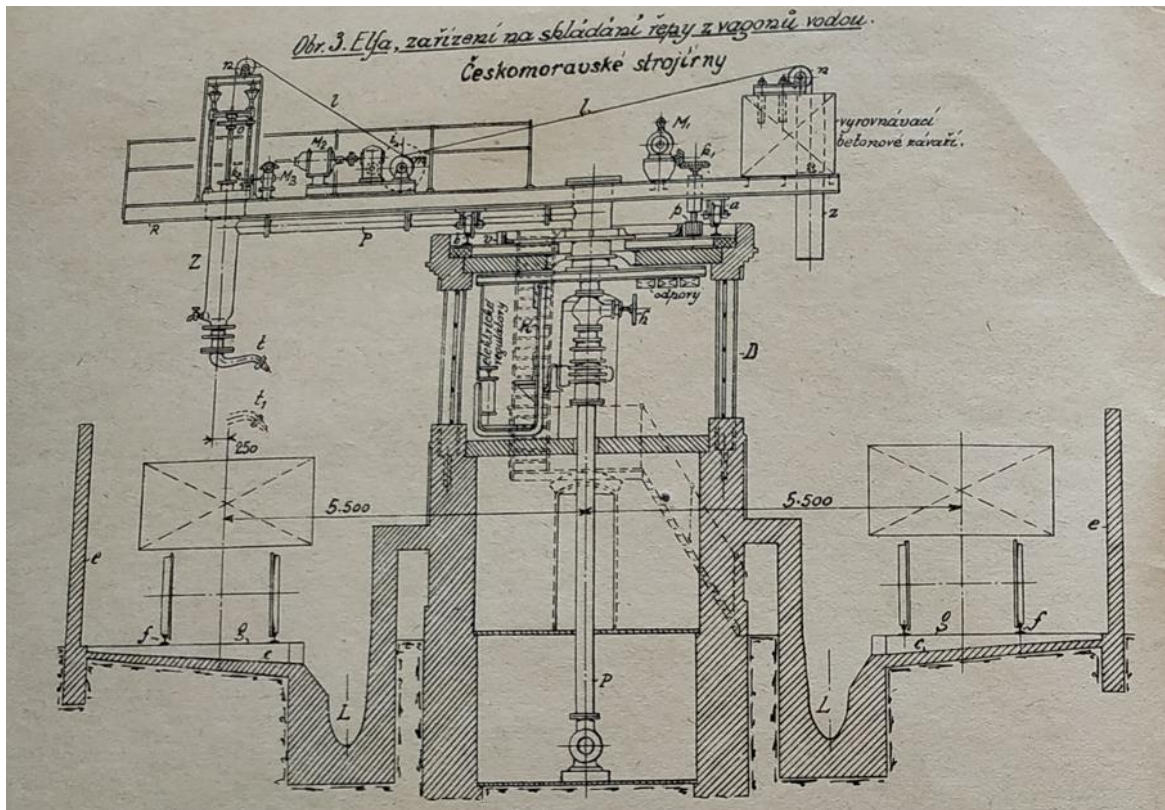
Obr. 9

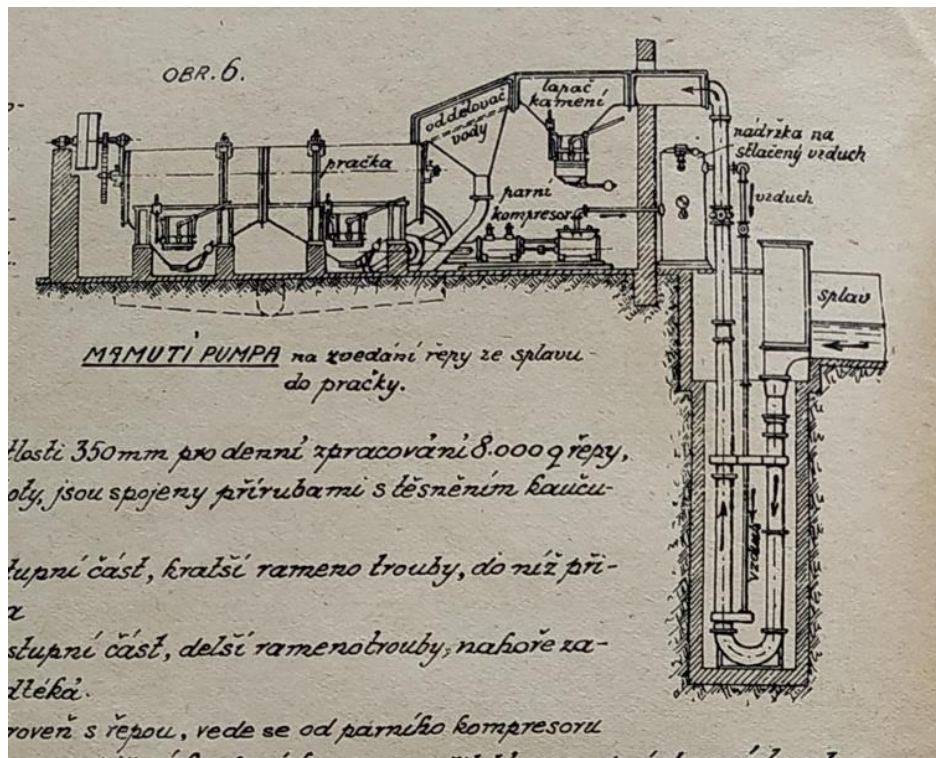
Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

Obr. 13

Obr. 14

Obr. 15

Nová akcijní cukrovarna má se zřídit v Kopidlně. Schůze rolníků, jež za tu příčinou dne 30. prosince v Kopidlně byla odbývána, usnesla se na tom, že vydati se má k uhrazení nákladu na provedení podniku toho 1000 akcií po 200 zl., čímž by docílila se jistina 200.000 zl. V schůzi té ihned také upsáno bylo 248 akcií, lhůta pak k upsání zbývajících 750 akcií ustanovena do dne 15. ledna 1870.

Obr. 16

Pozvání
k valné schůzi
akcionářů
pro vystavení cukrovarny
v Kopidlně,
svolané ku dni 15. ledna 1870 o 9. hodině dopolední
v sále „u české koruny“.

Předměty rokování:

- 1) Zpráva komitétu zvoleného ku sbírání podpisů na akcie.
- 2) Další upisování akcií.
- 3) Schválení stanov.
- 4) Volba prozatímního výboru.
- 5) Volné návrhy.

147
Zatímní komité.

Obr. 17

Cukrovar Ervína Šlika v Kopidlně podává truchlivou zprávu o úmrtí spolumajitele firmy, pana

Františka Schlika sen.,
majitele velkostatku Jičíněves - Veliš - Vokšice,

jenž zesnul v Pánu, zaopatřen sv. svátostmi umírajících, ve Štýrském Hradci, dne 30. ledna 1925.

Pohřeb konal se v pondělí, dne 2. února 1925 dopoledne z chrámu Páně sv. Leonarda ve Štýrském Hradci a tělesné pozůstatky v Pánu zesnulého byly uloženy do prozatímní hrobky ve Štýrském Hradci.

Zádušní služby Boží slouženy byly v témže chrámu Páně v úterý, dne 3. února t. r. o 9. hodině dopolední, jakož i ve všech patronátních kostelích velkostatku Jičíněves-Veliš-Vokšice.

V KOPIDLNĚ, dne 31. ledna 1925. 40805

PROGRAM

KU SLAVNOSTNÍMU UVÍTÁNÍ

vysokorodého pána Ervína hraběte Šlika a jeho vysoceurozené choti

při jejich příjezdu do Kopidlna

v neděli dne 3. července 1892.

1. Uvítání u slavnostní brány lesnické na hranici panství v lese „Horkách“ asi o 10. hod. ranní.

Súčastní se: celý lesní personál i s hajnými, úředníci ostatních odborů (vesměs v uniformách) a banderia. Hudba libáňská.

(Povozy, na nichž úředníci přijedou, vzdáli se na hráz Kamenskou a po odjezdu hraběcího kočáru přibudou na silnici, kdež úřednictvo vsedne a připojí se k průvodu. Banderia postaví se za branou směrem ke Kopidlnu. Pořadatelé (označení červeno-modro-bílými stužkami:) pp. lesní Valenta, příruční Leitl a Krámský Boh.)

Pořádek:

Při příjezdu vysokorodých hraběcích manželů zahraje hudba „Kde domov můj?“

Uvítací řeč p. nadlesního Hoffmanna.

Průvod: v čele banderia, za nimi na 300 kroků povoz s pp. ředitelem Rösslerem, ředitelem Posdivínem a nadlesním Hoffmannem, za tímto na 100 kroků kočár hraběcí. Povozy úřednické uzavírají průvod.

(Hudba převezena bude na žebřinových okrášlených vozech).

2. Uvítání u městské slavnostní brány na začátku Kopidlna.

Súčastní se: Pan starosta a obecní zastupitelstvo města Kopidlna, zastupitelstva a deputace obcí, korporací a spolků neuniformovaných. Hudba Kopidlenská. Pořadatelé pp. správce Kurz, hosp. příruční Chaloupský, Rotta, Kraupner.

Pořádek:

Banderia projedou branou směrem k náměstí, za nimi vůz pp. chéfu úřednictva.

Hraběcí povoz zastaví, hudba zahraje a p. starosta města Kopidlna přednese uvítací řeč. Úřednictvo sestoupí z kočárů a půjde dále do města pěšky. Kočáry zůstanou státi a po vzdálení se průvodu pojedou směrem ke „sklípku“, dílem do dvora, dílem do koníren v oboře. Banderia postaví se na náměstí, čelem k průvodu.

3. Před kostelem. Pořadatelé, p. městský tajemník Šoltys, od lesnictví pp. Jetábek a Krámský Alois, z továrny pp. Poláček a Bruška.

Od kostela až na roh domu p. Šádka utvoří špalír školní mládež, odtud až ku bráně městské spolky a korporace uniformované. Školní děvče uvítá paní hraběnkou příležitostnou básní.

U vchodu do kostela zaujme místo velebné duchovenstvo, kteréž hraběcí manželé ku kratičké pobožnosti do chrámu uvede. Po ukončení této vrátí se vysokorodé panstvo toutéž cestou špalírem ze spolků, posud stojícím a odeběře se k zámku.

4. Před slavnostní branou průmyslu a hospodářství u zámku postaví se špalírem panští služebníci v uniformách za velební p. správce Kurze, za branou úředníci (taktéž v strejnokrojích) se svými damami. Hudba ostrosteleckého sboru Jěnského. Uvítací řeč p. ředitel Rössler.

5. Až vysokorodí hraběcí manželé do zámku vstoupí, rozejdou se účastníci uvítání. (Obědy pro úředníky připraví hostinský p. Neumann „u české koruny“.)

6. Odpoledne koncertují kapely střídavě v parku zámeckém. Panští služebníci a hajní střeží vchody a ploty v parku dle ustanovení zámeckého zahradníka p. Krámského.

7. O 9. hodině večerní shromáždění všech úředníků a služebníků a místních spolků ve dvoře koníren v oboře, odkudž za nastalého soumraku hne se průvod s lampiony a půjde parkem před balkon zámecký. Pořadatelé pp. Jetábek, Poláček, Kraupner.

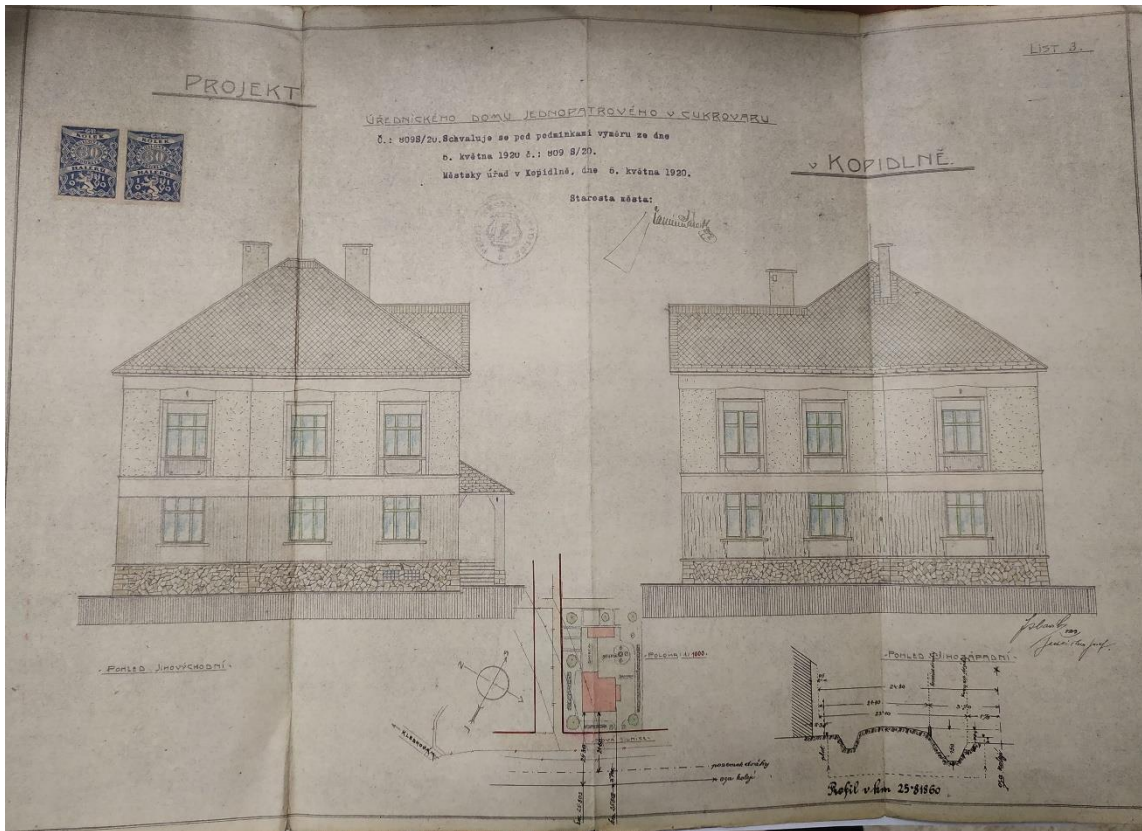
8. Před balkonem pěvecké zastaveníčko, po jehož ukončení se lampiony do země zarazí a účastníci kolem zámku a branou zámeckou na náměstí vzdáli.

9. Na to ohňostroj na rybníce. (Pořadatel p. příruční Dědek).

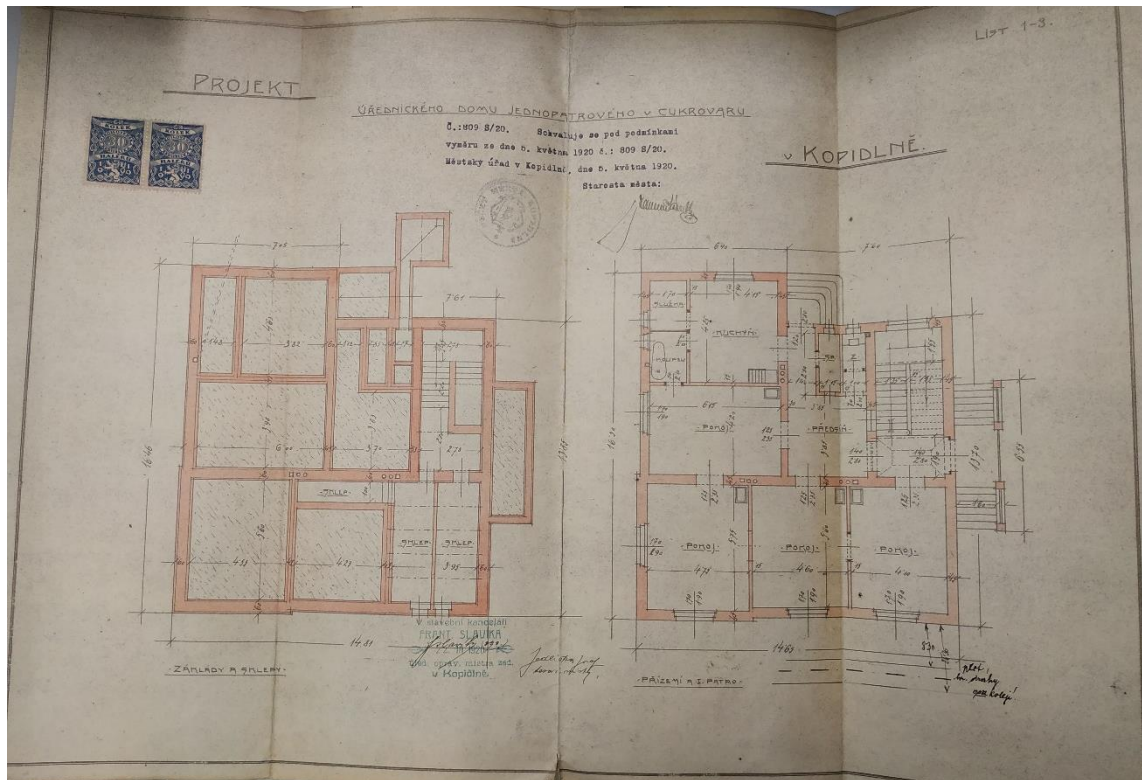
10. Představení úřednictva v sále na račnici. Hudba Kopidlenská.

Uvítací výbor.

Obr. 19

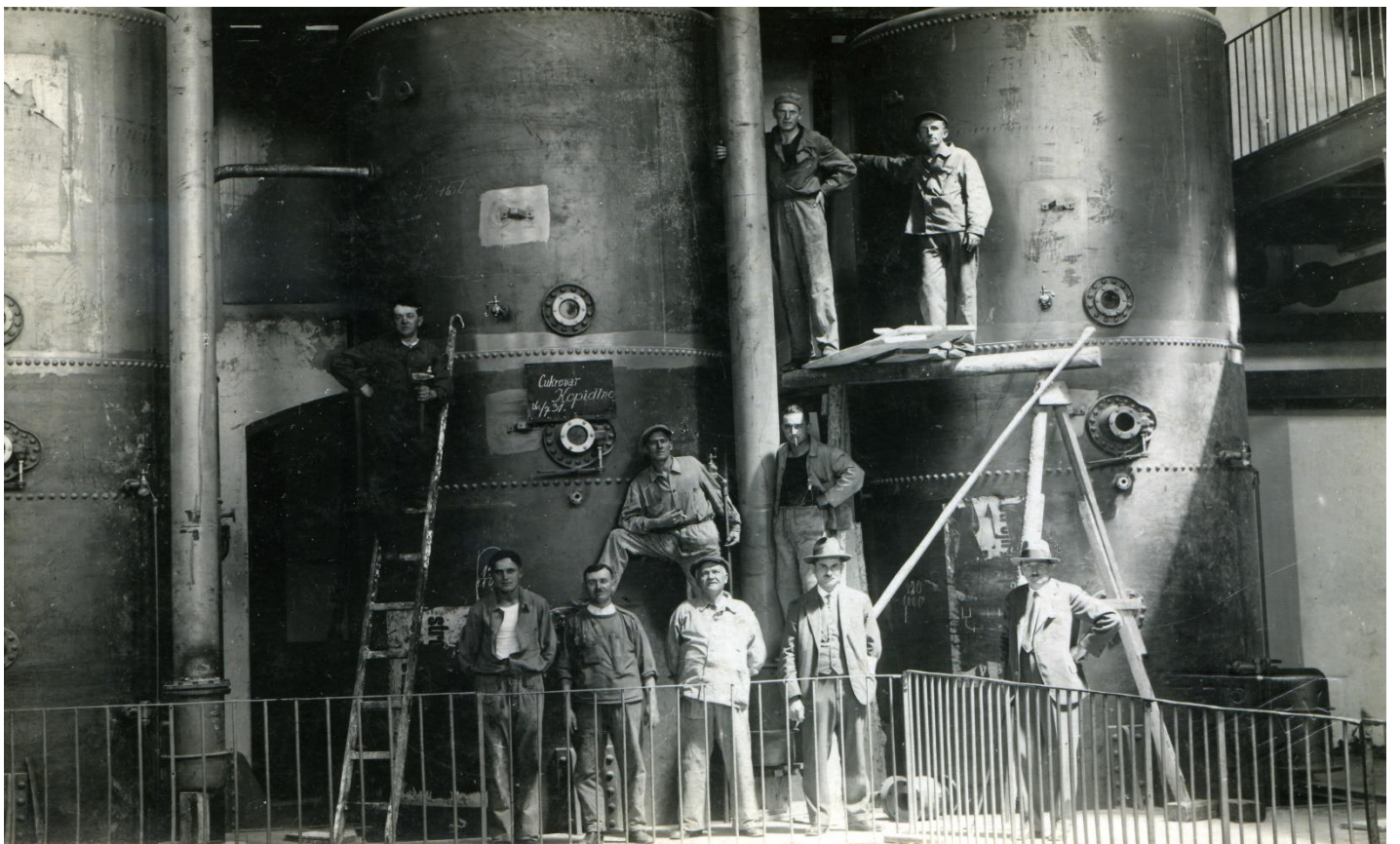
Obr. 20

Obr. 21

Obr. 22

Obr. 23

Obr. 24

POZVÁNÍ
k valné hromadě
zařizovaného akciového rolnického
cukrovaru v Meziríči

u Opočna, která se dne 11. března t. r. o 9. hod. dop. v hostinci
p. Jana Hofmannu v Meziríči odbýváti bude.

PROGRAM:

1. Zpráva jednatele.
2. Předání znalců o důležitosti cukrovarnictví pro rolníky vůbec.
3. Konečné upínání akcií.
4. Volba zařizovacího správního výboru, předsedy a dvou místopředsedů, pokladníka a jednatelů.
5. Volné návrhy.

Ze příčinou veliké důležitosti této záležitosti, an od řádného správního výboru zdar celého podnikání hlavně závisí, za příčinou důležitých přednášek a poučení pro rolníky našeho okolí zvláště potřebných a za příčinou, že upínání akcií snad ne již ukončí a prozatím řádní akcionáři více přijímání nebudou, svou se všickni páni akcionáři i neakcionáři k nejnanejším návštěvám. — Jaz muža, svorně a spojenými silami ku předu, čimí šťastný zdar našeho podniku předem již zabezpečem jest.

Jm. v. c. m. prozatím správní výbor:
JUDr. Václav Vojt. Chadraba.

— O cukrovaru v Meziríči píše se nám od Opočna: Při valné hromadě spol. roln. cukrovaru v Meziríči, 11. března t. r. odbývané, pobouřil akcionáře a věřitele tohoto závodu p. R. předhůzkou, že účty cukrovaru dobře vedeny nejsou: neuvádí prý se pravý stav jmění a dluhu. Následkem toho svolal p. předseda výbor, jenž zvolil ze svého středu komisi, ku které přibral jednoho akcionáře v účetnictví znalého. Když komise tato účty cukrovaru na novo prozkoumala, svolána opět valná hromada na 25. března t. r. a věc byla akcionářům jak náleží vysvětlena. Ze zprávy komisi podané vyšlo na jevo, že výtky p. R. zakládaly se jen na osobním jeho náhledu o účetnictví, což on též v dopisu o této hromadě čteném dosvědčil a své dřívější tvrzení odvolal. Knihy jsou tedy úplné a správné a dáno pak svědectví, že cukrovar stojí výborně. Máť cukrovar náš 300.000 zl. základního kapitálu (t. 3000 akcií po 100 zl.), větší část dluhu pak jest poskytnuta akcionáři proti čtvrt- a celoroční výpovědi a sice jen na 8 a 10 proc. V loni vydělal cukrovar 20.000 zl., kterážto část byla celá dána na umoření dluhu a letos dle předběžné bilance vydělává opět as 30.000 zl. I tato částka bude bezpochyby připsána na umoření dluhu. Přijde-li jen několik tak dobrých roků jako byly pro nás cukrovar tyto dva, tož bude závod náš co nevidět bez dluhů. Následkem této zprávy byli akcionáři a spolu i věřitelové docela upokojeni a projevíli správní radě a výboru svou úplnou důvěru. Letos se ve zdejších okolí bude sázeti mnoho řepy a ponevadž jest bída o peníze, přicházejí již nyní kontrahenti do továrny pro zálohu. Počítáme-li 150.000 cnt. řepy od akcionářů a tolik též od neakcionářů, možno doufati, přijde-li rok jen trochu pohodlný, že bude mít cukrovar 300.000 cnt. řepy na budoucí kampaň. Všech akcionářů při našem cukrovaru jest přes 800 mimo 10 vesměs to rolníků: mňžší akcionáři a výbor ohzvlášť, poskytují závodu úvěru na zakupování oné kontrahované řepy. Jak viděti tedy ze všeho, stojí cukrovar meziríčský výborně a bude se bohdá v krátkém čase dobře vypláceti.

— V nejvyšším železničním úřadě rakouském

Konkurs.

Nížeapsaný cukrovar radá za příčinou stavby obytního domu následu jící práce :

1. Práci zednickou bez hmoty v obnosu	zl. 3010-29
2. Práci kamenickou s hmotou v obnosu	zl. 203-44
3. Práci tesáckou bez hmoty v obnosu	zl. 619-06
4. Práci truhlářskou s hmotou v obnosu	zl. 1407-70
5. Práci zámečnickou s hmotou v obnosu	zl. 725-60
6. Práci natěračskou v obnosu	zl. 346-20
7. Práci sklenářskou v obnosu	zl. 253-50

Kdo by na práce tyto buď jednotlivě neb v celku reflektoval, nechť podá nejdéle do 24. března t. r. nabídku s přílohou 10% obnosu nahoře udaných cen buď v hotovosti, cenných papírech aneb v záloženských knížkách nížeapsanému stavebnímu odboru.

V rozpočet, nákresy jakož i podmínky, za jakýmiž se stavba radá, nahlednouti lze v písařně Společného roln. cukr. v Mezíříčí.

V Mezíříčí, 10. března 1878.

Stavební odbor Společ. roln. cn-
860 krovavů v Mezíříčí.

Prodej po případě pronájem cukrovaru.

Z usnešení výboru věřitelstva konk. podstaty spol. roln. cukrovaru v Mezíříčí prodá po případě pronajme se, vyhrazujíc si schválení soudní, cukrovar v Mezíříčí.

Cukrovar ten leží v krajině bohaté řepou, má hojnost vody, jest spojen vlečnou dráhou se stanicí opočenskou státní dráhy, má dvě baterie a jest vůbec znamenitě zařízen.

Pronájem stal by se na dobu 1 roku, počínaje 1. červencem 1885 a lze podmínky nájmu nahlednouti u podepsaného správce konk. podstaty aneb u České společnosti pro úvěr hypoteční v Praze.

Nabídky zaslány buďtež na podepsaného správce do Hradce Králové nejdéle do 6. dubna t. r.

V Hradci Králové, 14. března 1885.

Dr. Jan Javůrek,
správce konkursní podstaty.

3512

Prohlášení

P. T. pěstitelům řepy ve zdejších kraji je tvrzeno, že bylo se mnou jednáno o akcionování cukrovaru a rafinerie v Meziříčí, ale jednání toto prý nevedlo k cíli pro příliš vysoké požadavky.

Naproti tomu prohlašuji: Ani Čs. J. Ř., ani zástupci akciové společnosti v Podzámčí nikdy se mnou ani s mými zmocněnými zástupci nejednali. Teprve Čs. J. Ř. v Praze, dopisem ze dne 7. března 1923 **poprvé** obrátila se na mne se žádostí, abych určil místo a čas schůzky, na níž bude jednáno o urovnání poměrů mezi cukrovarem v Meziříčí a v Podzámčí. Hned jsem písemně sdělil, že jsem ochoten přijmouti zástupce Čs. J. Ř. v pondělí dne 12. března 1923 v mé kanceláři v Praze. Čs. J. Ř. telefonicky mně oznámila, že mému pozvání vyhověla,

avšak v posledním okamžiku sdělila, že zástupci ke mně nepřijdou.

Veřejnost nechť nyní sama posoudí, možno-li počínání toto uvést v souhlas s tvrzením prohlašovaným na schůzích.

Jelikož žádné návrhy činěny nebyly, nemohl jsem samozřejmě učiniti protinávrh.

Toho, kdo tvrdí opak, prohlašuji za lháře a žádám jej, by mne žaloval a před soudem dokázal, že jednání se mnou bylo vedeno.

Prohlašuji, že jsem ochoten k akcionování mého závodu nebo k jinému způsobu dohody, budou-li mně předloženy rozumné návrhy; marně však čeká a iluze si činí, kdo se domnívá, že bojkotem budu někdy přinucen svůj závod akcionovati nebo prodati.

Po 37 let jsem v obchodním spojení s P. T. pěstiteli řepy a každý poctivý rolník mi do-
svědčí, **že vždy jsem co nejdříve vyřídil vsíříc všem požadavkům rolnictva, všedny smluvené podmínky v každém případě čestně vyplnil** a je dokázáno, že mnozí za svůj majetek vděčí mému závodu.

Všecko v novinách a ve schůzích již po dva roky proti mně činěné hanobení a pomlouvání prohlašuji za podlé na cti utrhaní a štvání.

Většina rolnictva svedena klamným tvrzením a štváním k upisování akcií na cukrovar v Podzámčí, nyní toho hluboce lituje a žádá za zproštění od řepné povinnosti.

Cítím se povinen toto prohlášení učiniti, aby veřejnost nedala se dále štvátí a klamati.

Meziříčí,
15. března 1923.

OSKAR BONDY.

Obr. 30

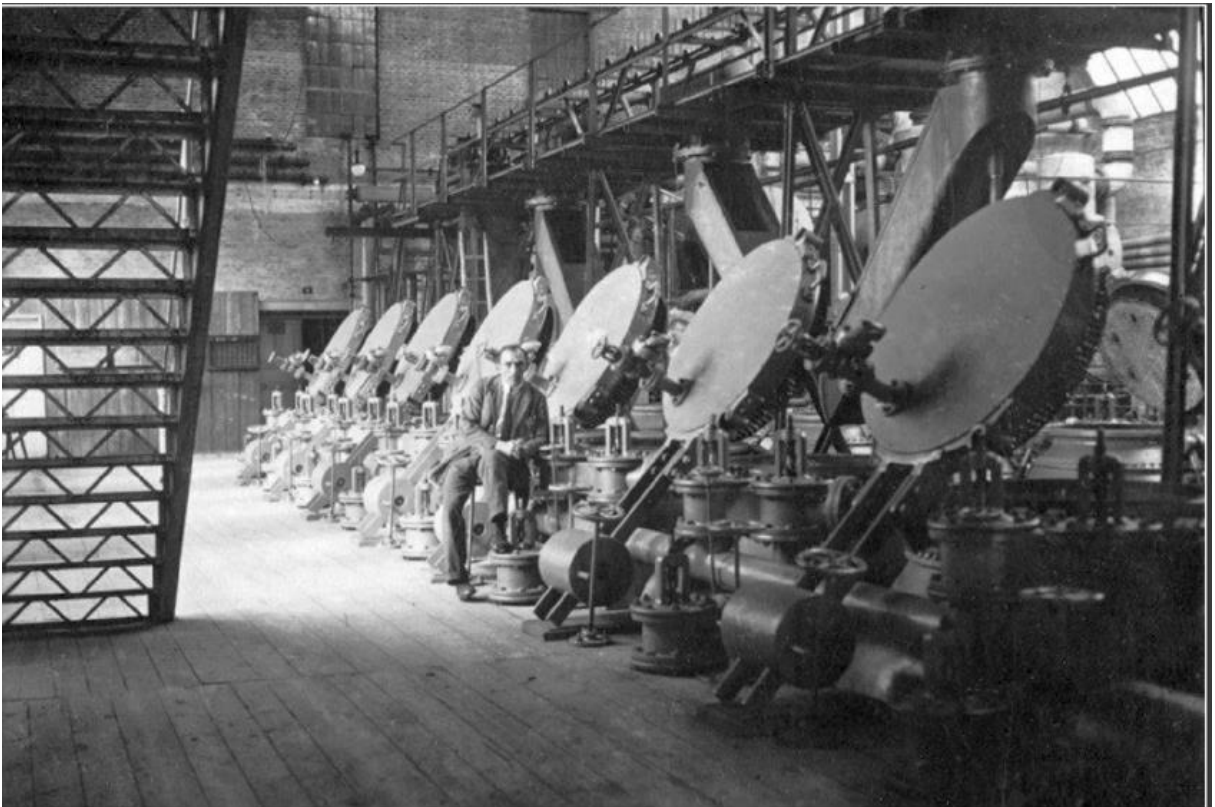
Obr. 31

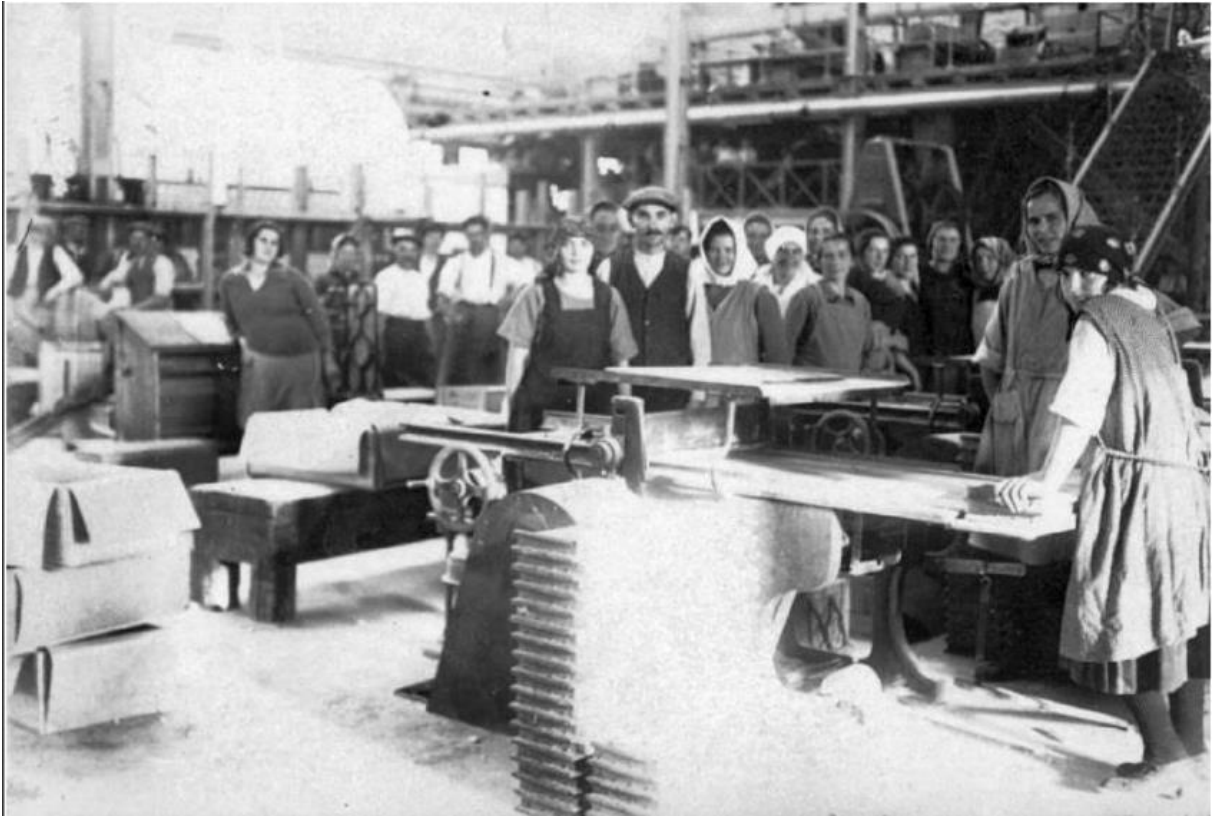
Obr. 32

Obr. 33

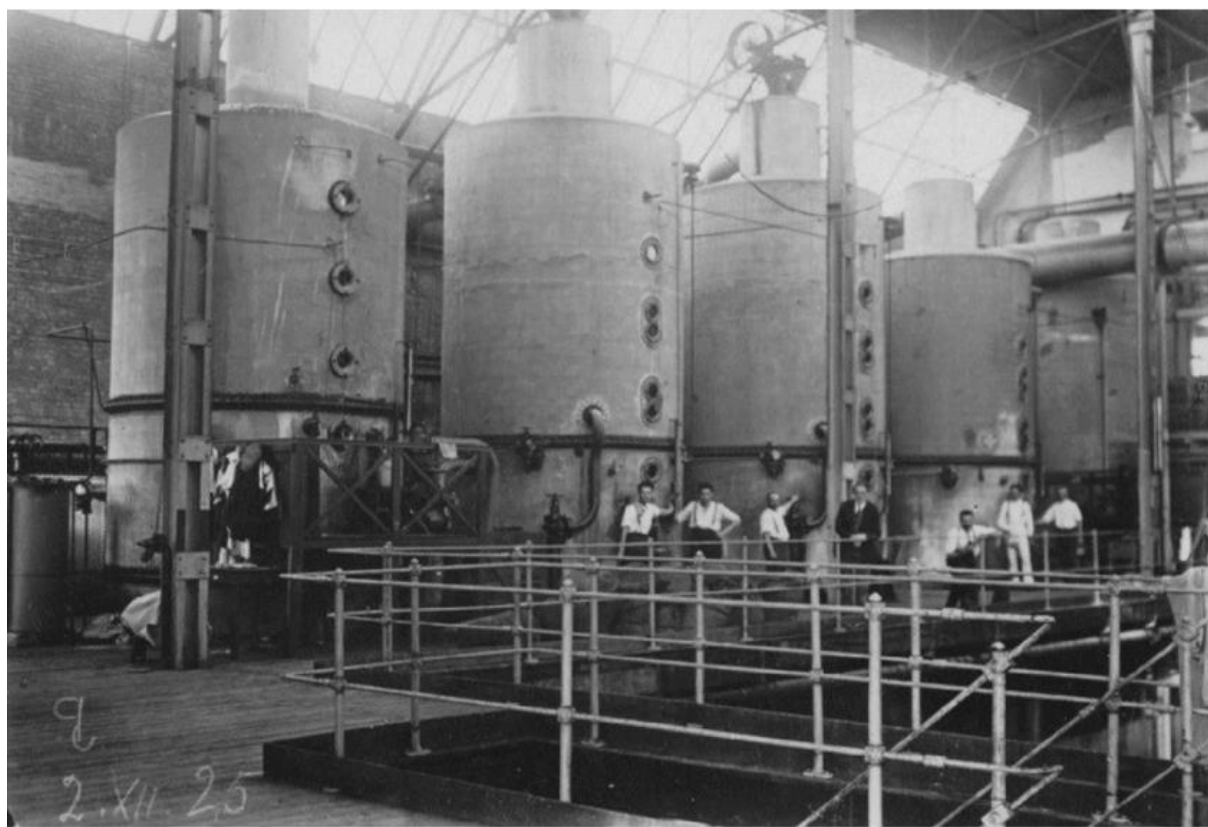
Obr. 34

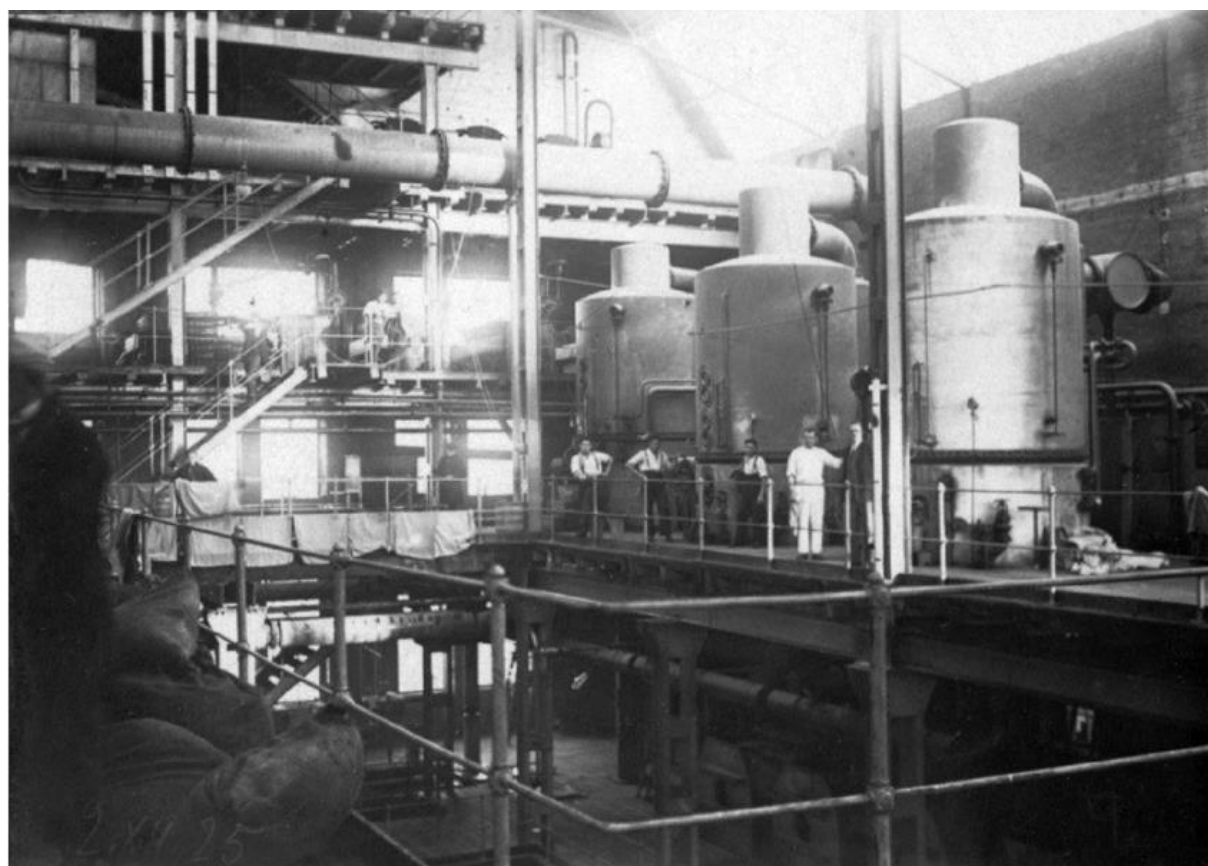
Obr. 35

Obr. 36

Obr. 37

Obr. 38

Obr. 39

Obr. 40

Obr. 41

Obr. 42

Přehled platů a deputátních požitků pro zřizence:

Třída zřizenecká	Základní plat v korunách								Drah. přídavek	Cukr	Uhlí dobré jakosti	Dříví	Svítko	Plocha půdy připravená k sazbě nebo zemáků	Byt
	més.		týdně		més.		týdně								
	u závodů skupiny				ročně										
	L.	II.	III.	IV.	% zákl. platu	kg	q	prost. m							
1.	600	135	350	127	500	115	450	104	60	60	48 hnéd. neb 32 čern.	2	180	800 m ² nebo 8 q	Pro ženatý z obytné míst. dřevů, chlévků nebo bytů u závodů I. a II. sk. ... 400 K III. a IV. sk. ... 300 K
2.	750	127	500	115	450	104	400	92	60	50	42 hnéd. neb 28 čern.	2	180	600 m ² nebo 6 q	
3.	500	115	450	104	400	92	350	80	60	40	36 hnéd. neb 24 čern.	2	180	400 m ² nebo 4 q	
4.	450	104	400	92	350	80	300	70	60	40	36 hnéd. neb 24 čern.	2	180	400 m ² nebo 4 q	

¹⁾ Ženatým zřizencům přísluší vedle toho ještě po 5% základního platu na každé nezaopatřené děcko až do dosaženého 15. roku, ne však více než 4 děcka. Svobodní zřizenci mají naproti tomu drahotní přídavek o 10% nižší než výše udáno. ²⁾ Poskytuje-li se hnědé jihomoravské uhlí, číť relace dvojnásobnou dávku černého uhlí. ³⁾ Má-li zřizenec naturální osvětlení bytu, odpadá tento paušál. ⁴⁾ Nemůželi závod poskytnouti ani půdu, ani zemáky, vyplátí za tyto relutum v maximální ceně. Odejde-li zřizenec před sklizní, obdrží zemáky neb redutum za odsloužené měsíce. ⁵⁾ Svobodní, nevedoucí vlastní domácnost, mají nárok na poloviční bytné a na palivo v relutu v nákupní ceně.

Obr. 43

Přehled platů a deputátních požitků pro ostatní stálé dělnictvo:

Kategorie dělnictva	Denní plat v korunách u závodů skupiny				Remunerace ročně korun	Cukr ročně kg	Uhlí ročně dobré jakosti q
	I.	II.	III.	IV.			
Přeměštlí	přes 22 roky	36	33.5	31	28.5	200	30
	pod 22 roky	32	29.5	27	24.5	150	15
Pomocné dělnictvo	muži přes 18 let	kvalifikovaní, předáci jednotlivých stanic, okolové skupiny					
		28	25.5	23	20.5	120	15
		26	23.5	21	18.5	120	15
		méně výkonní, méně vyspělí a začátečníci					
	výrostci pod 18 let, ženy a děvčata						
	18	16	14	12	100	10	Ženatí mužové nebo živitelé rodin 12 hnědého neb 8 černého (jihomoravské uhlí v dvojnásobné dávce černého.)
	hoši a děvčata pod 16 let						
	15	13	11	9	50	5	

Dělnictvu musí býti poskytnuto zdr.

Obr. 44

Tabelka A (Platy a deputátní požitku zřizenců).

Třída zřizenecká	Základní plat v korunách								Drahotní ¹⁾ přídavek	Cukr	Uhlí ²⁾ dobré jakosti	Dříví	Svítilo	Plocha půdy připra- vená k sádkě nebo zemákní ³⁾	Byt				
	měs.		týdně		měs.		týdně												
	u závodů skupiny															ročně			
	I.	II.	III.	IV.	‰	kg	q	m ³								Kč			
1.	600	138	550	127	500	115	450	104	40 ^{0/0} Kč 550 a 450 ^{0/0} » 450 » 300 » 50 ^{0/0} » 400, 350 a 300 » 50 ^{0/0}	60	48hněd. nebo 32čern.	2	180	800 m ² nebo 8 q	Pro ženate 2.obyt. místn., dřevník, chlívěk nebo bytne u závodů I. a II. sk. 400 Kč » III. a IV. » 300 Kč				
2.	550	127	500	115	450	104	400	92	50	42hněd. nebo 28čern.	2	180	600 m ² nebo 6 q						
3.	500	115	450	104	400	92	350	80	40	36hněd. nebo 24čern.	2	180	400 m ² nebo 4 q						
4.	450	104	400	92	350	80	300	70	40	36hněd. nebo 24čern.	2	180	400 m ² nebo 4 q						

Obr. 45

625

Tabelka B (Mzdy a deputátní požitky stálého dělnictva v denní mzdě).

Kategorie dělnictva	Denní plat v korunách u závodů skupiny				Remune- race ročně korun. čs.	Cukr ročně kg	Uhlí ročně dobré jakosti q	
	I.	II.	III.	IV.				
Řemeslníci	přes 22 roky	31	29	27	25	200	30	15hněd. nebo 10 čern.
	pod 22 roky	28	26	24	22	150	15	Ženatí mužové nebo živitelé rodin 12 hněd. nebo 8 čern. (Jihomoravské uhlí v dva a půl násobné dávce černého).
Pomocné dělnictvo	Muži přes 18 let Kvalifik. předáci jednotliv. stanic, kteří vykonávají i mimo kampaň odb. práce, stálé úkolové skupiny.	26	24	22	20	120	15	
	všichni ost. úplně vyspělí a zapra- cování dělníci	24	22	20	18	120	15	
	méně výkonní a méně vyspělí	14:50	12:50	11:50	10:50	100	10	
	výrostci pod 18 let, ženy a děvčata	12:50	10:50	8:50	7:50	50	5	
	hoši a děvčata pod 16 let							

Obr. 46

Prijem Jos. Paderskeho 1928.

<u>jako delnika</u>		<u>re IV. třídě</u>
47 kg dmi plut masa	Kč 5979.-	à 132 - Kč 6204.-
penunovaci	" 280.-	" 320.-
osacovací	" 1250.-	" 1250.-
jednotvářný	" 450.-	" 600.-
4% premi	" 230.52	" 248.16
Kompanijní příjem	" 3071.84	" 3071.84
	<u>Kč 11.261.36</u>	<u>Kč 11694.-</u>
Byt a prátky	-	- 480.-
depnt. cukr	" 168.-	" 224.-
Kompanijní cukr	" 50.40	" 50.40
brambory	-	- 140.-
uhlí	" 225.-	" 540.-
dvůr	-	- 80.-
	<u>Kč 11704.76</u>	<u>Kč 13208.40</u>

+ 223.64
- 22.64

Obr. 47

Kolár Václav

Drobní dar 275 km à 22 Kč	6050.- Kč	Př. zabíječství 275 km à 27	7425.- Kč
manuální předávek	1200.-	4% premi manu komp	297.-
4% premi manu komp	292.-	5acovní příspěvek	800.-
kompanijní masa	1842.94	jednotvářný příspěvek	450.-
4% premi za kompani	60.-	základní penunovaci	200.-
kompanijní penunovaci	154.-	komp masa	1842.94
	<u>9548.94 Kč</u>	4% premi za kompani	60.-
Manuální byt	240.-	5% premi za kompani	92.40
6 g uhlí	90.-	komp penunovaci	154.-
10 kg cukru depnt.	60.-		<u>11.321.04 Kč</u>
9 kg cukru komp	54.-	Manuální byt	240.-
	<u>9992.94 Kč</u>	15 g uhlí	225.-
		30 kg cukru	180.-
		9 g cukru dep.	54.-
<u>Zabíječství dle č. 2027-90 v. 1928</u>			<u>699.- Kč</u>
			<u>12.020.04 Kč</u>

Kopie, 19. prosince 1929.

Obr. 48

Obr. 49

Píseň

Když jsem já chodíval přes ty lesy,
v cukrovarech byly (: lepší časy :).
(: ach ouvej, lepší časy :).
Dočkali jsme se teď špatných časů,
jděte s cukrovary (: pěkně k dšau :),
(: ach ouvej, . . . :).
Volného času tu je na mále,
je-li řepa již až (: na kanále :).
V kotelně jsou uhlí plné káry,
by bylo pro stroje (: hodně páry :).
My všichni pracujem za pár kaček,
hle, řepa již padá (: do řezaček :).
Z řezaček to padá do difúzi,
zaměstnanci však jsou (: přeboží :).
Z difúzi padají jemné řízky,
kéž bychom my měli (: větší zisky :).
Pak se to vezme již bez legrací,
uhelkou se čistí (: v saturaci :).
Ředitel se směje, jde to blažce,
když je již šláva až (: na odparce :).
Z odparky to jde až na filtraci,
to je již s čištěním (: po štrápaci :).
Pak teče šláva až k aparátu,
teď si s tím, vařiči, (: dejte radu :).
Vařič ušetří korunku mnohou,
neboť vaří párou (: jen bryndovou :).
Nevíme, jak tu dlouho pobudem,
vařič vaří skoro (: jen returnem :).
Lidičky, věřte, že bez legrace,
platu máme málo (: hodně práce :).
Nemůže-li dále, tak běž domů,
my si mladé lidi (: vezmem k tomu :).
Mladé lidi vezmem z důperace,
dáme jim malý plat, (: více práce :).
Ti budou pracovat do strhání,
beztak jsou určeni (: k umírání :).
Cukr se vytáčí na centrovkách,
peníze se tržlí (: v tisícovkách :).
Cukr se vaří těž do homolí,
dělníky od práce (: ruce bolí :).
Když se tak podíváš do kostkárny,
kostky jsou tam pěkné, (: je to marný :).
Tak se to na světě stále točí,
marně zaměstnanec (: kullí oči :).
Majitel akcie v kapse svírá,
do hlavy se různá (: mysl vtírá :).
Lidičky, začněte pískat jinou,
nebo ty zlé časy (: nepominou :).
Věřte, že často nám dochází dech,
jak to dále bude (: v cukrohvadech :).
Žádáme vás, páni, uvažujte,
nikoho zbytečně (: netýrejte :).
Vždyť vy též běháte do strhání,
ach, co tu kolikrát (: bubování :).
Poslední zde, lidé z cukrovary,
jak dlouho potáhneš (: tuto káru :).
Kdyby tak kuň o své síle věděl,
nikdo že by na něm (: neobseděl :).
Nemáte, lidičky, ani zdání,
jak se v cukrovarech (: popobání :).
Nikdo vás, lidičky — nezotročí,
chcete-li — kolo se (: neotočí :).
Jak dlouho žít budem, to nevíme,
dneska si pořádně (: zatančíme :).
Dneska jsme veselí, tancujeme,
za návštěvu vám všem (: děkujeme :).

S p r u š í l